



AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



Zeynep ZENGİN

SELÇUKLU DÖNEMİNDEKİ SİYASETNAMELER'İN IŞIĞINDA TÜRK HUKUK
ANLAYIŞI

Tarih Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019



AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



Zeynep ZENGİN

SELÇUKLU DÖNEMİNDEKİ SİYASETNAMELER'İN IŞIĞINDA TÜRK HUKUK
ANLAYIŞI

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep GÜNGÖR

Tarih Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Zeynep ZENGİN' in bu çalışması, jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Nevzat GÜNDAĞ (İmza)

Üye (Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Zeynep GÜNGÖR (İmza)

Üye : Doç. Dr. Ekrem KALAN (İmza)

Tez Başlığı: Selçuklu Dönemindeki Siyasetnameler'in Işığında Türk Hukuk Anlayışı
--

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 21/01/2019

Mezuniyet Tarihi : 14/02/2019

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Selçuklu Dönemindeki Siyasetnameler'in Işığında Türk Hukuk Anlayışı" adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Zeynep ZENGİN





T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ



SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Zeynep ZENGİN
Öğrenci Numarası	20155206020
Enstitü Ana Bilim Dalı	Tarih
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Zeynep GÜNGÖR
Tez Başlığı	Selçuklu Dönemindeki Siyasetnameler'in Işığında Türk Hukuk Anlayışı
Turnitin Ödev Numarası	1072732292

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 130 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 04/02/2019 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyzeal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 7

alıntılar dahil % 10 dur.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

04/ 02/ 2019

(imzası)
Danışmanın Unvanı-Adı-Soyad

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	v
ÖZET.....	vi
SUMMARY.....	vii
TEŞEKKÜR.....	viii
ÖNSÖZ.....	ix
GİRİŞ.....	

BİRİNCİ BÖLÜM

HUKUK VE SİYASETNAME KAVRAMLARI

1.1.Hukuk Nedir	7
1.2. Hukuku Düzenleyen Kurallar	11
1.3. Hukukun Kaynakları ve Kullanımı.....	14
1.4. Devlet ve Hukuk İlişkisine Kısa Bir Bakış.....	21
1.5. Siyasetname Kavramı ve Eserlerin Ortaya Çıkış Gayeleri.....	24

İKİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLU ÖNCESİ TÜRKLERDE HUKUK SİSTEMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1. Türklerin Selçuklu Öncesi Kısa Bir Tarihi.....	27
2.2. İslamiyet Öncesi Türk Hukuk Anlayışı ile ilgili Temel Kaynakları.....	34
2.2.1. Çin Yıllıkları	34
2.2.2. Epigrafik ve Arkeolojik Eserler	36
2.2.3. Etnografik Kaynaklar	36
2.2.4. Filolojik İncelemeler	37
2.3. İslamiyet Öncesi Hun, Göktürk ve Uygur Devletlerinde Hukuk Sistemi	37
2.3.1. Hun Devletinde Hukuk Sistemi	37
2.3.2. Göktürk Devletinde Hukuk Sistemi.....	43
2.3.3. Uygur Devletinde Hukuk Sistemi	46
2.3.3.1. Yarıcılık Sözleşmesi İle İlgili Bir Hukuki Belge.....	48
2.3.3.2. Ödünç Olarak Şarap Almaya Dair Bir Hukuki Makbuz.	48
2.3.3.3. Mısır Ödünç Alma ve Verme İle İlgili Hukuki Bir Vesika.....	48
2.3.3.4. Bahçe Kiralanması İle İlgili Hukuki Bir Belge.	49
2.3.3.5. Bir Üzüm Bağ (Borluk) Kiralamaya Dair Hukuki Mukavele.	49

2.3.3.6. Gayrimenkul Satımı İle İlgili Bir Hukuki Vesika	49
2.3.3.7. Köle Azad Etmeye Dair Hukuki Sözleşme	51
2.3.3.8. Bir Kadın Köle Satışına Dair Hukuki Belge	51
2.3.3.9. Evlat Edinmeye Dair Bir Hukuki Sözleşme Belgesi	52
2.3.3.10. Velayet Hakkının Satışına Dair oluşturulan Bir Hukuki Belge.....	52
2.3.3.11. Rehin Vermeye Dair Oluşturulan Bir Hukuki Sözleşme Belgesi.....	52
2.4. Türklerin İslamiyet’i Kabulü ve Türk İslam Hukuku	53
2.4.1. Türklerin İslamiyet’i Kabulü.....	53
2.4.2. İslam Hukuku	56
2.4.2.1. Asli Kaynaklar	57
2.4.2.1.1. Kur’an.....	57
2.4.2.1.2. Sünnet	58
2.4.2.1.3. İcma	58
2.4.2.1.4. Kıyas (İctihat)	58
2.4.2.2. Diğer Kaynaklar.....	59
2.4.2.2.1. İstihsan.....	59
2.4.2.2.2. İstislah.....	59
2.4.2.2.3. Örf ve Âdet Kaideleri	60
2.4.2.2.4. Sahabeler’ in Hukuki Görüşleri	60
2.4.3. Türk İslam Hukuku	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇALIŞMAMIZA DAHİL ETMİŞ OLDUĞUMUZ SİYASETNAMELER VE MÜELLİFLERİ

3.1. Başvurulan Siyasetnameler ve Müellifleri	62
3.1.1. Nizâmü’l-Mülk, Siyasetname.....	62
3.1.1.1. Nizamü’l –Mülk’ün Hayatı ve Siyasetname adlı eseri.....	62
3.1.2. Yûsuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig.....	64
3.1.2.1. Yûsuf Has Hâcib’in Hayatı ve Kutadgu Bilig Adlı Eseri.....	64
3.1.3. İmam-ı Gazali, Nasihatü’l Mülük.	66
3.1.3.1. İmam-ı Gazali’nin Hayatı ve Nasihatü’l Mülük Adlı Eseri.....	66
3.1.4. Maverdi, el-Ahkamü’s Sultaniye.....	68
3.1.4.1. Maverdi’nin Hayatı ve el Ahkamü’s Sultaniye Adlı Eseri.....	68
3.1.5. Necmeddîn-İ Dâye, Mirsadü’l- İbad Mine’l-Mebde İle’l-Me’ad... ..	70

3.1.5.1.Necmeddin Daye'nin Hayatı ve Mirsadü'l İbad Mine'l-Mebde İle'l-Me'ad Adlı Eseri.....	70
3.1.6. Keykâvus B. İskender Kabusname (Nasihatname)	72
3.1.6.1 Keykâvus B. İskender'in Hayatı ve Kabusname Adlı Eser.....	72
3.1.7. Ez-Zencânî, El- Leta'iful Ala'iyye Fil Fezaili's Seniyye.	73
3.1.7.1. Zencani'nin Hayatı ve El- Leta'iful Ala'iyye Fil Fezaili's Seniyye Adlı Eseri.....	73

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SELÇUKLU DEVLETİNE İDARİ VE HUKUKİ AÇIDAN SİYASETNAMELER'İN ETKİSİ

4.1. Siyasetnameler Ekseninde İdari Teşkilatlanma ve Hukuk	81
4.2. Şer'i Hukuk Sistemi ve Kapsadığı Alanlar.....	109
4.3. Örfi Hukuk Sistemi ve Kapsadığı Alanlar.....	113
SONUÇ.....	121
KAYNAKÇA.....	123
ÖZGEÇMİŞ.....	130

KISALTMALAR

bk.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Haz.	Hazırlayan
Ed.	Editör/Yayına Hazırlayan
Yay.	Yayıncılık
vd.	Ve Diğerleri
TTK	Türk Tarih Kurumu
TDK	Türk Dil Kurumu
İA	İslam Ansiklopedisi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
HSK	Hâkimler ve Savcılar Kanunu
S.	Sayfa
Yy	Yüzyıl
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
İmp.	İmparatorluk
B.Sel.İmp.	Büyük Selçuklu İmparatorluğu
Sel. Tar.	Selçuklu Tarihi
Sel.Dev.Tar.	Selçuklu Devleti Tarihi
Sel.Zam.Türk	Selçuklular Zamanında Türkiye

ÖZET

Türklerin hukuk ve devlet teşekküllerini meydana getirme yolunda izledikleri zengin çeşitlilik gösteren uzun bir geçmişin varlığını yok saymak olanaksızdır. Siyasetnamelerin yazıldıkları her dönem devletlere olan etkisi ise konuları, konumları, amaçları ve takdimleri itibariyle her zaman dikkat çeken konular arasında yer almıştır. Bu bağlamda adını verdiğimiz “Selçuklu Dönemindeki Siyasetnameler’in Işığında Türk Hukuk Anlayışı” tez çalışmasında dönemin temel eserlerinden sayabileceğimiz “Mâverdî el-Ahkâmü’s-sultâniyye İmam-ı Gazali Nasihatül-Mülûk, Necmeddîn-i Dâye Mirsadü’l İbad Mine’l-Mebde İle’l-Me’ad, Ahmed b. Sa’d b. Mehdi b. Abdi’s-Samed el-Osmani ez-Zencânî el-Letâifü’l-Alâiyye fi’l-Fedâili’s-Seniyye, Nizâmü’l-Mülk Siyâsetnâme, Keykâvus b. İskender Kâbusnâme ve Yûsuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig” adlı eserler başta olmak üzere incelenip, bunun yanı sıra günümüzde bu konu ile yakından alakalı olan yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından hazırlanan eserler incelenerek olumlu katkıları bu araştırmada ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Yönetim, Hukuk, Siyasetnameler.

SUMMARY

THE UNDERSTANDING OF TURKISH LAW IN THE LIGHT OF POLITICAL TREATISES IN SELJUQ PERIOD

It is impossible to ignore the long and diverse history that Turks have followed in order to establish law and state institutions. The impacts of political treatises on states during the periods they were written have always been one of most intriguing subjects in terms of their subjects, positions, objectives and presentations. In this context, this dissertation titled “The Understanding of Turkish Law in the Light of Political Treatises in Seljuq Period” includes the analysis of some of the fundamental works of the period, the most important of which are “el-Ahkâmü’s-sultâniyye” by Mâverî, “Nasihatül-Mülûk” by İmam-ı Gazali, “Mirsadü’l İbad Mine’l-Mebde İle’l-Me’ad” by Necmeddîn-i Dâye, “El-Letâifü’l-Alâiyye fi’l-Fedâili’s-Seniyye” by Ahmed b. Sa’d b. Mehdi b. Abdi’s-Samed el-Osmâni ez-Zencânî, “Siyâsetnâme” by Nizâmü’l-Mülk, “Kābusnâme” by Keykâvus b. İskender and “Kutadgu Bilig” by Yûsuf Has Hâci, along with the examination of some important works by local and foreign researchers interested in the relevant subject and presentation of their positive contributions.

Keywords: Turks, Management, Law, Political Treatises

TEŞEKKÜR

Danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Zeynep GÜNGÖR başta olmak üzere bu çalışmam süresince desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Murat AĞARI, Arş. Gör. Özgür YÜCEL ve tezimin son şeklini alıncaya kadarki süreçte bilgi ve deneyimleriyle desteğini esirgemeyen ablam Semra ZENGİN' e ayrıca çalışmam süresince tüm zorlukları benimle birlikte aşan ve hayatımın her evresinde bana destek olan Yunus Emre KARAOĞLU' na sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Zeynep ZENGİN

Antalya 2019

ÖNSÖZ

Türkler, tarih boyunca hâkimiyeti altına aldıkları beldelerde birçok farklı devletler kurmuştur. Türk milletinin devlet kurucu özelliğine sahip olmasının nedeni ise Türkler’ de toplumsal çoğunluk olarak bir sosyal düzen prensibinin yani, kanun ve hukuk olgusunun yaşamları süresince sürekli var olması yatmaktaydı. Türklerin hukukun üstünlüğünü her alanda kabul edip uygulamaları ise Türklerin milli özelliklerinden sayılmaktadır. “Hukuk devletle doğar, devlet ise hukuk ve adaletin gücü ile ayakta durur.” ilkesi unutulmamalıdır.

Türkler, İslam dini ile tanışmadan önce gelenek ve göreneklere bağlı kalınıp oluşturulan töre ismini verdikleri örfi hukuku sosyal hayatlarının her alanında uzun bir dönem uygulamaktaydılar. Türklerin İslam dini ile tanışmaları akabinde ise örfi hukukla beraber Şer’i adı verilen ve içeriğinin daha çok dini kurallara bağlı olan yeni hukuku da dâhil etmişlerdir. Bunun sonucunda Türk devletleri teşkilat sahalarını ve hukuk sistemlerini bu iki hukuk prensibine uygun olarak şekillendirmişlerdir.

İslâm dünyasında geniş bir hâkimiyet sahası oluşturdıkları XI. yüzyılın başlarından itibaren tarih sahnesinde yer edinen Selçuklular, 1040 yılında adını verdikleri “Büyük Selçuklu Devleti” ile kuruluşunu tamamlayıp, kısa sürede cihan hâkimiyetini eline almıştır. Bu devletin hâkimiyet sahalarındaki kültür anlayışları, medeniyet konularında ki etkileri ve en önemlisi hukuk alanında oluşan yeni gelişimleri Türk hukuk tarihi açısından değeri ve tarihe olan katkıları azımsanmayacak değerdedir.

XI. yüzyılın ortalarından itibaren siyasetname telifinde de önemli bir artışın olduğu görülmektedir. Siyasetnameler, her dönemde kendi hayat anlayışları çerçevesinde devrin ihtiyaçlarına uygun oluşturulmuş eserlerdir. Bu eserler genellikle hükümdarlara, vezirlere ve diğer üst düzey devlet erkânlarına, devlet yönetimi ile alakalı konularda geleceğe yönelik alınması gereken tedbirleri bildirmektedir. Ayrıca bu eserlerin içerik olarak genel özelliklerinden sayılan konuların başında bir devletin uzun ömürlü olabilmesi için devlet yönetiminde söz sahibi olan hükümdar başta olmak üzere diğer devlet erkânlarına halkın dertleriyle ilgilenmelerini ve onlar adına alınacak her türlü kararda hukuki açıdan adil davranmalarını öğütleyen uyarıcı ve yol gösteren hem ilmi hem de popüler eserler olmaları bakımından kıymetlidirler. Dolayısıyla Büyük Selçuklu Devleti döneminde yazılan siyasetnamelerin birçoğu devlet adına oluşabilecek olumsuz tehditleri önceden önlemek adına alınan tedbir niteliğinde eserlerdir. İşte bu bağlamda tarafımda yapılacak olan bu çalışma sahasında Selçuklular dönemindeki siyasetnamelerin o dönemdeki Türk devlet yapısına ve özellikle Türk hukuk anlayışına olan katkıları bu çalışmayla bütünleştirilecektir.

“Selçuklu Dönemindeki Siyasetnameler’in Işığında Türk Hukuk Anlayışı” başlığı altında Türklerin Selçuklu dönemine kadar ki hukuki gelişimlerini incelemeyi amaçlayan bu çalışma bir giriş dört ana bölüm ve sonuç bölümünden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde ilk olarak çalışmada izlenilen metot ve kapsam konuları hakkında bilgi verilip, akabinde ele alınan konunun ve ana kaynakların literatür taraması sonucunda elde edilen ve çalışmada başvurulacak kaynakların hangileri olduğu hakkında bir ön bilgi verilerek giriş bölümü son bulmuştur.

Birinci bölümde çalışma alanını geniş anlamda kapsayacak olan “Türk hukuk anlayışı” konusuna girmeden önce hukuk kavramının oluşum evresi bu bölümde günümüz bakış açısı ile ayrıntılı olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Akabinde Hukuku Düzenleyen Kurallara değinilmiştir. Daha sonrasında hukuk kaynaklarından sayılan Yazılı hukuk kuralları ve Yazısız hukuk kuralları kapsamlı şekilde incelendikten sonra “Hukukun Kullanım alanları” başlığını verdiğimiz bölümde ise toplumsal düzeni sağlamak, toplum gereksinimlerini karşılamak, düzen ve adaleti sağlamak konularındaki hukukun katkıları değerlendirilmiştir. Son olarak Devlet ve Hukuk ilişkisi ile konu bütünleştirilerek birinci bölüm sona erdirilmiştir.

İkinci bölümde “Selçuklu Öncesi Türklerde Hukuk Sisteminin Tarihsel Gelişimi” başlığını verdiğimiz bu bölümde ise kadim Türklerin ilk olarak tarih sahnesine ne zaman çıktıkları ve sosyal alanlarında benimsemiş oldukları kültür anlayışları hakkında bilgi verilmiştir. Akabinde İslam dini ile tanışmadan önce Türklerin benimsemiş oldukları Türk hukuk anlayışı ile alakalı konulara ulaşmak istendiğinde başvurulacak sınırlı kaynaklardan sayılan Çin Yıllıkları, Epigrafik ve Arkeolojik Eserler, Etnografik Kaynaklar, ve Filolojik incelemeler üzerine yapılan çalışmaların önem ve katkıları bu bölümde bildirilmiştir. Daha sonrasında ise İslamiyet öncesi kurulmuş olan Türk devletlerinden Hun, Göktürk ve Uygur Devletleri’nin farklı alanlarda uyguladıkları hukuki sistemleri ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Bu bölümde son olarak Türklerin İslam dini ile temasları ve bu dini kabul ettikten sonra ki evrede Türk hukuk anlayışında ne gibi yeniliklere gidildiği konusu ele alınmıştır.

Üçüncü Bölüm, “Siyasetname Kavramı ve Başvurulan Siyasetnameler” başlığını verdiğimiz üçüncü bölümde ilk olarak siyasetnamelerin önemi ve siyasetnamelerin oluşturulmasındaki amaçlar açıklanmıştır. Bunların yanında bu eserlerin devlet yönetimi ve en önemlisi hukuki olana olan katkıları bakımından konumuza dahil edip sıkça başvurduğumuz “Mâverdî el-Ahkâmü’s-Sultâniyye, Nizâmülmülk Siyâsetnâme, İmam-ı Gazali Nasihatül-Mülûk, Necmeddîn-i Dâye Mirsadü’l İbad Mine’l-Mebde İle’l-Me’ad, Yûsuf Has Hâcib Kutadgu Bilig, Keykâvus b. İskender Kâbusnâme, Ahmed b. Sa’d b. Mehdi ez-Zencânî e-Letâifü’l-Alâiyye fi’l-Fedâili’s-Seniyye” adlı eserlerin günümüze ulaşmış tercümeleri

değerlendirilerek müellifleri hakkında bilgi verilip bu eserlerin önemi ve kaleme alış nedenleri açıklanmıştır.

Dördüncü bölüm, yani çalışmanın son bölümünde ise; Türklerin ilk dönemlerinden itibaren uygulamakta oldukları hukuki müesseselerinin Selçuklular ile geline son hali bir önceki bölümde temel alınan siyasetnamelerin izinde Türk devlet yapılanmasına ve özellikle Türk hukuk sistemine olan katkıları yapılan literatür çalışmalar dahilinde genel bir perspektif içinde ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise konuyla alakalı son değerlendirme yapıp çalışma son bulmuştur. Araştırmanın literatüre katkı sağlamasını ve bundan sonraki çalışmalara yol göstermesini umut ediyorum.



GİRİŞ

Çalışmanın metot ve kapsamına baktığımızda, Türklerin hukuk ve devlet teşekküllerini meydana getirme yolunda izledikleri zengin çeşitlilik gösteren uzun bir geçmişin varlığını yok saymak olanaksızdır. Bu bağlamda Selçukluların İslâm dünyasında geniş bir hâkimiyet sahası oluşturdukları XI. yüzyılın ortalarından itibaren siyasetname telifinde önemli bir artışın olduğu görülmektedir. Bizim bu noktada üzerinde yoğunlaşıp aydınlatmaya çalışacağımız Siyasetnamelerin devlete olan etkisi ise konuları, konumları, amaçları ve takdimleri itibariyle her zaman dikkat çeken konular olmuştur.

Siyasetnameler, genel anlamda devletin yönetici kadrolarında bulunan kişilerine Yöneticilik konusunda uyulması gereken kuralların ne şekilde olması gerektiği hususlarının ayrıntılı aktarıldığı eserlerdir. Ayrıca Siyasetnameler, dikkatli şekilde incelendiğinde Türk hukuk tarihimize ışık tutacak büyük değer taşıyan kaynaklar olmaları bakımından da önemlidirler. Fakat bu eserlerin çoğunluğunun Batı dillerine çevrilmişken bizde hala birçoğunun tetkik edilmemiş olması çalışma alanımızda temel aldığımız eser sayısını sınırlandırmaktadır.

Bu bağlamda adını verdiğimiz “Selçuklu Dönemindeki Siyasetnameler ’in Işığında Türk Hukuk Anlayışı” tez çalışmasında dönemin temel eserlerinden sayabileceğimiz ve tercümelerine ulaşmış olduğumuz

- Mâverdi “el-Ahkâmü’s-sultâniyye” (İslam’da Devlet ve Hilafet Hukuku)
- İmam-ı Gazali “Nasihatül-Mülük” (Mülkün Sultanlarına)
- Necmeddîn-i Dâye “Mirsadü’l İbad Mine’l-Mebde İle’l-Me’ad” (Sufilerin Seyri)
- Ahmed b. Sa’d b. Mehdi b. Abdi’s-Samed el-Osmani ez-Zencânî “el-Letâifü’l-Alâiyye fi’l-Fedâilî’s-Seniyye” (Sultana Öğütler) Alaeddin Keykubat’a Sunulan Siyasetname
- Nizâmü’l-Mülk “Siyâsetnâme”
- Keykâvus b. İskender “Kâbusnâme”
- Yûsuf Has Hâcib “Kutadgu Bilig”

Adlı eserler incelenip, bunun yanı sıra bu konu ile yakından alakalı olan yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından hazırlanan farklı eserler de incelenerek olumlu katkılar bu araştırmada ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın ana kaynakları ve araştırma eserlerine baktığımızda kapsam itibari ile birçok sosyal bilimi de bünyesinde barındırması bakımından sadece tarihi kaynaklardan yararlanılmayıp yeri geldiğinde felsefe, sosyoloji, hukuk, siyasal bilimler ve edebiyat tarihi kaynaklarından da bolca istifade edilip çalışmaya yön verilmiştir.

Çalışmamızın ana kaynaklarından sayılan ve Selçuklular dönemine ait önemli siyasetname eserlerin başında Nizamü'l Mülk tarafından kaleme alınmış olan Siyasetname adlı eserin Mehmet Kanar tarafından Türkçe tercümesi yapılan eser çalışmamızda temel alınmıştır. Asıl adı Hasan bin Ali bin İshak et-Tusi olan Nizamü'l Mülk Büyük Selçuklu Devleti döneminde Alp Arslan ve Melik Şah'ın hükümdarlık dönemlerinde Vezirlik makamında bulunmuş olup, devlet idaresinin en üst merceklerinde söz sahibi olmuştur. Nizamü'l Mülk tarafından kaleme alınan ve çalışmamızda çokça istifade etmiş olduğumuz bu değerli eserde Selçuklu Devleti'nin yönetim anlayışının işleyiş durumuna yönelik alınması gereken tedbirin devlet müesseselerini en iyi şekilde nasıl devamlılığını sağlayabiliriz konuları bu eserde ayrıntılı olarak aktarılmıştır. Ayrıca bu eser hukuki alanla ilgili konuların ne şekilde yürütülmesi gerektiğine yönelik ışık tutan bir eser olması bakımından Selçuklu Devleti'nin bir çeşit "Anayasası" sayılmaktadır.

Çalışmamızda bolca istifade etmiş olduğumuz bir diğer ana kaynağımız İmam-ı Gazali'nin kaleme almış olduğu Nasihatü'l-Mülük adlı eseridir. Bu eserin Arapçadan ilk Türkçe tercümesi Osman Şekerci tarafından "Devlet Başkanlarına" adıyla oluşturulmuştur. Daha sonrasında ise bu eser gözden geçirilmiş şekli ile "Mülkün Sultanlarına" adını almıştır. Çalışmada bu eserden yararlanılmıştır. Şunu da belirtmemiz gerekir ki bu eserin orijinal halinin Farsça olduğu düşünülmektedir. Fakat bu Farsça eser elde olmayıp et Tebberül Mülük fi Nasihatül Mülük ismi ile Arapçaya nakledilip, bu dilden farklı tercüme yapılmıştır. Eser genel anlamda yöneticiye ve yönetilene ele alarak yazılmış bir kaynaktır. Eser de hassasiyetle üzerinde durulan konu hiç şüphesiz yöneticiye ve yönetilene güzel ahlakın nasıl kazanılacağı, adalet, hak hukuk konuları çerçevesinde iyi bir yönetimin nasıl oluşturulacağı konularına kılavuzluk etmesidir.

Çalışma alanımızda bize katkı sağlayan bir diğer ana kaynak eserimiz ise asıl adı Ali b. Muhammed b. Haseni'l- Maverdî olan ve herkes tarafından kısaca Maverdi olarak zikredilen düşünürün kaleme almış olduğu el-Ahkamu-s-Sultaniyye adlı eseridir. Ali Şafak'ın tercümesini yapıp İslam'da Devlet ve Hilafet Hukuku adını verdiği eser bu çalışmada temel alınmıştır. Selçuklular dönemi ile alakalı önemli konularını ele alması ve devlet başkanlığı ve dini idarelere öğüt veren önemli başyapıtlarından sayılması bakımından değeri büyüktür. Bu eser

Türk hukuk tarihi açısından da değerli bir yapıttır. Ayrıca bu eserde Müellifimiz İslam amme Hukuku konularına da yoğun olarak değinmiştir.

Necmeddîn-i Dâye'nin Mirsadü'l İbad Mine'l-Mebde İle'l-Me'ad adlı eserin Hakkı Uygur tarafından Sufilerin Seyri şeklinde yapılan Türkçe tercümesi bu çalışmada temel alınan bir diğer ana kaynaklardandır. Necmeddin Daye'nin bu eserinde anlatmış olduğu olaylar ve durumlar başkalarından işitilerek aktarılan bilgiler olmayıp bire bir şahidi olup olaylardan etkilenmesi sonucunda kaleme alması bakımından anlatılanlar kıymetlidir. Müellifin yaşadığı döneme tekabül eden Moğol istilası sonucunda Müellifimiz Anadolu'ya kadar gerçekleştirmiş olduğu sefer güzergâhı süresince yaşadıklarını ve Anadolu Selçukluları hakkında iletmış olduğu bilgiler kıymetli. Çalışmamızda bu kaynaktan bolca istifade etmiş bulunmaktayız.

Çalışmada ele alınan ana kaynaklardan bir diğeri ise Keykâvus b. İskender'in Farsça kaleme almış olduğu Kabusname adlı eser gelmektedir. Mercimek Ahmed tarafından daha önce Sultan II. Murad için tercüme edilmiş halinin Orhan Saik Gökyay tarafından son hali gözden geçirilerek oluşturulan kitap bu çalışmamızda incelenmektedir. Kabusname adlı eser Ziyaroğullarından Emir Unsurü'l-Maali Keykavus tarafından evladı Gilanşah adına yazılmıştır. Keykavus ele almış olduğu bu kaynak eserinin ön sözünde eserin ismini Nasihatname olarak zikretmektedir. Fakat ilerleyen dönemlerde bu eser Kabusname ismi olarak yer edinmiş ve çoğunlukla bu şekilde zikredilmiştir. Öyle ki yapılan çalışmalar esnasında bu eserden yararlananlar eseri Kabusname olarak belirtmektedir. Eser kırk dört bölümden oluşmaktadır. İçerisinde sultan, vezir ve diğer devlet erkânlarının görevleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bunun yanında devlet kademeler arasındaki itaat konuları, devletin gelir giderleri ve devletin korunması adına alınacak her türlü önlemler bu kitapta tek tek bildirilmiştir. Müellifimizin anlatmış olduğu bu bilgilere yeri geldiğinde İran Hükümdarlarından ve önemli Yunan Filozoflarından etkili sözler eleyip ayrıca Selçuklular dönemi ile alakalı hikâyelerde dâhil etmesi anlatımını zengin kılmıştır. Bu çalışmamızda Türklerin Hukuki sistem konuları açısından eserin önemi incelenmiştir.

Çalışmamızda kullanılan ana kaynaklardan bir diğeri Ahmed b. Sa'd b. Mehdi b. Abdi's-Samed el- Osmani ez-Zencânî tarafından Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat adına kaleme alınmış olduğu el-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-Fedâili's -Seniyye isimli eser gelmektedir. Bu eser Hasan Hüseyin Adalıoğlu tarafından Türkçe tercümesi Sultana Öğütler Alaeddin Keykubat'a Sunulan Siyasetname olarak hazırlanmıştır. Çalışmamızda bu çeviri eser temel alınmıştır. Eser toplamda on bölümden oluşmaktadır. İçerik olarak ele alınan konu ise; Hükümdar, vezir, kadı ve devletin diğer erkânlarının görevlerinin ne şekilde olması konularının ayrıntılı olarak ele alınmış olmasıdır. Ayrıca devlet yönetimi sistemi içerisinde idari, siyasi ve

ahlaki konular üzerinde de durulmuştur Müellif tarafından eseri daha zengin kılmak için de tarihte yer edinmiş önemli kişilerin tutum ve davranışlarından örnekler aktarılmıştır. Hakkında bilgi vermiş olduğumuz bu kaynaktan çalışmamız sırasında çokça yararlanmış bulunmaktayız.

Çalışmamızın ana kaynaklarından belirteceğimiz son eser ise Karahanlı Uyгур Türkmenlerinden sayılan Yûsuf Has Hâcib tarafından kaleme alınmış olan Kutadgu Bilig adlı eserin Reşit Rahmeti Arat tarafından yapılan çeviri ele alınmıştır. Siyasetname türünün ilk eseri olması bakımından önemi büyüktür. Eserde bilgi ve aklın önemi, devletin ne anlama geldiği yine bunların yanında hukuki açıdan adaletin önemi, bir hükümdarda bulunması gereken vasıflar ve diğer devlet erkânlarının görevlerinin neler olduğu konusunun en ince detaylarına kadar anlatılmıştır. Türklerin geçmiş tarihi ve hukuki alanlarına yönelik verilen bilgiler bakımından bu eserin çalışmamıza çokça yararı olmuştur.

M. Akif Aydın'ın Türk Hukuk Tarihi adlı kitabından yararlanılmıştır. Kitap giriş kısmı ile beraber on dört ana bölümden oluşmaktadır. Türklerin Hukuk tarihi evlerindeki geçiş dönemlerini tam teşekküllü olarak ele alan bu eser çalışmamız sırasında bize büyük katkı sağlayan kaynaklar arasında sayılmaktadır.

Sadri Maksudi Arsal'ın Türk Tarihi ve Hukuk adlı eser bu çalışmada yararlanılmıştır. Eser içerik olarak Türklerin hukuki müesseseleri ve hukuk alanındaki gelişimlerini ilk dönemlerinden itibaren ele almış olması ve Türk hukuk tarihi üzerine yapılacak her türlü çalışmaya ışık tutması bakımından yararı yüksektir. Bize de ele almış olduğumuz bu çalışmada bolca yarar sağlamıştır.

Halil Cin- Ahmet Akgündüz'ün Türk Hukuk Tarihi ismini vermiş oldukları kitapta Türklerin hukuki sistemleri üzerine yapılan önemli çalışmalardan bir diğeri sayılmaktadır. Çalışmamızda bu eserden de önemle yararlanılmıştır.

Özkan İzgi'nin Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları adlı eseri daha öncesinde kaleme almış olduğu tüm makale ve bildirilerinin bu eserde bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir eser olması bakımından önemi büyük sayılmaktadır. Türk tarihi ve kültürü konularının yanında özellikle eski Uygurların tarihi medeniyeti bunun yanında kültürü ve gelenekleri hakkında önemli bilgilere ulaşmaktayız. Çalışmamızda bu eserden yararlanılmıştır.

Bahaddin Ögel'e ait olan Hun Devleti adlı eser Hunların atalarının kimler olduğu, Hunların ilk çağları yine bunun yanında Hun Çin münasebetleri ve daha Hunlara ait birçok konu hakkında detaylı bilgiler sunan önemli kaynaklardan sayılmaktadır. Çalışmamızın Hunlarla alakalı bölümünde bu eserden istifade edinilmiştir.

Ali Sevim - Erdoğan Merçil'e ait olan Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür adlı kitabı bu çalışmada başvurulmuş bir diğer kaynaktır. Kitap giriş kısmı ve altı ana

bölümden oluşmaktadır. Selçukluların kurmuş olduğu Büyük Selçuklu Devleti başta olmak üzere, Irak Selçukluları, Kirman Selçukluları, Suriye Selçukluları ve Türkiye Selçuklularının siyasi tarihleri üzerinde durulup bu devletlerin teşkilat ve kültürel alandaki gelişimlerini aktaran bu değerli eser çalışmamız sırasında büyük fayda sağlamıştır.

İbn Fadlan'a ait Seyahatname eseri X. yüzyıldaki Türklerin tarihi hakkında bilgi veren en önemli kaynaklardan sayılmaktadır. Bulgar hükümdarı İlteber Almış'ın Halife el-Muktedir'e İslam dinini, şeriatın kurallarını öğrenmek için kendisine bir heyet gönderilmesini talep etmiştir. Bu isteği üzerine ise görevlendirilen kişiler arasında İbn Fadlan da bulunmuştur. Daha sonrasında İbn Fadlan elçilik için görevlendirildiği sırada uğradığı Türk kabilelerinin idaresi benimsemiş oldukları dinleri ve yine bunun yanında adetleri ve hukukları hakkında önemli bilgiler aktarması bakımından bu eserin çalışmamızda bize bolca yararı olmuştur.

İbn Bibi'nin el- Evamirü'l-Ala'yye fi'l-Umüri'l-Ala'yye adlı eseri Mürsel Öztürk tarafından Selçukname ismini vermiş olduğu bu eser Selçukluların Anadolu serüvenlerine ait nadir bilgiler aktaran kaynaklardan sayılmaktadır. İçerisinde Selçukluların idari ve sosyal yaşantılarına ait bilgiler aktarması bakımından çalışma alanımız için ehemmiyeti yüksek bir kitaptır.

İslam tarihçisi sayılan İbü'l Verdi'nin Tarih adıyla bilinen Tetimmet'ül-Muhtasar fi Ahbari'l –Beşer adlı eserinde Selçuklulara ait aktardığı kayıtlar Mustafa Alican tarafından Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular başlığını verdiği eseri derleyip tercümesini gerçekleştirmiştir. Eserde Tuğrul Bey, Alparslan, Sultan Melikşah, Sultan Sencer, dönemleri bunlarla birlikte Büyük Selçuklu Devletinin son yılları ve Moğol İstilasası konularına ait önemli bilgiler aktarılmaktadır.

Osman Turan'ın Selçuklular tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti kitabı Türklerin, İslam dini ile tanışmaları neticesinde İslam'ı umumi bir din haline getirip Büyük Selçuklu Devleti'ni kurmalarından, İslam dinine getirdikleri birçok yenilikleri aktarması bakımından dikkat çeken yönüyle bu eserden çalışmamızda bolca istifade edilmiştir. Osman Turan'a ait bir diğer eser olan Selçuklu Tarihi Araştırmaları kitabı ise bu çalışmada başvuru olan bir diğer değerli kaynaktır.

Sıbt İbnu'l-Cevzi'nin Selçuklular hakkında önemli bilgileri aktardığı Mir'atü'z -Zaman fi Tarih'l-Ayan'da Selçuklular adlı eser Ali Sevim tarafından Seçme tercüme ve değerlendirmesi yapılmıştır. İçerik olarak bu eser Selçukluların devlet teşkilatı konularını, devletin dini ve siyasi yönü yine bunun yanında Türk hâkimiyet anlayışı ve devlet yöneticiler arasındaki ilişkileri ele alan eşsiz bir kaynak olma özelliğine sahiptir. Çalışma sırasında bize büyük katkı sağlamıştır.

Mehmet Altay Köymen'in Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri isimli eserde Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk olarak kuruluş dönemi ele alınmıştır. Mehmet Altay Köymen'e ait olup birinci cildin devamı sayılan Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi İkinci İmparatorluk Devri eser ise Selçuklular hakkında yine önemli bilgiler sunan bir diğer kaynaktır ve bu eser altı ana bölümden oluşmaktadır. Mehmet Altay Köymen tarafından ilk iki cildin devamı olarak hazırlanmış olduğu bir diğer eseri ise Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı adlı eserdir. Bu eserlerin her birinde ele alınan konular kendi başlarına ehemmiyeti yüksek olup, Selçuklu Devleti adına böyle güzel bir çalışma yapıp onlar, hakkında önemli bilgiler vermesi çalışmamız sırasında bize önemli katkı sağlamıştır.

Bu çalışmada başvurulmuş bir diğer kaynak eser ise Erdoğan Merçil'in Müslüman Türk Devletleri Tarihi isimli kitabıdır. Öyle ki bu eserde Müslüman Türk Devletleri hakkında önemli bilgiler sunulup bu devletlerin siyasi, askeri, idari yapılanmaları ve kültürel çalışmaları hakkında sunulan bilgiler kıymetlidir. Çalışmamız da bu kitaptan etkin bir şekilde yararlanılmıştır.

Çalışmamızda bilgi vermiş olduğumuz kaynaklar haricinde; Türklerin tarihi, Büyük Selçuklu Devleti tarihi, Siyasetnameler, Türklerin hukuk sistemleri ve hukuk alanlarına yönelik yazılmış çok sayıda kitaptan yararlanılmış olup, bunlar haricinde makale ve tez çalışmalarından istifade edilmiştir. Çalışmamız kapsamında kullanmış olduğumuz bu eserler ise Kaynakça bölümünde ayrıntılı olarak ifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HUKUK VE SİYASETNAME KAVRAMLARI

1.1.Hukuk Nedir

Tanım yapmak ilmi nitelikteki genel çalışmaların en zor kısmını oluşturmaktadır. Bu bağlamda hukuk tanımı nedir sorusunun kolay bir şekilde ortaya atılmasına karşılık, bu konuda herkesin kabul edebileceği genel bir tanım bulunmayıp daha çok hukukun ilke ve gayeleri açıklanmıştır.¹

Hukukun kelime anlamına bakıldığında ise; Arapça kökenli olup hak sözcüğünün genel ifadesidir.² Hukuk, nesnel anlamda kural, düzen ve istikrarı hak ise öznel anlamda yetki kuramını karşılamaktadır.³

Literatür’ de hukuk kavramının farklı tanımları şu şekilde yapılmıştır;

- Gaston Jese: Hukuk, belli mekân ve zaman şartlarında tatbikatçılar ve mahkemeler tarafından etkin şekilde uygulanan kurallar bütünü olduğunu ifade etmiştir.
- Cicero: Gerçek hukuk doğaya uygun akıldan çıkar. Bu hukuk evrensel, değişmez ve edebidir. Görüşünü savunmuştur.
- Aguinas: Hukuk toplumda söz sahibi olan yönetenler tarafından oluşturulup ilan edilen ve ortak kaideyi gerçekleştirmeye yönelik geçerli emirler toplamıdır. Şeklinde hukukun tanımını belirtmiştir.
- Duguit: Birey, toplumla bütünleşerek yaşamını sürdürmektedir. Öyle ki toplumdan ayrı şekilde bireylerin var olması imkânsızdır. Bu noktada sosyal davranışlarını düzenleyen kurallar bütününe hukuk denilmektedir. Son olarak
- Platon: Hukuk uyumsuzlukları çözen ve toplumda düzenin sağlanmasına yardımcı olan bir etkidir.⁴

Bu alan üzerinde kendilerine özgü düşünceleri olan mütefekkirlerin de görüşleri göz önüne alınarak hukukun genel tanımı olarak, toplumsal yaşamda insanların davranış sistemini temel alan ve bu davranışlara yön veren kurallardan biri olduğu herkes tarafından kabul görülen bir görüştür.⁵ Bu açıklamadan şu çıkarım yapılmaktadır; Belirli bir toplum veya devlet yapısı içinde varlığı kabul görmüş bir toplumsal olgu olarak hukuk, kendi alanında hiyerarşik bir

¹ Aslan ve Şenyüz, 2014: 11.

² Gözübüyük, 2009: 3.

³ Aslan ve Şenyüz, 2014: 13

⁴ Güriz, 2013: 44, 45.

⁵ Akı, 2003: 4.

düzeni olan herkese eşit bir biçimde tatbik edilen toplumun yapısını, düzenini, daima korumakla yükümlü kurallar bütünü olduğudur.⁶

Esasen hukuk, tek başına hareket eden bir yaptırım gücü olarak algılanmamalıdır. Çünkü hukuk, genel anlamda toplum içerisinde var olan ekonomik, kültürel özellikler ve politika ekseninde içerisinde kurallarını oluşturmaktadır. Bu sayede bireyin toplum içerisinde sergileyeceği davranışlarda neyi yapıp yapmaması gerektiği konusunda daha verimli bir yaptırım gücü olarak hukukun karşımıza çıktığı belirtilmiştir.⁷

Hukukun oluşum evresi hakkında net bir bilgiye sahip olunmamakla birlikte M. Ö. 2400 de oluşturulan Urukagina Yasaları, M.Ö.1800 de Babil Kralı Hummurabi'nin ismi ile anılıp oluşturulan metin ve M.Ö. 5.yy. Roma'da oluşturulan On İki Levha Kanunları yine bunlara ek olarak ekleyebileceğimiz Antik Yunan döneminde ortaya çıkan Drakon-Solon yasaları oluşturulmuş olan en eski hukuk normları olarak tarihte yer edinmişlerdir.⁸

Hukuk müessesesini ve hukuka yön veren etkenlerin tarihsel gelişim aşamasını ve sonuçlarını inceleyen alana hukuk tarihi denilmektedir.⁹ Özellikle 19. yüzyıldan sonra bu alanla ilgili çalışmalar daha çok yoğunlaşmıştır. Bu sayede hukukun hangi şartlar altında olduğu ve değişmez denilen kuralların sorgulanabileceğine varılmıştır. Bunun sonucunda var olan ve olması gereken hukuk kuralları konusunda farklı alanlarda düşünceleri olan gruplarında fikir yönünden dahil olmaları sonucunda hukuk tarihi çalışmaları daha nesnel bir bakış açısıyla ele alınan çalışmalarda aktarılmaya çalışılmıştır.¹⁰

İki tür hukuk tarihi vardır. Bunlardan ilki insanlığın hukuki gelişmesinden bahseden genel hukuk tarih, diğeri ise kesin olarak belirlenmiş bir milletin türlü dönemlerinde uygulanan hukuki teşkilatından bahseden milli hukuk tarihidir. Genel hukuk tarihinin amacı ise insanların geçmişte hukuk alanında yaptıkları çalışmaları değerlendirip bugünkü hukuk sistemlerinin kökenlerini, gelişim aşamalarını bu alana etki eden faktörleri dokunaklı bir şekilde bulup, kuşku düşürmeyecek biçimde belirlenmesidir.¹¹

Bir bakıma varılan bu noktada hukukun normal gelişmesine etki edecek olan olumlu ve olumsuz faktörleri değerlendirme konusunda bu alan büyük önem sağlamaktadır. Ayrıca hukuk tarihi kendi alanında çıkarımda bulunurken her kanun ve olayın kendine özgü olan yanlarını

⁶ Atay, 2013: 3.

⁷ Akman, 2012: 117.

⁸ Cansel ve Özel, 2012: 50.

⁹ Üçok vd., 2011: 1.

¹⁰ Dunbay, 2010: 10.

¹¹ Arslan, 2014: 1.

başka olaylarla birleştirmeden açıklaması hukuk sosyolojisi ile aralarında oluşan farklılığını göstermektedir.¹²

İlkçağda hukuk sosyolojisi alanında önemli görüşleri ile bilinen Aristoteles'e göre; hukuk kurallarının oluşumunda en temel etken insanlar arasında oluşan toplumsal ilişkilerin ele alınıp bu ilişkiler sonucunda oluşabilecek sosyal nizamdaki aksaklıklar, uzlaşmazlıklar ve kural ihlallerini engelleyip adaleti gerçekleştirecek şeyin hukuk sistemi ile yürütüleceği görüşüdür.¹³

Hukuk alanı ile ilgili öngörülen genel açıklamalarda hukuk kurallarının devlet gücüne dayalı kurallar bütünü ile yürütüldüğü kanaatine varılırken, sosyolojik açıdan bu kuralların varlığı daha çok toplumsal guruba dayatılmaktadır.¹⁴ Bunun akabinde hukuk kuralları sosyal bir varlık olarak kabul edilen İnsanlar temel alınarak topluma dayalı kurallar oluşturulmaktadır. Burada öncelikle, herkesin uyması gereken bir düzenleme kuralı öne sürülür kişi de bu kural sisteminde var olan hakkını en yararlı şekilde öne sunulan kurallar dâhilinde giderir. Unutulmaması gereken ise her düzenlemede bir sınırlandırmanın var olduğunun inkâr edilemeyeceğidir.¹⁵

Gözden kaçırılmaması gereken başka bir husus hukuk alanında toplumun uyması gereken kurallar bütünü oluştururken öncelikle her toplumun kendine has olan siyasi, sosyal, ekonomi, gibi konularını çevreleyen şartların göz önünde bulundurulup bunun sonucunda hukuk normları oluşturulmalıdır. Bununla beraber ilerleyen dönemlerde toplumların bu saymış olduğumuz özelliklerinin zaman ve mekâna bağlı olarak değişmesi sonucunda hukuk kurallarında da değişiklik göstermesi olağandır.¹⁶

Belli bir dönem yürürlükte olan hukuk kurallarının tümü daha sonraları Pozitif hukuk kavramının oluşumuna etki etmiştir. Pozitif hukuk kurallarını amacına uygun kullanabilmek için ise ideal hukuk ve hukuk tarihinden yararlanmak gerekmektedir. Yine bunun yanında ihtiyaç duyulursa farklı ülkelere ait pozitif hukuk kurallarının da değerlendirilmesi ile daha ideal bir pozitif hukuk kuralı oluşturulacağı belirtilmiştir.¹⁷

Başka bir ifadeyle hukuk kuralları, bireyin toplum içerisinde varlığını sürdürme bilmesi için uymak zorunda olduğu kuralları ifade etmektedir. Bu kuralların oluşumunda ki en temel hedef ise kişilerin dış ilişkilere karşı olan sorumluluklarının belirlenmesidir.¹⁸Bu bağlamda

¹² Güriz, 2014: 5.

¹³ Gürkan, 1994: 87.

¹⁴ Cansel ve Özel, 2012: 48.

¹⁵ Gözübüyük, 2009: 1.

¹⁶ Cansel ve Özel, 2012: 48,49.

¹⁷ Aybay ve Aybay, 2003: 66, 67.

¹⁸ Bilge, 1983: 23.

insanlara hukuki kaideden beklentileri hakkında görüşleri değerlendirildiğinde genel anlamda varılan ortak sonuç, adalet ile yönetilmek istendikleridir.¹⁹

Ayrıca hukukun yaptırım amacı tek yönlü düşünülmemelidir. Çünkü hukuk, çok yönlü bir fonksiyon olup işleyişteki gücünü genel konular üzerine yansıtmaktadır. Bu sayede birçok farklı alanda hukuk aktif olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁰ Alman hukukçu Jhering'e ait hukuk sistemlerinin oluşum evresi görüşü de göz önüne alındığında geçmiş çağlardan günümüze kadar insanların farklı ihtiyaçlarına cevap vermek adına oluşturulan hukuk sistemlerinin durağan ve tek yönlü olmadığı bir önceki süreçten etkilenecek birbirini tamamlayan hukuk kuralları sistemlerinin bütünü olduğu ifade edilmektedir.²¹

Hukuk toplumsal düzen ağını sağlamak adına oluşturulmaktadır. Bu kuralların oluş aşamasında göz önünde bulundurulması gereken en önemli husus öncelikle bireyin can ve mal güvenliğini güvence altına alma zorunluluğudur. Bu belirtilenlere uyulduğu takdirde bireyin diğer unsurlara karşı kendini daha çok güvende hissedeceği belirtilmiştir.²²

Günümüzdeki birçok devletin genel hukuk sistemlerinin oluşumu, kara avrupa hukuk sistemi ve Anglo Sakson hukuk Sistemlerinden esinlenerek oluşturulmaktadır. Bu hukuk sistemlerini birbirinden ayıran özellikler şu şekildedir;

- Kara Avrupa hukuk sistemleri yazılı bir şekilde ele alınıp yürütüldüğü belirtilmektedir.
- Anglo Sakson hukuk sistemi ise örf ve adet kurallarından oluştuğu belirtilmiştir.
- Kara Avrupa hukuk sisteminde yargı ayrılığı ilkesi uygulanmaktaydı.
- Anglo Sakson hukuk sisteminde ise yargı bütünlüğü söz konusuydu. Bunun yanında tüm işler tek bir koldan yürütülmektedir.
- Kara Avrupa hukuk sistemi dâhilin de hukuk dalları özel ve kamu hukuku olarak ikiye ayrılmaktaydı. Ancak Anglo Sakson hukuk sisteminin aksine böyle bir ayrımın görülmediği belirtilmiştir.²³

Gözden kaçırılmaması gereken bir diğer husus ise Bizans imparatoru Justinianus izniyle çıkarılıp Doğu Roma'ya ait ilk hukuk metni olma özelliğini taşıyan Corpus Juris Civilis'in metnin yazılı halini almasıdır. Özellikle "De Diversis Regulis Iuris Antiquis" adı altında özel bir bölümde ele alınan Roma hukuk kuralları ayrıntılı olarak belirtilmiştir.²⁴ Daha sonraki dönemlerde bu hukuk kuralları Kıta Avrupası ülkelerince de önemsenip daha sonraları kendi

¹⁹ Aslan ve Şenyüz, 2014: 12.

²⁰ Sargın, 2001: 14.

²¹ Dunbay, 2010: 9.

²² Atasoy, 2007: 11.

²³ Ertuğrul ve Turpçu, 2012: 8, 9.

²⁴ Kurt, 2017: 15.

hukuk kurallarına model olup uygulanmıştır. Roma hukuk kurallarının Türkiye'nin hukuk sistemi üzerinde etkilerinin görüldüğünde belirtilmiştir.²⁵

1.2. Hukuku Düzenleyen Kurallar

Hukuk, devletin yetkili organları tarafından konulan ve insan davranışlarını düzenleyen ve cebiri ile müeyyidelendirilmiş emir ve yasaklardır.²⁶ Bu emir ve yasaklar dışında toplumsal düzeni sağlamak adına kurulmuş hiçbir ilke yürürlükte olan hukuk kuralları kadar tesirli değildir.²⁷ Fakat şunu da belirtmemiz gerekir ki bu ilkelerin farkı yöntemlerinin ortak gayesi insanlar arasında oluşabilecek eşitsizliği engelleyip onlara yaşayabilecekleri daha adil bir yaşam alanı oluşturmaktır.²⁸

Hukuk kurallarının geçerlilik kazanmasına yönelik yapılması gerekenler ise öncelikle hukukun topluma yönelik hedeflediği amaçlar kapsamlı bir doktrin ile açıklanması ve sonrasında uygulanacak ola bu kanunların devlet gücü ile desteklenmesi gerekmektedir. Böylelikle topluma yönelik hukuki uygulamalar daha olumlu sonuçlar verecektir.²⁹

Hukuki işlemlerdeki öncelikler yukarıda belirtilen şekilde yürütülmediği takdirde, toplumsal sorun karşısında hukuk, işlevsel yönde eksik kalıp insanların sorunlarına cevap veremeyeceği sonucuna varmaktayız. Ayrıca hukukun devlet gücü ile desteklenmesinde ki amaç devletin zor gücü kullanma yetkisine sahip olmasıdır. Bunun sonucunda insanlar hukuk kurallarını ihlal edip, toplumsal düzeni bozmaları durumunda devlet gücünü karşılarında göreceklardır. Yaptırım gücüne sahip olan devlet ise bu başkaldırı gösteren kişilere gerekli hukuki işlemleri uygulayacaktır. Bu sayede toplumun düzeni korunmuş olunacaktır.

Din kurallarının gayesi de toplum düzenini sağlamaya yönelik olmakla beraber yine etki gücü hukuk kuralları kadar tesirli değildir. Çünkü bu alanda uygulanan kurallar daha çok manevi boyutta olabilmektedir. Ayrıca bir cemiyet içerisinde çeşitli inanca mensup toplulukların bulunduğu unutulmamalıdır.³⁰ Bu çeşitli inanca mensup kişilere karşı hak uygulamalarında ise ne yazık ki bazı durumlarda eşit davranılmadığı saptanmıştır. Bu noktada hukuki kuralların toplumu düzenlemeye yönelik oluşturulan diğer kurallardan ayıran en temel özelliği hiç şüphesiz hak uygulamalarının kişi keyfiyetine bırakılmayıp devlet organları tarafından dayanak oluşturularak yürütülmesidir.³¹

²⁵ Akı, 2003: 25.

²⁶ Gözler, 2013: 17.

²⁷ Atay, 2013: 15.

²⁸ Akı, 2003: 19.

²⁹ Troper, 2011: 11.

³⁰ Atay, 2013: 16.

³¹ Akı, 2003: 22.

Örf ve adetlerin de fertlerin ihtiyaçları doğrultusunda, uzun bir dönem nesilden nesille aktarılıp uygulanan kurallar bütününe oluşturdıkları belirtilmiştir.³² Özellikle yazılı kültürü henüz oluşmayan eski topluluklarda hukuk kurallarını daha çok örf ve adetler oluşturmaktaydı. Ancak ilerleyen süreçlerde değişen zaman ve buna bağlı olarak gelişen toplumlarda ihtiyaç dâhilinde daha gelişmiş yazılı hukuk kurallarının oluşumunu gerekli kılmıştır.³³

Bu konuda bir genelleme yapacak olursak; Toplumsal düzeni sağlamak ve insanların temel ihtiyaçlarına cevap vermek için din, örf adet kurallarının da önemli olduğudur. Ancak insanların sorunlarına cevap vermek için bu saymış olduğumuz alanlarda oluşturulan kurallar içerisinde en tesirli yöntemin hukuki kurallar olduğu unutulmamalıdır. Bu kuralların devlet gücü ile desteklenip insanlara karşı eşit bir şekilde uygulanması ise insanlar tarafından hukuki kuralların kabul edilip karşılaştıkları sorunlar dâhilinde güvenle başvurmalarını sağlamıştır. Bir bakıma hukuk kuralları, bireyin iradesi ile sergilediği tutum ve davranışının sınırlarını belirleyip, devlet ve bireyin karşılıklı olarak sorumluluklarını açıklar. Bu sayede insanlara hayatlarını huzurlu bir şekilde devam ettirme olanağı sağlanmış olunur.

Hukuk kurallarının oluşturulmasında önemle üzerinde durulması gereken hususlar ise şunlardır;

- Hukuk kurallarının oluşumunda, ilk olarak yaradılış gereği insan unsuru toplumsal bir varlık olarak ele alınmalıdır. Bunun akabinde insanların karşılaşılabilecekleri sorunlarına yönelik çözüm sunacak güçte hukuki kurallar oluşturulmalıdır.
- İnsanların geçmiş dönemlerinden yaşamakta oldukları döneme kadar sahip olunan kültürel özellikler ve yaşama dair oluşan alışkanlıkları hukuki kuralların oluşturulmasında göz önünde bulundurulmalıdır.
- Hukuk müesseselerinin oluşturulmasında ve uygulamasında en önemli görevi devlet ve devletin yetkili kurumlarının üstlenmesi gerektiği ise unutulmamalıdır.
- Hukuk kurallarının oluşum aşamasında devletin sahip olduğu politik ve ekonomik sistemlerin ne şekilde işlediği konusu tam anlamı ile öğrenilip bu yönde hukuk kuralları oluşturulmalıdır. Buna bağlı olarak ideolojik etkenler dâhilinde insanların hayata bakış açıları ve hayattan beklentileri daha iyi anlaşılacak ve bu yönde oluşturulan hukuk kuralları daha verimli uygulanacaktır.
- Tüm hukuk kurallarının oluşumu kişiselleştirilmeyip toplumsal gereksinimlere yönelik oluşturulup herkese eşit uygulanmalıdır.

³² Acer ve Kaya, 2011: 5.

³³ Cansel ve Özel, 2012: 124.

- Hukuk kurallarının uygulama anında emredici ve yeri geldiğinde kişinin davranışlarını sınırlama özelliğinde sahip olması gerektiği belirtilmiştir.³⁴

Bu saymış olunan maddeler hukuk kurallarının oluşum ve uygulanmasında önemle üzerinde durulması gereken konulardır. Bunlar dikkate alınmadığı takdirde oluşturulacak olan hiçbir hukuki kuralı işlevsel yönde toplumun sorunlarına cevap veremeyecektir.

Hukuku düzenlemeye yardımcı olan hukuki kurallardan sayılan Emredici hukuk kuralları her şeyden önce devletin sınırı içerisinde barınan insanların yaşam konusundaki beklentilerini temel vazife olarak ele almaktadır. Bunun sonucunda kamu düzenini korumak, ahlaki disiplinleri kontrol altına almak, güçsüzleri korumak ve düzene karşı gelenlere yönelik zorunlu olarak uymaları gereken kuralların bütünü emredici hukuk kuralları belirtmektedir.³⁵

Bu yönüyle emredici hukuk kurallarının herkes tarafından kabul görülmesi gereken kurallar bütünü oluşturduğu kişi ve mevki konumlarının hiçbir önemi olmadığını belirtilen hukuki özelliğinden anlamaktayız. Netice olarak bu alanı kapsayan sorunlara yönelik oluşturulan hukuki kurallar haricinde farklı bir çıkar yolu sunulmamakla beraber toplum tarafından her şey emredildiği gibi kabul edilip yasaklanan davranışlardan insanların uzak durması gerektiği belirtilir.

Bazı hukuki kurallar ise emredici hukuk kuralları niteliğinde olmamaktadır. Bu bağlamda tamamlayıcı hukuk kurallarının görevi, hukuki sorunlar karşısında sadece taraflar arasındaki anlaşma sözleşmelerinde geçen eksiklikleri tamamlama ve sözleşme metnlerinin daha anlaşılır bir konuma getirme noktasında görev almaktadırlar. Tüm bu kurallara genel anlamda tamamlayıcı yedek hukuk kuralı denilmektedir.³⁶

Ayrıca bu kurallar her ne koşulda oluşturulursa oluşturulsun olay karşısında taraflara zorunlu olarak kabul ettirilmez. Bu yapılsa dahi hukuki açıdan bir geçerliliği söz konusu olmayacaktır. Burada sadece konu ile alakalı öneriler sunulup tarafların sunulan bu önerilerde ortak bir noktada uzlaşmaları sağlanmaya çalışılır. Bu kuralların uygulanacağı anı ise daha çok yasalarda geçen “Aksi kararlaştırılmadıysa, aksine kural bulunmadıkça, yapılabilir, edilebilir.” sözlerine karşılık olan bu boşluklar bu sayede doldurulmaktadır.³⁷

Bazı durumlarda insanların eksik iletişim sorunları neticesinde karşılıklı olarak anlaşma konularında sorun yaşadıkları aşikârdır. Bir hukuki işlemde ise davaya konu olan ve tarafların karşılıklı olarak beyan ettikleri şartın ne anlama geldiği konusunda iki tarafın farklı

³⁴ Atasoy, 2007: 5; Akman, 2012: 11.

³⁵ Zapata, 2012: 11.

³⁶ Cansel ve Özel, 2012: 125.

³⁷ Can ve Güner, 2006: 41.

çıkarımlarının olduğu durumlarda konunun netlik kazanması için Yorumlayıcı Hukuk kuralı devreye girmektedir.³⁸

Ayrıca tamamlayıcı hukuk kuralında belirttiğimiz uygulama anında zorunluluk arz etmeme konusu, yorumlayıcı hukuk kuralında da var olması yönünden iki kural arasında benzerlik olduğunu göstermektedir. Bu iki hukuk kuralını diğer hukuk kurallarından ayıran fark ise; sadece konuyla ilgili bir öneri sunulup bu sunulan öneriyi kabul edip etmeme tarafların vereceği bir karar olarak belirtilmiş olmasıdır.³⁹

Bu kurala baktığımızda ise genel olarak kanunda geçen kurumların ne ifade ettiğine ve hukuki kuralların bu bağlamda ne anlama geldiği konusunu aydınlatmaya yarayan kurallar bütünü oldukları ifade edilir.⁴⁰ Ayrıca yorumlayıcı hukuk kuralları ile ortak benzer yanları bulunduğunda belirtilmektedir.⁴¹ Aralarında oluşan farka bakıldığında ise yorumlayıcı hukuk kuralında anlaşmaya varamayan kişiler arasında sorun teşkil eden şartın sadece ne anlama geldiği konusu aydınlatılmaya çalışılırken, tanımlayıcı hukuk kuralında hukuki müesseselerin ne anlam ifade ettiği belirtilir.⁴²

1.3. Hukukun Kaynakları ve Kullanımı

Kaynak terimi bir oluşumun kökenini yani ilk evresini ifade etmektedir. Bu bağlamda Hukukun kaynağı nedir sorusu sorulduğunda ise hukuk kurallarının hangi amaç doğrultusunda oluşturulduğu açıklanmaya çalışılmaktadır.

Hukukun, toplumsal ihtiyaçlar dâhilinde oluşması sonucu kaynağının ana oluşum maddesinin toplum sorunlarına cevap vermek olduğu belirtilmiştir. Bunun sonucunda hukuk kaynağının oluşturulmasında toplumsal ihtiyaçların göz önünde bulundurulmasını kaçınılmaz kılmıştır. Aksi takdirde hukuki kurallar oluşturulurken buna dikkat edilmediğinde başvuru kaynaklar önemini yitirebilir.⁴³

Ülkelerin kendilerine has yapısal özelliklerine bağlı olarak aralarında hukuki açıdan farklılıkların oluşabileceğinde unutulmamalıdır. Çünkü her toplumda farklı ihtiyaçlara yönelik oluşturulan hukuki kurallar bulunmaktadır.⁴⁴

Hukukun asıl kaynaklarını ise yazılı ve yazısız kaynaklar teşkil etmektedir.

³⁸ Aslan ve Şenyüz, 2014: 26.

³⁹ Gözler, 2014: 238.

⁴⁰ Zapata, 2012: 13.

⁴¹ Bilge, 1983: 70.

⁴² Gözler, 2014: 238

⁴³ Aybay ve Aybay, 2003: 93.

⁴⁴ Adal, 2012: 233.

Hukukun tatbiki durumunda en temel kaynak olarak başvuru yazılı hukuk kaynaklarından yasalar, kanun, kanun hükmünde kararname, tüzükler, yönetmelikler ve uluslararası sözleşmelerin kullanım açısından hukuka büyük önem sağladıkları bilinmektedir.⁴⁵

Ayrıca hukuk kaynağını teşkil eden bu yazılı kaynakların devletin yetkili organları tarafından oluşturulup, aktif olarak birçok uygulama alanlarında hukuki kurallarının bütünü temsil etmeleri ise yazısız kaynaklarla aralarında oluşan büyük farkı belirtmektedir.⁴⁶

Çıkarılacak olan bu yazılı hukuki kaynaklar Anayasa kontrolü dâhilinde oluşturulmaktadır.⁴⁷ Sonrasında kesinlik kazanan kuralların herkes tarafından bilinmesi adı altında resmi gazete ve web sayfalarından bu kaynaklar hakkında duyuru yapılmaktadır.⁴⁸ Bu yazılı hukuk kaynağı adı altında toplumun huzuru ve bütünlüğüne yönelik oluşturulan yasalar, devletin önemini ve ileriye yönelik umut vadeden görüşlerini yansıtmaktadır. Bu yasaların pek çok farklı ülkede de görüldüğü belirtilmiştir.⁴⁹

Devletin temel yapısını ve devlet organlarının karşılıklı olarak uymaları gereken yazılı kuralların bütünü anayasa dahilinde oluşturulduğu belirtilmektedir.⁵⁰ Anayasa oluşumu bazı durumlarda millet meclisi, bazen de kurucu meclis aracılığı ile vücut bulmaktadır. Anayasayı diğer kanun çeşitlerinden farklı kılan en önemli özelliği ise diğerlerine göre hükümlerinin daha üstün ve öncelikli olduğudur. Öyle ki yasama, yürütme, yargı organları, idare makamları ve benzeri kurumları hâkimiyetine alıp hukuk kurallarını bünyesinde barındırmaktadır. Bunun sonucunda devletin varlığını sürdürebileceği temel kuralların belirtilmesi, değiştirilmesi ve diğer kanunların bu kurallar çerçevesinde hareket etmesi anayasa sayesinde belirlenmektedir.⁵¹

Anayasa tarafından belirlenen ve yasama organı tarafından yazılı bir şekilde ilan edilen kanunlar, hukuk kurallarının bütününe kapsadığı belirtilmiştir. Yasama organı görevini ise meclis, bir kişi veya bir grup üstlenebilmektedir.⁵² Çıkarılacak olan bu kanunların amaçlarının belirlenmesi içinde öncelikle bir gerekçe oluşturulur. Bunun sonucunda kabul edilen kanunlar anayasa mahkemesi tarafından hükmünün geçersiz olduğu belirtilene kadar hukuki uygulamalarda aktif olarak başvurulabileceği belirtilmiştir.⁵³

Uluslararası hukuki sözleşmeler dâhilinde yürütülen çalışmalar iki veya çok taraflı devlet arasında ortak çalışmalar neticesinde yapılan anlaşmalar ile gerçekleşmektedir.

⁴⁵ Işıқтаç, 1992: 35.

⁴⁶ Adal, 2012: 233.

⁴⁷ Aslan ve Şenyüz, 2014: 33.

⁴⁸ Battal, 2013: 43.

⁴⁹ Yalman, 2005: 39.

⁵⁰ Güriz, 2013: 55.

⁵¹ Andaç, 2004: 100,101.

⁵² Aslan ve Şenyüz, 2014: 34.

⁵³ Güriz, 2013: 57.

Günümüzde uluslararası sorunları çözmek için oluşturulan “Unesco, Bm, Who Unicef, Imf” kurumlarını bu alana örnek gösterebiliriz. Bu kurumlara düşen görev ise insanlara karşı oluşabilecek tüm olumsuz davranışları, ortak alınan bir karar ile çözüme kavuşturmaktır.⁵⁴

Kanun hükmünde kararnameler ise, TBMM’nin belirlemiş olduğu bir yasa ile Bakanlar Kurulu aracılığıyla belirtilmiş olan konular dâhilinde oluşturulan yazılı hukuk kurallarıdır.⁵⁵ Ayrıca bu kararnameler olağan dönem kanun hükmünde kararnameler ve olağanüstü dönem kanun hükmünde kararnameler olmak üzere de ikiye ayrıldığı belirtilmiştir.⁵⁶

Düzenleme manasında gelen tüzükler, bir kurum veya kuruluşun varlığının süreklilik arz ettirebilmesi için bu yolda izleyeceği uygulamaların hüküm maddelerini belirlemede başvurulacak kuralların tününü bünyesinde oluşturmasıdır. Bununla beraber tüzükler, yönetim hukuku alanında başvuru kaynaklara dâhildir.⁵⁷ Ayrıca unutulmaması gereken bir diğer husus ise tüzüklerin Anayasanın 15. maddesine göre yasaların emredilen şekilde uygulanacağı ve yasaya aykırı davranışların yapılmaması gibi kurallar göz önüne alınarak Danıştay gözetiminden geçirilmek şartı ile bakanlar kurulu tarafından çıkarılmakta olduğudur.⁵⁸

Yönetmelikler başbakanlık, bakanlıklar veya kamu tüzel kişileri tarafından kendi çalışma sahalarını kapsayan yasaların ve tüzüklerin uygulanmasına ortam hazırlamak şartı ile başta bunlara aykırı bir çıkarım olmaksızın oluşturulmuş olan yazılı hukuk kaynaklarıdır.⁵⁹ Bu kaynakların oluşum aşaması bittikten sonra yürürlüğe girebilmesi için resmi gazetede yayınlanma şartının bulunduğu aktarılmıştır.⁶⁰

Hukukun bir diğer kaynağı olan örf ve adetler, yetkili bir kurum tarafından oluşturulmayıp kendiliğinden zamanla oluşmuş olan ve halk arasında sorunlara çözüm bulmak için uygulanabilme gücüne ulaşmış yazısız hukuk kaynakları olarak bilinmektedir. Ayrıca örf ve adetler zaman içerisinde aktif bir biçimde aynı yönde kullanılarak ortaya çıktıkları ve günümüzde de herhangi bir makam ve kurum iradesine dayanmadan varlıklarını devam ettirmekte oldukları unutulmamalıdır. Ancak günümüzde hukuksal bağlamda uyulması zorunlu olan yazılı hukuk kuralları kadar tesirli olamamışlardır.⁶¹

Yazısız hukuk kaynaklardan sayılan örf ve adetlerin oluşum aşamaları sürecinde her zaman süreklilik arz ettikleri için yapısal olarak zaman içerisinde şartlara bağlı olarak değişime

⁵⁴ Kayıhan, 2013: 69.

⁵⁵ Dinçkol, 2013: 55.

⁵⁶ Aslan ve Şenyüz, 2014: 40.

⁵⁷ Atay, 2013: 84.

⁵⁸ Adal, 2012: 241.

⁵⁹ Dinçkol, 2013: 63.

⁶⁰ Güriz, 2013: 61.

⁶¹ Aybay ve Aybay, 2003: 125.

uğramalarında olası bir durumdur. Bu hukuk kaynaklarının uygulama kurallarının ise çok sert yasalardan oluşmadıkları belirtilmiştir.⁶²

Yazısız hukuk kurallarının oluşumu için gerekli olan şartlara bakıldığında ise;

- Objektif (maddi unsur); bu kuralda ifade edilmek istenen örf ve adetlerin zaman içerisinde süreklilik arz etmesidir.
- Sübjektif (manevi-psikolojik unsur); toplum içerisinde örf ve adetlerin uzun vadeli aktif bir biçimde hiçbir değişiklik yapılmayıp örnek alınan davranışları belirlemektedir.
- Müeyyide şartını (hukuki unsur); burada örf ve adet konularında örnek alınan davranışlar o kadar yerine oturmalı ki bir dava karşısında eksik maddelerin bulunması durumunda bu şart bir hukuk kuralı olarak benimsenip karar anında zorunlu olarak uygulamada kullanım şeklidir.⁶³

Örf ve adetler hukuki açıdan geçerli bir kaynak olmakla beraber bir sorun giderilmeye çalışıldığında ilk olarak başvurulması gereken kaynaklar yazılı hukuk kurallarıdır. Ancak yazılı hukuk kuralının yetersiz kaldıkları durumlarda örf ve adetler göz önün alınarak davaların bir sonuca bağlandığı unutulmamalıdır.

Bu anlatılanlara ek olarak hukuki kaynaklar kendi içerisinde uygulandıkları alana göre özel ve genel örf ve adet kuralları olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Ayrıca bir diğer husus ise özel örf ve adet kuralları olarak nitelendirdiğimiz hukuk kurallarının bir dava değerlendirilmesinde gerektiği takdirde bu kuralla başvurulma farkı ile genel örf ve adet kurallarına göre hukuken daha fazla geçerliliği teşkil ettiklerinin belirtilmesidir.⁶⁴

Özetle yazılı hukuk kuralların yetersiz kaldığı durumlarda örf ve adet hukuk kaynaklarından güvenilir bir şekilde yararlanıla bilineceği gerçeği yok sayılmamalıdır. Bu sayede örf ve adetler toplum tarafından sorunları çözme açısından kabul görmüş bir hukuki sistemdir. Günümüzde dahi hâkimlerin herhangi bir davada karar vermeleri durumunda kanunların ilgili maddelerinde oluşan boşlukları doldurmak ve davada bir sonuca varmak için yazılı hukuk kaynağının yetersizliği durumunda örf ve adet kurallarına güvenerek başvurmaları yazısız hukuk kaynaklarının hukuki açıdan önemini yansıtan bir diğer en açık göstergedir.⁶⁵

Hukuk kapsadığı alan itibariyle başta toplumsal kurallar olmak üzere kendine özgü niteliği ile birçok farklı işlevinin olduğu belirtilmiştir.⁶⁶Hukukun var olan görevlerinin basında ise toplumsal yaşamı düzenleme, toplumsal gereksinimleri karşılama ve adaleti sağlama gibi farklı konuların geldiğini sayabilmekteyiz. Ayrıca hukukun yaptırım gücü göz önüne

⁶² Yalman, 2005: 39.

⁶³ Bozkurt, 2003: 53.

⁶⁴ Gözler, 2014: 45,46.

⁶⁵ Battal, 2013: 49.

⁶⁶ Atay, 2013: 5.

alındığında ise kişilere yönelik sadece kısıtlamaya yarayan bir sistem olarak algılanmaması gerektiğidir. Çünkü hukuk bazı konularda belli kısıtlamalar getiren diğer yandan kişinin çıkarlarını koruma ve geleceğine yön verme konusunda büyük öneme sahip olduğudur.⁶⁷

Bir başka husus ise, hukuk alanına yönelik kanun oluşturma sırasında bu görevi üstlenen kişilere düşen sorumlulukların göz ardı edilmemesi gerektiğidir. Çünkü hukuk alanına uygun hareket edilmeyip bu alana aykırı insanların sorunlarına cevap verme yönünde eksik kalan kanunlar oluşturulduğunda sonraki süreçte toplum içerisinde büyük sorunlarla karşı karşıya kalınacağı unutulmamalıdır. Tüm bu olumsuzlukları önceden engellemek için hukuk kuralları oluşturulduğunda öncelikli olarak toplum ihtiyaçları göz önünde tutulup bu yönde kanunlar oluşturulmalıdır.⁶⁸

Hukukun kullanımında kanun koymakta tek başına yeterli bir çözüm değildir. Çünkü oluşturulan konuların kurallara uygunluk dereceleri önceden belirlenmelidir. Bunun içinde yargı denetimi yapacak organların oluşturulması gerekmektedir. Bu denetimi yapacak olan yargı kurumlarında aranan en temel özellik ise hiç şüphesiz bağımsız ve tarafsız olmalarıdır.⁶⁹ Bu sayede toplum gereksinimleri yönelik oluşturulan hukuk kurallarının geçerliliği konusunda daha sağlam sonuçlara varılacaktır.

Hukukun farklı kullanım alanları bulunmasına rağmen ulaşmak istediği en temel hedefi hiç şüphesiz tüm sorunlar karşısında herkese hukuki kuralların adalet ile uygulanmasıdır. Hukukun bu özelliği sonucunda kişiler kendilerine yönelik uygulayacak olan hukuk kurallarının adil olduğunu kabul edeceklerdir. Bu sayede hukukun kullanımını daha geçerli sayılacak ve sosyal nizam daha iyi korunacaktır.⁷⁰

Tarih boyunca İnsanların farklı coğrafyalarda çoğunlukla topluluk halinde yaşamlarını devam ettirdikleri belirtilmiştir. Bu toplu yaşam süreci içerisinde düzenli bir yaşam alanı oluşturmak ise insan hayatı için her zaman bir ihtiyaç olmuştur. Bu ihtiyaç neticesinde insanların karşılıklı olarak uymaları gereken ödevler sonucunda bazı hukuk kurallarının oluşumunu da zamanla zorunlu kılmıştır.⁷¹ Hukuk kuralları haricinde din, ahlak ve örf -adet, kurallarında toplumsal düzeni sağlamak için başvuru olan diğer kurallar olarak bilinmektedirler. Çünkü bunlarında hukuk kuralı gibi ortak gayeleri toplulukların birliktelik sürecini en sağlıklı şekilde sürdürmelerine yardımcı olmalarıdır.⁷²

⁶⁷ Aslan ve Şenyüz, 2014: 14.

⁶⁸ Işıktaç, 1992: 36.

⁶⁹ Baş, 2006: 34.

⁷⁰ Yalman, 2005: 29.

⁷¹ Güriz, 2013: 2.

⁷² Ertuğrul ve Turpçu, 2012: 3.

Toplumsal düzeni sağlama konusunda din kuralları, insanların inanç duyguları ile evrenin yapısını anlamak ve bunun sonucunda nasıl yaşanması gerektiği konusunda insanlara bilgi veren kurallardır. Bu kurallar Allah'ın peygamberler vasıtası ile insanlara uymaları gereken emir ve yasakların belirtildiği şekilde aktarılmıştır. Ahlak kuralları ise, uyulmakta olan ve uyulması gereken kurallar bütününe ifade etmektedir. İnsan ve toplum unsurlarının karşılıklı olarak davranışlarındaki tutumu yönlendirecek olan hayır ve iyilik duygusu ile hareket etmeleri yönünde ahlak kuralları kolaylık sağlamaktadır.⁷³ Örf ve adetler ise yukarda da belirtildiği gibi genel tanımı ile geçmişten günümüze varlığını devam ettiren kurallar olması itibari ile toplumsal düzen konusunda insan davranışlarını şekillendirmeleri konusunda önemli olmalarıdır.

İnsanlar yaradılış gereği farklı ihtiyaç dâhilinde hep toplu bir halde yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Ancak bu süre zarfında yaşanan farklı anlaşmazlıklar sonucunda insanlar arasında uzlaşmazlıkların yaşanmasını da beraberinde getirmiştir. Bu anlaşmazlıklar ise beraberinde toplumun birliğini, huzurunu, güven duygusunu olumsuz etkilemektedir. Tüm bu olumsuzlukları giderme ve kural ihlallerini engelleme konusunda ise yine aktif olarak hukuk kurallarının işlevini görmekteyiz.⁷⁴

Netice olarak toplumsal düzeni sağlamak adına başvuru olan din, ahlak örf ve adet kurallarının tümünün kendilerine has özellikleri bulunmasına rağmen yeri geldiğinde birbirlerini tamamlayan kurallar oldukları yine tüm bu yaptırımların ortak gayeleri, toplumsal mekanizmayı sürekli doğru yönde ayakta tutmak ve insanların huzurlu bir şekilde yaşamlarını sürmelerine olanak sağlamak olduğu unutulmamalı. Hukuk kurallarının iyi bir şekilde uygulanması sonucunda ise insanlar arasındaki dayanışma bağları her dönem daha sağlam şekilde devam etmiş olacak.

Geçmiş dönemlerden bugüne insan ilişkilerini kontrol altında tutan sistemlerin varlığını yok saymak olanaksızdır. Bunlar gelenekler, görenekler, hukuk kuralları, din kuralları, ahlak kuralları ve görgü kuralları olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁵ Gelişen toplumlara bağlı olarak insanlar arasında karşılıklı olarak etkileşimin artması ve yeri geldiğinde çıkar uğruna yaşanan olumsuzlukları gidermek, toplumsal barış ve düzeni korumak için hukuk kurallarına başvurulduğu aktarılmıştır.⁷⁶

Toplum adı altında birleşen bireylerin iyi bir yaşam sürdürmesi için oluşturulan hukuki kuralların her dönem birey üzerinde aktif bir rol oynadığı görülmüştür. Ayrıca bu kurallar,

⁷³ Atasoy, 2007: 7.

⁷⁴ Yalman, 2005: 30.

⁷⁵ Cansel ve Özel, 2012: 27, 28.

⁷⁶ Aybay ve Aybay, 2003: 4.

toplum yapısına göre farklı şekillerde de karşımıza çıkabilmektedir. Toplum içerisinde bu kurallarının yok sayılması durumunda ise o toplum içerisinde huzur, güven, adalet ve buna benzer kavramların olmayışı sonucunda toplumda bir kargaşa oluşması olasıdır. Böyle bir olay sonucunda toplumun varlığını uzun süre ayakta tutması zor olacağı belirtilmiştir.⁷⁷

Toplum gereksinimlerini karşılamak adına bu yüzden oluşturulan hukuk kurallarının önemi iyi anlaşılıp teker teker tüm yönleri ile toplumun gereksinimlerine yönelik oluşturulup uygulanmalıdır. Bunlar yapılmadığı takdirde bir netice alınamayacaktır. Çünkü bu hukuki kurumların asıl vazifesi hâkimiyeti altına aldıkları bireylere yüklenen bir takım statü ve rolleri en yararlı şekilde başkalarına zarar vermeden, toplum huzurunu bozmadan yürütebilme olanağı sağlamaktır.

Ayrıca toplumsal gereksinimler başlığı altında oluşan hukuk kuralların görevi genel itibari ile insanlar arasında toplumsal barışı sağlamak, topluma güvenli bir yaşam olanağı oluşturmak, eşitlik ve adalet ilkelerini iyi kavrayabilmek ve en önemlisi bunu hukuki kurallarda gösterme, toplum içerisinde zorbalığa yer verilmeyip özgürlüğün hakim olduğu bir yaşam alanı sunmak gibi hukukun farklı görevleri olduğu belirtilmektedir. Bunlar yapıldığı takdirde kişinin geleceğine yönelik yapmayı planladığı yatırımlar konusunda hukuki kurallar insanlara güven arz etmektedir.⁷⁸ Bu kuralların kamu düzenini de sağlama konusunda aktif olduğu anlaşılmazlıkları girmeye yönelik öneminin belirten başka bir husustur.⁷⁹

Hukukun en temel görevlerinden sayılan düzeni koruma ve adaleti sağlama konusunun işlevi, toplumsal yaşam sürecinde sürekli aktif olan anlaşmazlıkları giderme konusunda hukuki açıdan başvuru olan bir sistemdir. Uygulamalarda bu prensipler göz önüne alınarak hukuki işlemler yapıldığı takdirde toplum içerisinde dirlik, birlik, düzen ve güven konularının sağlanmış olacağı belirtilmiştir.⁸⁰ İnsanların toplumsallaşma süreçlerine bağlı olarak her dönem toplumsal yaşam alanlarına bir düzenleme getirilmesi ise kaçınılmaz bir ihtiyaç olmuştur. İnsanların karşılıklı etkileşimleri sonucunda oluşan değerler ise bu bağlamda büyük önem arz etmektedir.⁸¹

Bir toplum içerisinde düzen ve adalet kavramları oturmadağı takdirde o toplumda huzurlu bir yaşamın izlerine ulaşmak çok zor olacaktır. Bu bağlamda hukuka düşen görev ve sorumluluklar büyük önem arz etmektedir. Toplum içerisinde dönem dönem farklı konular sonucunda doğabilecek sallantılar ise yine hukuki kısıtlamalar ve bunun yanında insanlara sunmuş olduğu olanaklar dâhilinde toplumsal yapı içerisinde oluşan ağ her daim sağlam olacaktır.

⁷⁷ Battal, 2013: 23.

⁷⁸ Aydın, 2009: 29, 30.

⁷⁹ Yalman, 2005: 30.

⁸⁰ Atay, 2013: 8.

⁸¹ Cansel ve Özel, 2012: 38.

Ayrıca insanların toplumsal bir düzen çerçevesinde yaşamlarını devam ettirmekle yükümlü oldukları unutulmamalıdır. Bu süreç içerisinde kişinin diğerlerinden güçlü olma düşüncesi ise tarihi süreçte sürekli kendini tekrarlamıştır. Bunun sonucunda toplum içerisinde oluşan bu yarışın olumsuz etkilerini yine hukuk kuralları kişiye uyguladığı kısıtlama ile gidermeye çalışmaktadır.⁸²

Hukuk kurallarının oluşum aşamasında bu görevi üstlenenler tarafından gözden kaçırılmaması gereken en önemli husus ise adalet ile hareket edilip kişiler arasında hiçbir ayırım gözetmeksizin herkese eşit oranda hukuki kuralların uygulaması gerektiği belirtilmiştir.⁸³ Bir devlet, adalet kavramını yok sayıp topluma karşı uygulayacağı yaptırımlarda keyfi hareket ediyorsa o toplumda hiç şüphesiz devlete karşı güven konusunda bir istikrarsızlık kaçınılmaz olacaktır. Bunun sonucunda toplum içerisinde huzursuzluklar, anlaşmazlıklar, çıkar çatışmaları ve buna benzer sorunların ardı arkası kesilmeyecektir. Oysaki toplumların ilişki ağı içerisinde en büyük dayanağı olan devletin üstüne düşen görev ve sorumluluklarda aranan özellik, topluma karşı uygulayacakları yaptırımlarda her zaman tutarlı, düzenli, hak ve insafa uygun kararlar almasıdır.⁸⁴

1.4. Devlet ve Hukuk İlişkisine Kısa Bir Bakış

Hukuki müessesenin oluşması ve fonksiyonu devlet gücü ile sağlanmaktadır. Bu bakımdan hukuk ve devlet ilişkileri ayrı düşünülmemelidir. Devletin yok sayıldığı durumlarda hukukun yaptırım gücü buna bağlı olarak işlevini kaybeder.⁸⁵ Devletin oluşabilmesi için ise kendinde üç temel özelliği bulundurması gerekmektedir. Bunlardan ilki insan topluluğu ve bu topluluğu barındırabileceği ikinci unsur olan bir toprak parçası ve son olarak egemenlik gelmektedir.⁸⁶

Saymış olduğumuz bu unsurların eksikliği neticesinde devletin yapısal olarak kendini tamamlaması olanaksızdır. Oluşum aşaması tamamlandıktan sonra ise devlet, ilk olarak kendi bünyesinde barındırdığı insanların temel hak ve hürriyetlerini her daim korumakla mükelleftir. Ancak devletlerarası var olan toplumsal farklılıklara bağlı olarak aralarında temel hak ve hürriyet konularını korumada değişik hukuki özelliklerin bulunabileceği de unutulmamalıdır. Bu farklılığa rağmen toplumsal bir ihtiyaç olarak devlet gücü hiç şüphesiz insanlar için her daim vazgeçilmez bir ihtiyaç olmuştur.⁸⁷

⁸² Aral, 1991: 21.

⁸³ Atay, 2013: 8.

⁸⁴ Baş, 2006: 26.

⁸⁵ Güriz, 2013: 33.

⁸⁶ Aslan ve Şenyüz, 2014: 18.

⁸⁷ Şekerci, 1999: 68, 69.

Devlet ve hukuk birleşimi sonucunda bireylerin, özgürlük ve güvenliklerine dair konularda hukuksal acıdan beklentileri, hiç şüphesiz sorunlar karşısında devlet ve hukukun kendilerine her zaman en yararlı şekilde öncülük etmesidir. Bunun sonucunda kişiler başta devlete karşı olan bağlılıkları neticesinde eylemlerinde devlet ve hukuku güçlü bir dayanak olarak arkalarına alıp hedefledikleri olumlu amaçlarına ulaşma konusunda daha sağlam adımlarla ilerleyeceklerdir. Aksi halde devlet ve hukuk güvencesinin olmaması durumunda kişide böyle bir gelişmenin söz konusu olamayacağı ve toplumsal kargaşaların yaşanabileceği gerçeği belirtilmiştir.⁸⁸

Hukuk, birey ve toplum ikilisi arasında uyumsuzluk ve anlaşmazlıklardan doğacak olan rekabeti gidermek için temel hedef olarak oluşturulan kuralların bütünüdür. Hukukun bu hedeflerini gerçekleştirme konusunda kendine dayanak olarak devlet gücünü arkasına alması onu her zaman daha güçlü kılmıştır. Buna istinaden devlet içerisinde farklı konularda hukuk üstünlüğünün kabul edilişi ise unutulmamalıdır. Öyle ki devlet hukuk ikilisinden doğan güç sayesinde özellikle insanlara karşı uygulanan hak, adalet, istikrar, konuları devletin sağlam temeller üzerinde inşa edilip varlığını devam ettirdiğinin göstergesidir. Günümüzde dahi birçok devleti diğerlerinden farklı kılan özellik hiç şüphesiz budur. Bu bağlamda hür bir yaşam için hukuk devlet ikili ilişkisi olmazsa olmaz şartlar arasında sayılmaktadır.

Hukuk ve devlet ikilisinin kişiye karşı olan sorumluluklarına baktığımızda ise; ilk olarak kişi bir sorun karşısında hakkını savunmak için yöneleceği atılımlarda başkalarına ve kendilerine yönelik oluşabilecek olumsuz sonuçların baştan önlenmesi adına kişilere hukuki açıdan yapmaları ve yapmamaları gereken kuralları önceden bildirmek devlet ve hukuk ikilisi düşen bir görevdir. Bunlar yapıldığı takdirde kişilerin haklarını savunurken kurallara uygun şekilde hareket etmeleri sağlanmış olunacaktır.⁸⁹

Toplumsal sınıf içerisinde tek söz sahibi olmak isteyen kişi, sınıf ya da farklı gruplarla sürekli karşılaşmıştır. Bu tarz olumsuz isteklerde hukuk ve devlet ikilisi arasında oluşan kuvvet neticesinde devletten beklenti ise, olan gücünü ve otoritesini kullanarak, bu düşüncede olanlara karşı istedikleri şekilde hareket edemeyecekleri ve olan güçlerini bastırabilecek daha güçlü olan devletin varlığının hissettirilmesidir. Bunlar yapıldığı takdirde hukuk kurallarının uygulanmasında kolaylık sağlanacağı belirtilmiştir.⁹⁰

Hukuk kurallarının oluşumunda devletin başında bulun iktidarın söz sahibi olabileceği de unutulmamalıdır. Bunun sonucunda hukuk kurallarının oluşumu yetkili bir güç tarafından

⁸⁸ Sargın, 2001: 2-66; Baş, 2006: 24.

⁸⁹ Battal, 2013: 36-37.

⁹⁰ Akı, 2003: 67.

desteklenmesi sonucunda bu kuralların uygulama süresince daha verimli sonuçlar elde edilmesine olanak sağlayacaktır. Sonuç olarak bu iki unsurun birlikteliği yok sayılmamalıdır.⁹¹

Ayrıca toplumun karakteristik özelliği göz önüne alınarak yaşanan olumsuzluklar karşısında maddi zor kullanmada yine söz sahibi sadece devlet ve devletin yetkili kurumları olduğu ve devletin belirlediği kurumlar haricinde başka hiç kimsenin bu yetkileri uygulayamayacağı belirtilmiştir.⁹²

Hukukun işlevi konusunda devletin yetkili organları hukukun eşitlik ilkesine uyarak düzen ve istikrar konusunda din, dil, ırk, cinsiyet, ayrımı gözetmeksizin herkese eşit uygulamaların yapılmasını gerekli kılmaktadır. Anayasamızda da belirtildiği üzere devletin işleyişinin hukuk kaidelerine bağlı olduğu gerçeği yok sayılamaz.⁹³

Hukukun oluşumu devlet gücü ile sağlanmasına karşılık bazı konularda devletin vereceği karar ve uygulamalarda keyfi davranamayacağı bunun sonucunda hukukun kurallarını her daim göz önünde tutması gerektiği unutulmamalıdır.

Başka bir durumda hukuk kaidelerinin işlev açısından devletin gözetiminde olmalarına rağmen toplum sorunlarına olumlu anlamda yanıt veremiyorsa burada devlet, hukuk ve toplum arasında ki anlaşma şartlarının bu üçlü mekanizma arasında henüz tam anlamı ile oturmadığı gerçeğiyle karşılaşılmaktadır.⁹⁴

Sonuç olarak devlet ve hukuk sisteminin gayesi toplumu temel alarak sosyal nizamdaki eksiklikler, anlaşmazlıklar kural ihlalleri sonucunda oluşan kargaşalara yönelik alınacak tedbirlerde karşılıklı olarak sürekli bağlantılı oldukları ve alınan karar ve uygulamada birbirlerini etkiledikleri biri olmadan diğlerinin yaptırım gücünün etkili olmayacağıdır. Buna bağlı olarak düzen, istikrar ve otorite konularında belirlenen şartlara karşılıklı olarak uymaları sonucunda varlıkları geçerlilik kazanacaktır.

Toplumun temel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması yine devlete düşen bir görevdir. Bu görev sürecinde devlet temel haklar konusunda düzenleme ve sınırlama yaparken hukuktan yararlanmaktadır. Öyle ki yeri geldiğinde hukuk kuralları devleti bile kişilerin hak ve özgürlüklerine dokunma konusunda engellemektedir.⁹⁵

Devlet yapılanması içerisinde hukuk sisteminin oturması sonucunda bu iki unsurun başta gelen sorumluluklarından bir diğeri ise, insanların siyasi konularda özgürlüklerinin korunması ve onlara güvence vermeleridir. Diğ taraftan anayasaya uygun oluşturulmuş hukuki kanunlar devlet gücü ile yürütölüp, devletin insanlara düzenli bir yaşam olanağı sunması

⁹¹ Akman, 2012: 28.

⁹² Atay, 2013: 7.

⁹³ Yalman, 2005: 193.

⁹⁴ Furtun, 1999: 20, 21.

⁹⁵ Baş, 2006: 28.

gerekmektedir. Öyle ki devletin başına geçecek olan siyasi iktidarın halka karşı sorumluluklarında keyfi hareket etmeleri ve adalet kavramından yoksun sergileyebilecekleri davranış ihtimallerine karşı başta anayasal bir düzenleme ve hukuki kaideler çerçevesinde buna engel olunması gerekmektedir. Böylece herkesin uyması gereken konular ve sınırlar belirlenip halkın temel hak ve hürriyeti güvence altına alınmış olunacaktır.⁹⁶

1.5. Siyasetname Kavramı ve Eserlerin Ortaya Çıkış Gayeleri

Devlet işlerini düzenleme ve yönetme anlamına gelen Siyasetname, Türkçeye Arapçadan Siyaset ve Farsçadan name sözcüklerinin birleşiminden eklenmiş bir kelimedir. Siyaset kelimesi; Bir düzeni oluşturmak, idari anlamda yeni düzenlemeler getirmek, bunun yanında insanları yönetme ve devlet işlerini iyi yürütme gibi farklı görevleri bünyesinde barındırırken, name kelimesinin karşılığı ise yazı, mektup ve kitap anlamlarını taşımaktadır.⁹⁷

İnsanlık tarihi kadar geçmişe eski olan tüm siyasetnameler, yazıldıkları her dönemde devlet yönetimi ile ilgili konularda vazgeçilmez bir amaca hizmet etmiştir. Bir devletin var olabilmesi için toplum, devlet için olmazsa olmaz unsurlarından biri sayılmaktadır. Topluma yönelik uygulanacak olan iyi bir yönetim anlayışının mükâfatı ise devletin uzun süre ayakta olmasıdır. Bu bağlamda sağlam bir devlet yönetim şeklinin nasıl oluşturulacağı konularında siyasetnameler devlet yöneticilerine yol gösterici olma özellikleri ile önemli kaynaklardır.

Siyasetnamelerde işlenen asıl konu birçok kaynakta aktarıldığı üzere; Bir devletin uzun ömürlü olabilmesi için başta hükümdar olmak üzere devletin üst yöneticilerinin devlet yönetiminde uymaları gereken görevleri hakkında bilgi veren eserler olmalarıdır. Siyasetname konularında önemle üzerinde durulan bir diğer husus ise; O günkü şartlar temel alınarak hükümdarın halkın sıkıntılarından haberdar edilip, geçmişte olumsuz uygulanan yönetim şekilleri ile alakalı konular bu eserlerde örnekler verilerek aktarılıp, aynı hataya düşülmemesi için yapılması gerekenlerin bir nasihat niteliğinde hazırlanıp hükümdara siyasetnameler aracılığıyla bildirilmesidir.⁹⁸

Siyasetnameler, konuları itibariyle ayrıca ahlaki eserler olarak değerlendirilmektedir. Bunun sonucunda ele alınan birçok siyasetname içeriğinde, dini esaslara dayatılan konular nasihat niteliğindeki metinler aracılığı ile kişilere aktarılmaya çalışılmıştır. Bunun yanında siyasetnameler edebi tarzları ile de dikkat çektikleri unutulmamalıdır. Siyaset ve idare sanatına yönelik çeşitli konuları itibari ile siyasetnameler içerik bakımından eskidirler. Ancak siyasetnamelerde kesin olarak bir tarih kısıtlaması yapmakta doğru olmaz, çünkü bu eserler

⁹⁶Bayoğlu, 2007: 16, 17.

⁹⁷Tuhfetü'l Memlûk, 2016: 17.

⁹⁸ Akkuzu, 2013: 20.

ortaya çıkarıldıkları tarihin düşünce ortamının önemli ürünleridir. Fakat şu da bir gerçek ki farklı dönemlerde oluşturulmuş olsalar bile birçok siyasetnamenin günümüze kadar örneklerine ulaşılmıştır.⁹⁹

Siyasetname eserlerinin ilk kaynaklarını ise daha önce ki kültür ve medeniyetlere ait eserler ile devlet yönetimi sanatına dair tecrübeler oluşturmaktaydı. Bunlar da daha çok İran, Hint ve Yunan eserleri ile yapılan tercümelerden oluşmaktaydı. Tarih boyunca ilk ilmi ve kültürel temaslar daha çok tecrübeler ile sağlandığı bilinmektedir. Nitekim İslam dünyasında ilk tercümeler Emeviler dönemi ile başlayıp Abbasiler döneminde devam ettirilmiştir. Özellikle Abbasiler bu süreçte İran-Sasani etkisinde kalmıştır. Bu etki Selçuklular döneminde de hissedilecektir. İslam dünyasına baktığımızda ise siyasetname eserlerin 8.yy itibaren yazılmaya başlandığı görülmektedir.

Siyasetnamelerde, Türklere has örf ve adet geleneklerine ve bunun yanında İran devlet ve siyaset geleneğine de sıkça yer verilmiştir. Bu eserleri oluşturan müellifler özellikle nasihatlerini hadis, ayet ve güzel sözlerle pekiştirmektedirler. Bunların yanında Siyasetname eserleri Türklere devlet yönetiminde, kültürel ve sosyal gelişimlerinde önemli katkı sağlamıştır. Ayrıca bu eserler farklı milletler tarafından da kendi dillerine tercüme edilip istifade edilmiştir.

Bu saymış olduklarımızın yanında ayrıca siyasetnameler de işlenen konularda üzerinde sıkça durulan gaye, devlet idarecilerinden sayabileceğimiz vezir ve devlet adamlarında bulunması gereken nitelik şartlarının ne şekilde olması gerektiği, yine yöneticilerin görevleri ve vezirlerin hükümdara karşı takınacakları tavırların ne şekilde olması gerektiği bu eserler sayesinde bildirilmektedir. Öyle ki ilk ve ortaçağlar da yönetimi elinde tutan hükümdarlar olduğu için hükümdarlara yönelik yazılan nasihatler daha bir ağır basmaktadır.¹⁰⁰

Yazılış bakımından Siyasetnamelerin almış olduğu isimler ise yazılan kişilere göre farklı şekilde yazılmaktaydı. Bu eserlerin almış olduğu isimler ise şu şekildedir;

Devlet başkanları için yazılanlar;

- Nasihatü'l-mülûk.
- Âdâbü'l-mülûk.
- Tuhfetü'l-mülûk.
- Ahlâku'l-mülûk.
- Enîsü'l-mülûk

Vezir, emir veya diğer devlet erkânlarına yönelik yazılanlar;

- Nasihatü'l-vüzerâ.

⁹⁹ Harmancı, 1999: 17; Doğan, 2011: 2

¹⁰⁰ Arslan, 1987: 9.

- Tuhfetü'l-vüzerâ.
- Mir'âtü'l-vüzerâ.¹⁰¹

Konuyu toparlayacak olursak, Siyasetname eserleri üzerinde durulan en temel konu toplumsal bir varlık olan insanların, madden ve manen mutlu olabilmeleri için onlara uygun çıkarım yolları sunmak amacıyla oluşturulmuş eserler olmalarıdır. Bu yolda ele alınan en temel özellikte sosyal düzen içinde ve hukuk kuralları çerçevesinde idari bir disiplin planı ile hem bu dünya hem de ahirete yönelik yapılması gerekenler hakkında bu eserler aracılığı ile öğütler verilmektedir.

¹⁰¹ <https://islamansiklopedisi.org.tr/siyasetname> (erişim tarihi: 06.10.2018).

İKİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLU ÖNCESİ TÜRKLERDE HUKUK SİSTEMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1. Türklerin Selçuklu Öncesi Kısa Bir Tarihi

Kadim Türklerin ilk olarak hangi tarihte ortaya çıktıkları konusunda farklı tahminler bulunmakla beraber geçmişleri milattan önce dört ve beşinci asırlara dayatıldığı belirtilmiştir.¹⁰² Türk birliklerinin zamanla birleşip devlet yönetiminde olan ve halkın barındığı toprak parçalarına ise “ülke, ulus veya yurt” adı altında farklı isimlerde kullanmışlardır. Ulus, üzerinde yaşanılan toprakla birlikte halkı temsil etmekteydi. Ülke ise devletin bir parçası olup bunun sonucunda devletin, hak ve yetkilerini bağımsız bir şekilde kendine ait olan toprak parçası üzerinde kullanma şekliydi.¹⁰³

İlerleyen süreçlerde Türklerin tarih sahnesinde yoğun olarak hissedildiği Orta Asya ise, güneyde Himalaya Dağları, kuzeyde Sibiry, doğuda Büyük Kingan Dağları ve batıda Hazar denizi ile çevrili olan bölgeleri kapsamaktaydı. Hiç şüphesiz Türkler bu ilk anayurtları olan Türkistan bozkırlarından hızla dünyanın farklı alanlara göç edip hâkimiyet sahalarını genişletme politikalarını asırlar boyunca sürdürmüşlerdir.¹⁰⁴

Wilhelm Thomsen ise Türklerin coğrafi alanı olarak belirtilen Orta Asya’nın genelini şu sözleri ile belirtmektedir.

“Türklerin vatanı, bizim bildiğimiz ölçüler içinde coğrafya parçası değildir. Türklerin sahip oldukları geniş kıta her bakımdan müstakil bir dünyadır. Çünkü genişliği beş milyon kilometrekareyi-bütün Avrupa kıtasının yarısından geniş-aşan bu koskoca sahada, dünyanın en uç taraflarında rastlanan hususiyetler, birbirini kovalar. Böylesine değişik bir âlem içinde vahdetini muhafaza eden tek varlık, buraların bilinen devirlerden beri sahipleri olan Türker’dir.”¹⁰⁵

Orta Asya’da kurulmuş olan en eski Türk kültür merkezleri ise şunlardır;

- M.Ö. 4500.- M.Ö.1000 dönemlerini kapsayan ve sınırlarını Orta doğudan Çin’e ve Hindistan’a kadar genişletip Orta Asya’nın en eski kültür merkezi olarak bilinen Anav kültür merkezini görmekteyiz.

¹⁰² Çeçen, 2006: 7.

¹⁰³ Şencan, 2007: 34.

¹⁰⁴ Bedirhan, 2004: 14.

¹⁰⁵ Anadol, 2006: 113.

- M.Ö. 3000 dönemlerinde Amuderya deltasına yakın yerde bulunan Kalteminar merkezi.
- M.Ö. 3000 - M.Ö. 1700 dönemlerini kapsayan batıda İdil nehrine Güneyde Altay Dağları'na kadar geniş bir alanda hâkimiyetlerini yaymış olan Afanasyevo kültür merkezi.
- M.Ö. 1700 - M.Ö.1200 sınırları Tanrı Dağları ve Balkaş Gölü'nden Yayık Nehri'ne kadar uzanan Andronova kültür merkezi Afanasyevo kültür merkezinden sonra geldiği bilinmektedir.
- M.Ö. 1200 - M.Ö. 700 İsmi Karasuk nehrinden esinlenerek aldığı düşünülen eski Türk kültür merkezlerinden bir diğeri de Karasuk kültür merkezidir.
- M.Ö. 700 - M.Ö 100 son olarak günümüze en yakın olarak bilinen Tağer kültür merkezi Abakan ve Minusink sınırlarında yaşadıkları bilinmektedir.¹⁰⁶

Türklerin ilk ataları olarak bilinen topluluk ise Proto-Türkleridir. Bunun yanında göçebe bir toplum olma özelliği taşımaları neticesinde de bulundukları bölgelerde durağan bir hayat sürdürmemişlerdir. Öyle ki Türkler sürekli bir ilerleyiş dâhilinde Karadeniz'in kuzey bölgelerine kadar yayılmışlardır. Zamanla Türklerin coğrafi alan üzerindeki bu başarılı ilerleyişleri sonucunda dönemin Moğol ve Mançu gibi kavimleri de kendilerine bağladıkları ve en büyük rakiplerinden sayılan Çinlilere karşıda büyük başarılar elde ettikleri aktarılmıştır.¹⁰⁷

Türk devletleri döneminde büyük öneme sahip olan boyların varlığı ise yok sayılamayacak kadar önemliydi. Öyle ki bu boylar sayesinde zamanla Türkler birleşip önemli devletler kurmuştur. Bu boylara örnek verecek olursak; Baykal Gölünden Kazakistan'ın batısını kapsayan alanda Ting-ling'lerin yaşadığı bilinmektedir. Tanrı dağları civarında varlıkları hissedilen ve Hun Devleti döneminde Orta Asya'da varlığını sürdüren diğer bir boy Wu-sun'lardır. Orhun bölgesinde bulunanlar ise Juan-juan'lar olarak belirtilmiştir. Ayrıca Orta Asya'da bulunan Ting-ling'lerin devamı olarak bilinen boyların tümü Töles ismiyle anıldığı unutulmamalıdır.¹⁰⁸

Bu saymış olduğumuz boylar haricinde Çinlilerin kuzey bölgesinde yaşayan Kao-che'lerde Türklerin ilk boylarından sayılmaktaydı. Bunun yanında Ogur boyları ve yine War ve Yun adlı iki kabileden oluşan boy ise Aber boyu olarak bilinmekteydi. Tola ırmağı civarında yaşadıkları düşünülen boy Bayırkular, Turfan ve Baykal Gölü civarında yaşayıp Kırgızların güney doğusunda dağınık halde yaşayan bir diğer Türk topluluğu ise Basmıllar idi.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Yetkin ve Korkut, 2016: 114.

¹⁰⁷ Çeçen, 2006: 8, 9.

¹⁰⁸ Taşağıl, 2013: 2, 3.

¹⁰⁹ Şencan, 2007: 58-63.

Tüm bu saymış olduğumuz boyların zamanla güçlenmeleri ve dış güçlere karşı dönem birleşmeleri neticesinde önemli Türk devletleri kurulmuştur.

M.Ö. 220 yıllarında kurulmuş olan ve tarihte ilk Türk devleti olarak bilinen devlet Hun devletidir. Hükümdarlığını ilan edip, dağınık halde bulunan Türk boylarını ilk defa bir araya getiren kişi ise Tuman olarak bilinmektedir. Büyük Hun İmparatorluğunun kuruluşu elbette ki aniden yaşanan bir hadise değildi. Nitekim farklı kavimlerin birleşimiyle bu olaylar gelişmekteydi. Tuman Han döneminden sonra Hun Devletinin başına Tuman Han'ın oğlu Oğuz Han olarak da anılan Maotun (Mete) geçmektedir. Bu dönemde Mete'nin Türkler adına muazzam başarılar elde ettiğini birçok farklı kaynaklarda da belirtilmektedir. Öyle ki Mete döneminde Hunların gücü arttı ve bu dönem Kuzeyde bulunan birçok kavimi kedisine bağladı bilinmektedir. Türklerin tarih sahnesinde göstermiş oldukları bu üstün başarıları dönemlerindeki birçok komşu devleti tedirgin etmiştir. Hiç şüphesiz Güneyde bulunan ve sürekli sürtüşme halinde oldukları Çin halkının kendilerini Türk akınlarına karşı koruma adına yaptıkları Çin seddi bunun en açık kanıtıdır. Ancak Çinliler tarafından alınan bu önlemlere rağmen Türklerin göstermiş oldukları başarı sonucunda Çin sınırlarına kadar girilmiştir. Bu başarılar ile kalınmayıp Büyük Okyanus'ta Hazar Denizi'nin kıyılarına Sibiry'a ve Himaliya alanlarına kadar da sahalarını genişlettiklerinde bilinmektedir.¹¹⁰

Anayurt olarak bilinen Orta Asya'da M.S. 552'de kurulup 745'e kadar varlığını devam ettiren ikinci Türk devleti ise Göktürklerdir. Merkezi Ötüken olup ilk kurucuları ise Bumın Kağan olarak bilinmektedir. Devlet yönetiminde daha sonra ise "İstemi, Boğa İşbara, Tulan, Kara Hieli, Sirba, Se Yabgu, Boğaşa Tula, Boğtur isminde ki yöneticileri görmekteyiz. Bu dönemde yine devletin sınırları Batı Ural dağlarından Kore'ye kadar genişlemiştir. Doğu Türkistan toprakları içinde bulunan Kaşmir, Tibet Kansu'ya bağlı "Kaşmir, Usun, Dimlin, Tores, Kaşgar, Hoten, Yarkent ve Uygur" hanlıkları da yine Göktürk devletinin egemenliği altındaydı.¹¹¹ Bu kadar geniş hanlıkları bünyesinde barındırmış olması Göktürk Devletinin dönemindeki gücünü ortaya koymaktadır.

Orta Asya'da üçüncü Türk Devleti olarak bilinen ve merkezi Selenga Nehri olup çevresinde yaşayanlar ise Uygurlardı. Göktürkler döneminde yaşanan anlaşmazlıklar sonucunda Barköl bölgesinde bu iki Türk devleti arasında ilk karşılaşma yaşanmıştır. Daha sonraları Doguz-Uygur'lara Karluk ve Basmıl halkınında bağlanması sonucunda asıl kuvvetli Uygur birliği oluşmuştur. Göktürk hâkimiyeti ise Uygurlar arasında oluşan bu birleşme neticesinde kesin olarak ortadan kaldırılmıştır. Yine Uygurlar döneminde yaşanan başka bir

¹¹⁰ Ögel, 2015: 85,87.

¹¹¹ Boray, 2012: 92, 93.

önemli olay ise Türgişler'in Çin birlikleri tarafından ortadan kaldırılmalarıydı. Uygur Devletinin başkentinin Orhun Nehri yakınındaki Ordu Balık olduğu belirtilmiştir.¹¹²

İlerleyen dönemlerde bazı Türk boylarının yaşadıkları olumsuz olaylar neticesinde bulundukları bölgeden daha batıya doğru göç ettikleri bilinmektedir. Bunun sonucunda Türklerin ikinci anayurtları olan ve Hazar Denizi'nin doğusundan Aral Gölü'nün güneyini çevreleyen Maverâünnehir olarak adlandırılan bölgeye gelmişlerdir. Bu bölgede zamanla gerek ticaret gerekse farklı konular sonucunda Türklerin Müslüman devletleri ile olan münasebetleri artmıştır. Sonuç olarak 900 -1150 yıllarını kapsayan süre zarfında Türk boyları arasında Müslümanlık artık yavaş yavaş kabul edilmiştir. Daha sonra ise önemli Müslüman Türk Devleti olan Karahanlı, Gazneli ve Türklerin üçüncü Anayurtları olarak da bilinen Anadolu'da Büyük Selçuklu Devleti kurulmuştur.¹¹³

Ayrıca Türk kelimesinin tarih sahnesinde ilk defa Gök-Türk devletinde kullanıldığı düşünülmektedir. Akabinde Türk soyundan sayılıp Türkçe konuşan bütün topluluklar genel olarak bu isim ile anılmıştır.¹¹⁴

Bu görüşün yanında Türk kelimesinin ilk defa başka yerde kullanıldığı konusuna ilave edilen farklı görüşler ise şunlardır;

- Nuh Peygamber'in oğlu olan Yafes'in Türk adında bir oğlunun olduğu ve bu kişinin Türklerin atası olarak belirtilip Türk adının ilk defa bu şekilde kullanıldığı görüşü savunulur.
- Başka bir görüşe göre ise; İranlıların milli destanı olarak bilinen Şehnamede geçen Feridun'un dünyayı üç oğlu arasında paylaşırken Çin ve Türkistan'ı kapsayan doğu ülkelerini ilk defa burada Türk isminin çoğulu olarak bilinen Turan olarak belirtmesi.
- Son olarak ise Arap kaynaklarında VI. yüzyılın sonlarına doğru Türk kelimesine rastlandığı belirtilmiştir.¹¹⁵

Verilen örneklerde de anlaşılabacağı üzere tarih sahnesinde ilk defa kullanılmaya başlanan Türk kelimesi sınırlı sayıda bir Irkı temsil etmemektedir. Daha çok Orta Asya'da yaşamlarını sürdürmüş olan insan topluluklarının bütünü bu isim ile nitelendirildiği aktarılmaktadır.¹¹⁶

Türk adının manasına bakıldığında;

- Tu-küe Türk, miğfer, Trk Türk, terk edilmiş, Türk, olgunluk çağı, Takye, deniz kıyısında oturan adam cezbe etmek vb. şekillerde aktarılmıştır.
- Vambery ve J. Deny'e göre; Türk kelimesi türemekten çıktığını savunmaktadır.

¹¹² Rasony, 1971: 105.

¹¹³ Akşin, 2016: 4, 5.

¹¹⁴ Şahin, 1999: 9.

¹¹⁵ Anadol, 2006: 29, 30, 34.

¹¹⁶ Dadan, 2013: 14.

- Z. Gökalp ve W. Barthold göre ise; Türeli kanun ve nizam sahibi olarak belirtilir.
- G. Doerfer Türk adını, “Devletin esas halkını teşkil eden millet manasına geldiğini belirtmiştir.”¹¹⁷

Türk devlet yapısının bekası ve milletin huzuru için geçmiş dönemlerden bu güne devlet kontrolünde farklı konular dâhilinde birçok kanunların oluşturulduğu bilinmektedir. Genel olarak bu kanunları eskiden Türk Devleti’nin başında bulunan Kağan oluşturulmaktaydı. Ayrıca kanunların yürütülme aşamasında ise Kağan hiç şüphesiz prensip olarak halkına karşı adalet ve doğruluğu her zaman en temel vazife olarak görmüştür.¹¹⁸

Türklerin en eski yazısız hukuki kurallarının bütününe töre denilmekteydi. Töre geçmiş itibarıyla hala devamlılığını sürdüren bir sistem olarak Türkler açısından önemi yok sayılamaz. Öyle ki il gider töre kalır atasözü buna en güzel örnektir.

Türklerde ilk dönem hukukun diğer bir deyişle törenin oluşum şekline bakıldığında ise;

- Türkler de aile, şahıs ve miras konularının örf ve adetler gereği dâhilinde toplumda yaptırım gücü halini alması. Bunun sonucunda töre hukukunun oluşumunu ve kullanımını zaman içerisinde gerekli kılmıştır.
- Türklerde töre sisteminin yönetimde tek söz sahibi olan Kağan tarafından devletin işleyişi için oluşturulması sonucunda töre hukukunun önem kazanması.
- Kağan’ın istediği ve diğer durumlarda Kurultay tarafından alınan kararların töre hukuku kurallarına dönüştürülmesi.¹¹⁹

Bir devletin bulunduğu dönem içerisinde ve sonraki süreçlerde önemli başarıları ile anılmasına yardımcı olan en büyük etken her şeyden önce bu sorumluluğu kendinde bulunduran kişilerin millete karşı görevini layık ile yerine getirmiş olması yatmaktadır. Türk devletlerimizde hep bu görüşü savunarak varlıklarını uzun bir süre devam ettirmiş olup önemli başarılarıyla hala anılmaktadırlar. Yönetim şekillerinin başında ise adalet anlayışının var olduğu aşikârdır. Ayrıca devletin başında bulunan kişilerin devlete yönelik yürüttükleri uygulamalar, bunun yanında koymuş oldukları hukuki emir ve yasaklardaki kararların içeriğinde adalet bilincinin en önemli göstergesi olduğu unutmamalıdır.¹²⁰

Devleti meydana getiren unsurlar içerisinde ayrıca gök, ülke ve millet kavramları Türk milleti için büyük önem taşımaktaydı. Türk millete göre gök her şeyi hükmü altına alan ilahi bir gücün var olduğunun kanıtıydı. Bu gücün varlığı göz önünde bulundurularak hukuki kaideler altında oluşturulan kurallara Kağan’ın gözetiminde halkın itaat etmesi sonucunda ise devletin

¹¹⁷ Kafesoğlu, 2015: 44.

¹¹⁸ Pamir, 2009: 371.

¹¹⁹ Aydın, 2012: 14, 15.

¹²⁰ Dikici, 1998: 334.

sonsuzu kadar varlığını huzurlu bir şekilde sürdüreceğine inanılmıştır. Öyle ki Türk destan ve hitabelerinde belirtilen “Ey Türk, Oğuz Beyler, millet, işdin yukarıda mavi gök çökmezse, aşağıda yağız toprak delinmezse, senin ilini (Devletini), senin töreni (Hukuk-Devletini) kim bozabilir?”¹²¹ Sözleri bunun en güzel kanıtıdır.

Ayrıca önemle üzerinde durulması gereken başka bir husus ise bir devletin uzun ömürlü olabilmesi için kağan ve halkın iki taraf olarak birbirlerine karşı olan sorumluluklarını iyi bir şekilde yerine getirmeleri gerekmektedir. Bu bağlamda Kağanın halkına karşı duyarlı davranması, devlet başkanlığını laiki ile yürütmesi, sosyal devlet yapılanmasına bağlı olarak aç ve açıkta olan milletini koruyarak onların ihtiyaç ve güvenliklerini adalet ile sağlamak gibi önde gelen görevlerini yerine getirmesi halkın kağana olan saygı ve bağlılığını her zaman artacaktır.¹²²

İslam öncesinde Türklerde toplum yapısını biçimlendirmeye yarayan sistemin yazısız töre hukuku olduğu bilinmektedir. Ancak törenin geçmiş mazisi göz önünde bulundurulduğunda günümüz şartlarında aktif olarak varlığını her zaman kesintisiz olarak sürdürebileceği düşünülmemelidir. Çünkü değişen sosyal yapılanmaya bağlı olarak töre hukuku bazı durumlarda geçerliliğini yitirmektedir.¹²³

İslamiyet öncesi Türk toplumlarında işlenen suçlara karşı ise farklı boyutlarda uygulanan yazısız töre hukuku bulunmaktaydı. Devlete başkaldırmak, vatana ihanet etmek, bağlı bulunan atı çalmak, başkasının canına kast etmek, barış dönemlerinde kılıç çekmek ve buna benzer devlet tarafından kabul edilemeyen suçların bedeli ölüm cezası idi. Yine başka bir duruma baktığımızda örneğin, bir kavga esnasında taraflar arasında her hangi birinin gözüne zarar verildiğinde bu cezasının hukuki karşılığı ise suçu işleyen her kimse, mağdur tarafa kızını vermekle mükellef olduğu belirtilmektedir.¹²⁴ Bu vermiş olduğumuz son örnekte ise Türklerde işlenen hafif cezalara karşı uygulanan hukuki ceza işlemlerinin boyutunu görmekteyiz.

Verilen örneklerde de anlaşılaacağı üzere toplum düzenini sağlamak, devletin devamlılığını sürdürmek ve düzeni ihlal eden kişilere karşı uygulanan yazısız töre hukukunun geçmiş dönemlerde sıklıkla uygulamada olması Türklerin hukuki kaidelere ne denli önem verdiğinin göstergesidir. Ayrıca töre hukukunda adalet, eşitlik, iyilik ve insan unsurları Türkler tarafından hukuki töre uygulamalarında önemle üzerinde durulan ve değiştirilemez denilen hukuki maddelerden sayılmaktaydılar. Geriye kalan hukuki değişiklik istekleri ise Hakan'ın isteği dâhilinde Kurultaya bildirilir kurultay ise önerilen teklifi değerlendirip töre şartları ile

¹²¹ Özer, 2012: 3.

¹²² Sarıkaya, 2014: 11.

¹²³ Sevgili, 2007: 4.

¹²⁴ Arsal, 2014: 255.

ilgili olumlu veya olumsuz son kararı verir. Sonuç olarak bu uygulamada Türk devlet yapısında tüm sorumluluğu elinde bulunduran ve geniş yetkiye sahip olan Kağanın dahi hukuki kurallar karşısında keyfi hareket edemeyeceğinin Türklerde hukuk üstünlüğünün bir diğer önemli kanıtıdır.

Geçmişten günümüze varlıklarını en iyi şekilde devam ettirmiş olan Türkler, hiç şüphesiz devlet teşkilat konularında daha ilk dönemlerinden itibaren önemli adımlar atıp bunu en iyi şekilde yürütmeyi başarmışlardır. Ayrıca devlet ve millet adına farklı konularda alınan hukuki kararlıların topluma uygun olup olmadığı konusunun değerlendirmek ve farklı kişilerin görüşleri sonucunda bir neticeye varma konusu ise her dönem Türk devlet yapısı içerisinde farklı kurumların oluşturulmasını gerekli kılmıştır. İslamiyet öncesinde Kurultay, Toy, Kengeş, vb. isimler altında yetkili kişiler tarafından bu hukuki kurallar bu kurumlarda değerlendirilip yürütülmekteydi. İslamiyet'in kabulünden sonra ise yine bu kurumların varlıkları Türk devletlerinde görülmüş olup divan adı verilmiştir. Günümüzde ise bu görevi üstlenen kurum meclis olarak nitelendirilmektedir.¹²⁵

Danışma ve karar organı olma özelliği taşıyıp devlete kolaylık sağlamak için kurulmuş olan eski Türk kurultay kurumunda alınan kararlar şu şekildedir;

- Yeni bir devlet kurumunda bu devletin devamlılığına yönelik en büyük katkı sağlayacak olan töre sistemlerinin kurultay tarafından oluşturulması.
- Devletin yürürlükte olan töre hükümlerinin Hakan'ın değişiklik teklifi dâhilinde kurultay önerisi ile tekrardan gözden geçirilip töre maddelerine ekleme veya çıkarım yapma yetkisi yine kurultayda toplanmaktaydı.
- Kurultayda alınmış olan karar hükümlerine uymayan Hakan'ın olan yetkilerinin bile bu kurum tarafından son verdirilebileceği kurultayın yetki ve sorumluluklarının öneminin bir diğer kanıtıdır.
- Olağanüstü durumlarda devlet adına alınacak olan önemli kararların devletin yetkili kişilerinden sayabileceğimiz hakan, hatun, boy beyleri, komutanlar ve hanedan üyelerinin bu kurumda toplanıp konuyla ilgili değerlendirilmelerin kurultayda yapılması.
- Kurultay başında bulunana Yargucu denildiği de unutulmamalıdır.¹²⁶

Türkler geçmiş tarihlerinde birçok farklı bölgelerde boylar şeklinde varlıklarını sürdürdükleri ve kimilerinin ise zamanla birleşip uzun ve kısa ömürlü olmak üzere devlet kurdukları bilinmektedir. Ancak bu eski Türk devletlerin tümüne ait elimizde hukuk tarihleri

¹²⁵ Erdoğan, 2014: 40.

¹²⁶ Koçak, 2011: 78.

hakkında yeterince kaynak bulunmadığından ve böylesine geniş bir topluluğu bir bütün olarak ele alıp incelemenin güç olması nedeniyle bu tez çalışmasında Türk devletlerinde sınırlama yapılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünden sonra ilk olarak İslamiyet'in kabulünden önce Türk hukuk tarihini inceleme konusunda başvurulacak kaynaklar değerlendirilecektir. Akabinde devlet yapıları ile ilgili daha geniş bilgilere sahip olduğumuz İslamiyet öncesi kurulmuş olan Türk devletlerinden Hun, Göktürk ve Uygur devletlerini ele alıp dönemlerinde uyguladıkları hukuk sistemleri hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır. Daha sonra ise Türklerin İslamiyet'i kabulü ve Türk İslam hukuku açıklanacaktır.

2.2. İslamiyet Öncesi Türk Hukuk Anlayışı ile ilgili Temel Kaynaklar

İslamiyet'in kabulünden önceki dönemin ilk zamanlarına ilişkin Türkler hakkında yürütülen çalışmalarda karşılaşılan kaynak sıkıntısı bu döneme ait hukuk tarihi araştırmalarında da zaman zaman sorun teşkil ettiği belirtilmiştir. Bunun sonucunda İslamiyet'in kabulünden önceki döneme ait Türk hukukuna ait ulaşılan sınırlı bulgular dâhilinde Türk hukuk anlayışı aydınlatılmaya çalışılmaktadır.¹²⁷

Bu döneme ilişkin Türk hukuku hakkında bilgi edinmek için başvurulacak kaynaklar şunlardır;

- Çin Yıllıkları
- Epigrafik ve Arkeolojik Eserler
- Etnografik Kaynaklar
- Filolojik İncelemeler

2.2.1. Çin Yıllıkları

Çinlilerin geçmişte siyasi ve sosyal konularda Türkler ile sıkı münasebetleri olduğu bilinmektedir. Sonuç olarak Türklerin geçmiş tarihi ve bu dönemlere ait hukuki sitemlerin işleyişi hakkında başvurabileceğimiz Çin kaynakları Türk hukuk tarihi çalışmaları açısından önemi büyüktür. Bunun en açık göstergesi Çinlilerin geçmişte yaşadıkları ve şahit oldukları önemli tarihi olayları devletin yetkili kişileri tarafından sürekli yazılı bir şekilde kayıt altında tutulmuş olmaları ve bu kaynakların günümüzde aydınlatıldığıdır. Kayda geçen bu tarihi olaylar bizde Vakayiname şeklinde zikredilirken onlarda bu eserlere Hangmu adı verilmektedir.¹²⁸

Ayrıca şunu belirtmek gerekir ki tarihte Çin -Türk ilişkileri yaşanan anlaşmazlıklar neticesinde çoğunlukla sürtüşme halinde geçmiştir. Çinliler bu durumun önüne geçmek için Türk devletinin üstün gücüne karşı koyamadıklarından devleti sürekli içten çökertme politikası

¹²⁷ Cin ve Akgündüz, 1995: 20.

¹²⁸ Arsal, 2014: 173.

yürütme düşüncesindeydiler. Bu bağlamda Türklerin, devlet yapılanmaları, dini görüşleri, kültürü, savaş teknikleri, düşmanları ve daha birçok farklı konularda daha detaylı bilgiler edinmek için Türk ülkelerine yetkili kişileri görevlendirmişlerdir. Öyle ki bazı dönemlerde Çinlilerin bu gizli çalışmaları sonucunda Türk devletlerinin var olan düzenlerini bozma konusunda Çin entrikalarının başarılı olduğu ne yazık ki tarih kayıtlarına geçmiştir.¹²⁹

Bu vakayinameler göz önüne alındığında unutulmaması gereken bir hususta tarih boyunca sürtüşme halinde oldukları Türklerin devlet yapısı ve hukuki kaidelerini ne denli özgün bir şekilde yazdıkları konusudur. Sonuç itibarıyla günümüzde farklı ülkeler tarafından tercüme edilip gün yüzüne aktarılmaya çalışılan bu eserler Türk araştırmacıları tarafından tekrar gözden geçirilmesi gerekmektedir.¹³⁰

Çin’de ilerleyen dönemlerde yazım hayatının gelişmesi ile beraber o dönemde Çin Filozofu olarak bilinen Konfüçyüs’ün kendi dönemine kadar ulaşabildiği Çin kaynaklarını bugün Şu King adı verilen eserde bu bilgileri toparlamıştır. Yine bunun yanında her Çin sülalesinin kendine has Şu adı verdikleri tarihi vaka kayıtlarında tutulduğu ve bunların içerisinde Türkler hakkında önemli bilgilerin olduğu aktarılmıştır.¹³¹

Çin sülaleleri içerisinde Türkler hakkında bilgi verenler şu şekildedir;

- Tsin sülalesi (M.Ö.221-M.Ö.206)
- Eski Han sülalesi (M.Ö.206-M.S. 25)
- Wei sülalesi (M.S.220-M.S.265)
- Tsin sülalesi (M.S.265-M.S.420)
- Wey-Toba sülalesi (M.S.368-M.S.420)
- Sui sülalesi (581-618)
- Thang sülalesi (618-907)
- Kuzey Sung Sülalesi(960-1127)¹³²

Çinliler tarafından tüm tutulan kayıtlar göz önünde bulundurulduğunda Çin sülaleleri içerisinde diğerlerinden farklı olarak Türklerle hakkında daha önemli bilgiler verenler ise Birinci Han (Eski han), Wey, Sui, Than sülaleleridir.¹³³

Bu saymış olduğumuz Çin sülaleleri içerisinde Birinci Han diğer adıyla Eski Han dönemlerinde Türkler ile aralarında yaşanan hadiseye kısaca şu şekildedir;

Eski Han sülalesi döneminde başta bulunan Wu-ti döneminde Çinlilerin askeri başarılarından dolayı siyasi yayılmamaları önem kazandığı belirtilmiştir. Ancak sınırları Doğu

¹²⁹ Yavrucuk, 2016: 158, 159.

¹³⁰ Üçok vd. 2011: 14.

¹³¹ Aarsal, 2014: 174.

¹³² Cin ve Akgündüz, 1995: 25, 26.

¹³³ Aarsal, 2014: 174.

Moğolistan'dan Aral'a kadar bütün Orta Asya bölgesini hâkimiyeti altında bulunduran Hunlar ise bu dönemde Çinliler için büyük sorun teşkil etmekteydi. Çünkü ticari açıdan büyük öneme sahip olan İpek yolunun hâkimiyeti hunlardaydı. Bu durumu değiştirmek isteyen Wu-ti ise Batı da bulunan Yüeh Chih devleti ile ittifak kurmak için görevlilerinden Chang Ci'ien'i bu ülkeye göndermiştir. Ancak olumlu bir netice alamamasına karşılık seyahati süresince Batı bölgeleri ve Türkler hakkında kayda değer bilgiler edinip bunları kayıt altına almıştır.¹³⁴

Bu kayıt altına alınan bilgiler yukarıda da belirttiğimiz gibi Çin kaynakları içerisinde yer almaktadır. Bunlar sayesinde Türkler hakkında farklı konularda yapılan çalışmalarda geçmiş dönemlerine dair önemli bilgilere ulaşılmaktadır.

2.2.2. Epigrafik ve Arkeolojik Eserler

Eski döneme ait uygarlıkların geride bıraktıkları kitabeler ve yapıtlar üzerinde bulunan işaret ve yazıların hangi amaç ile yapıldığı ve ne anlam ifade ettikleri konusunu sistemli bir şekilde açıklamaya çalışılan bilime Epigrafik denilmektedir. Bu bilim alanında yapılan çalışmalar sonunda Türklerin eski dönemlerine ait düzenlerini korumak adına çizdikleri ve yazdıkları yazı ve figürlerden hukuki sistemleri hakkında bilgileri aktarılmaya çalışılmıştır. Özellikle Uyurlar döneminden kalma eserlerden aktarılan Türk hukukuna ait bilgiler Türklerin hukuk sistemleri hakkında daha geniş bilgiler vermektedir.¹³⁵ Unutulmaması gereken diğer bir hususta Türklerin hukuk alanıyla ilgili önemli bilgiler veren ve bugün Orhun Kitabeleri olarak anılan bu belgelerin Türk hukukunu aydınlatmadaki öneminin büyük olduğudur.¹³⁶ Aynı şekilde Türklerin geçmiş yaşantıları, kültürleri ve daha farklı birçok konu hakkında sanat tarihi alanında yürütülen arkeolojik kazılar dâhilinde bu çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar sayesinde elde edinilen bilgiler ile Türklerin tarihi aydınlatılmaya çalışılmıştır.

2.2.3. Etnografik Kaynaklar

Değişik kavimlerin kendilerine ait özellikleri karşılaştırılarak yapılan çalışmalar sonucunda ulaşmayı hedef alan kaynaklar eski Türk hukuku hakkında başvurulabilecek bir diğer kaynaklardandır. Burada önemle üzerinde durulması gereken ise karşılaştırmalarda geçmiş ve günümüz şartları göz önünde bulundurularak bu şekilde sonuç değerlendirilmesinin yapılmasıdır.¹³⁷ Yani özetle kavimlerin yaşayış şekillerinin tasvir edilmesi sonucunda onların yaşayışı hakkında bilgi edinilmektedir.

¹³⁴ Onat, 2012: 1-3.

¹³⁵ Üçok vd., 2011: 15.

¹³⁶ Aarsal, 2014: 33.

¹³⁷ Üçok vd., 2011: 16.

2.2.4. Filolojik İncelemeler

Türklerin muhtelif alanlarda göstermiş oldukları yenilik ve başarıları göz önüne alındığında Türk Dil'inin sözcük dağarcığı konusunda sahip olunan zenginliği göz ardı edilmemelidir. Türklerin geçmişte ziraat, sanat ve daha birçok farklı alanlar dâhilinde kullanmış oldukları sözcükler ise onların geçmişten günümüze ne işle uğraştıklarını, halkın yaşayışlarını, uygulanan hukuki kaidelerini, devlet düzenini ve daha birçok konuda Türk milletinin sahip olduğu özellik hakkında önemli bilgiler vermektedir.¹³⁸

İnsanların düşünce ve duygularını karşılıklı olarak bildirme koşunda dil, insanlar için olmazsa olmaz bir ihtiyaçtır. Bir millet için gerekli olan her şey dilde saklıdır. Öyle ki dil, bir milletin manevi ve kültür seviyelerini içinde barındırır. Bu sayede her milletin kendine has bölgesel ve farklı siyasi sebeplerden dolayı dil üzerinde söz dizimler, şiveleri, sözcüklerin karşıladığı anlamlar ve daha birçok farklı konularda milletler arası dil farklılıklarının olduğunda unutulmamalıdır. Sonuç itibari ile dil iletişimin temel unsurlarından sayılması yönü ile büyük önem arz etmektedir.

2.3. İslamiyet Öncesi Hun, Göktürk ve Uygur Devletlerinde Hukuk Sistemi

2.3.1. Hun Devletinde Hukuk Sistemi

M.Ö. III. yüzyılda Orta Asya'da dağınık halde bulunan Türk birliklerini tek çatı altında toplayarak ilk Türk devleti olma özelliğine sahip olan Büyük Hun Devletinin tarihi Türkler açısından önemlidir. Nitekim milattan önce ki süreçlerde Türklerin Orta Asya'nın hangi bölgesinde konakladıkları konusunda ki bilgilere kesin bir şekilde ulaşmak güç sayılmaktaydı. Ancak Miladi yıllara yaklaştıkça Türk kavimleri hakkında ki bilgilere ulaşmak daha kolaylaşmıştır. Buna göre Hunların Orhon bölgesinden bugünkü Türkistan'a 1.yüzyıl sonları ile 2.yy ortalarında geldikleri bilinmektedir. Son dönemlerde Hunlar adına yapılan çalışmalarda Hunların farklı ırka mensup olduğu görüşü ortaya atılarak Hunların, Moğol olduklarını savunanlarda olmuştur Ancak onların hayat felsefeleri, yaşayış tarzları, yine bunun yanında güçlü savaşçı özellikleri ile dikkat çeken kahramanlıkları, teşkilatçı özellikleri gibi farklı yönleri ile Türk milletine yakın oldukları görüşü daha geçerli sayılmaktadır.¹³⁹ Ayrıca Çin yıllıklarında “Chü-ch'ü (veya T'u-chüeh)” isminin Hun unvanı olduğu ve bunun Türk adına karşılık olarak kullanıldığını savunulmaktadır. Daha sonra ki süreçlerde ise bu ismin Türk adına karşılık geldiği neticesine varılmıştır. Bir dönem kabile ismi olarak kullanıldıktan sonra büyük bir kitle bu isim ile anılmıştır.¹⁴⁰

¹³⁸ Arsal, 2014: 17, 21.

¹³⁹ Çeçen, 2006: 47.

¹⁴⁰ Gömeç, 2012: 17.

Güçlü vasıfları ile dikkat çeken Hun devleti, kendinden sonra tarih sahnesinde yer alacak olan Türk devletlerine birçok yönüyle de model olmuştur. Ayrıca belirtmemiz gereken diğer bir hususta Osmanlılardan sonra Türk hâkimiyetini, iç ve dış tehditlere karşı elde ettiği başarılar ve kendine has kanunları töresi ile uzun bir süre ayakta tutma özelliği ile Türk tarihinin kuşkusuz en güçlü devleti sayılmaktadır.¹⁴¹

Hun devleti tarihi açısından bizleri aydınlatma konusunda ehemmiyeti yüksek olan Oğuz Destanında belirtildiği üzere “Türk devlet geleneğinin temel taşlarını koyan Türk Hakanının Vazettiği Kanunlar Oğuz Töresi olarak ün yapmış 16 Büyük Türk imparatorluğunun güç kaynağı olmuştur. 24 Oğuz boyunun atası olan Oğuz Han Türk töresini disiplin, adalet, ahlak ve millete hizmet esası üzerine inşa etmiştir.”¹⁴²

Hun devletine ait bu eserde belirtilenlerden anlaşılağı üzere uzun yıllar boyunca kendine has hukuki sistemleri ile hâkimiyetini devam ettirmiş olan bu devletin hukuk sisteminin oluştururken önemle üzerinde durduğu maddeler bize bir devletin nasıl uzun ömürlü olabileceğı konusunu açıklamaya yetiyor. Bilakis bir devletin evvela teşkilat anlamında özellikle hukuki kaideler konusunda kendisini sağlam temeller üzerine oturtmuş olmaması durumunda o devletin uzun ömürlü olamayacağı eylem ve işlemlerinde sürekli sorun yaşayacağı aşikârdır. Kamu hukuku adı altında oluşturulan tüm kurallar tek bir güç tarafından kontrol edilmektedir. Hun devletinde bu alanla ilgili hukuki kuralların kağan tarafından yürütölmesi ise buna benzer olduğunu göstermektedir. Devletin bu alanla ilgili beklentisi ise Hakan’ın buyruğı altında bulunan tüm milletin Hakan’ın emrettiğı kanunlar dâhilinde hareket etmeleridir. Ayrıca Türkler de Hakan’a verilen bu siyasi özelliğın ilahi kaynaklı olduğu inancı vardı. Bunun sonucunda Hakan kut diye nitelendirilmekteydi buda Hakan’ın üstün bir hüviyete sahip olduğunun göstergesidir.¹⁴³

Hun Oğuz Destanında yukarıda belirttiğimiz duruma örnek gösterilecek bir vesikada geçen şu sözler ise dikkat çekmektedir. “Ben Uygur (Türk) kağanıyım. Yeryüzünün dahi kağanı olmam gerek. Sizden itaat isterim. Kim benim emirlerime İtaat ederse, onu dost sayarım. İtaat etmek istemeyenlere kızar, onları düşman telakki ederim. Onlara karşı asker çıkararak ezerim, astırırım, yok ederim.”¹⁴⁴

İslamiyet öncesi Türk devletlerinde yönetimle ilgili konularda tek söz sahibi genel anlamda Hakan’da toplanmaktaydı. Buda bir nevi devlet başkanlığı görevi gibi düşünülebiliriz. Ancak zamanla devlet işlerinde Hakan’a yardımcı olmak ve devlet işlerini daha kapsamlı

¹⁴¹ Kösoğlu, 1991: 27.

¹⁴² Anadol, 2006: 80.

¹⁴³ Aydın, 2012: 11.

¹⁴⁴ Arsal, 2014: 125.

yürütmek için farklı sorumlulukları bulunan beylerin Hun devlet kurumlarının farklı alanlarında görev aldıkları belirtilmiştir. Zamanla da farklı Türk topluluklarına örnek olacak olan bu girişim sonucunda, Beylerin artık kendi içlerinde hiyerarşi bir sitemine bağlı olarak, farklı görevlendirmelerin yapılması kaçınılmaz olmuştur.¹⁴⁵

Hunların dini görüş olarak tek gök dinini benimsedikleri bilinmektedir. Buna bağlı olarak Hakan diye nitelendirilen kişinin Tanrının oğlu yâda yeryüzündeki bakanı temsil ettiği görüşü bir başka varsayımdır. Bu yönü ile Hakan'ın uygulamaya sunduğu hukuki kararlara milletin uyma gerekliliğinin bir başka göstergesidir. Buna ilave edebileceğimiz bir başka durum ise; Çin kaynaklarında edinilen bilgilerde Şan-Yu veya Tan-Hu ismi ile aktarılan Hakanların hâkimiyet güçlerini yine gökten aldığı görüşünün savunulmasıdır.¹⁴⁶

Türkler için ulvi bir makam olan hakanlığın önemi birçok kaynakta belirtilmektedir. Ayrıca herkes bu göreve nail olamazdı. Hun Devletinde Hakanlığın ilan edilme şekil ise Hun Oğuz Destanında şu sözlerle aktarılmaktadır;

“Oğuz Han bir gün bütün halkı büyük kurultaya çağırıyor. Ahali birbiri ile danıştıktan sonra kurultaya toplanıyor. Oğuz Han kurultay dolayısıyla büyük bir ziyafet veriyor ve diyor ki: Ben sizin Kağanınız oldum, alınız yay ve kalkan. Buyan bizim damgamız olsun. Gök borü bizim uranımız olsun. Güneş bayrağımız olsun, sema bizim çadırımız olsun.”¹⁴⁷

Türklerde devletin tüm sorumluluğunu üstlenecek olan Hakan'ın millete karşı sorumlu olduğu belli başlı vazifeleri bulunmaktaydı. Bunları genel olarak Babalık sıfatı altında nitelendirilip yürütülmekteydi. Buna istinaden bu vazifeleri de her daim hak ve adaletin temelleri üzerinden yürütmesi ise onun asıl göreviydi.¹⁴⁸

Devletin başında bulunan Hakan'ın görev süresince sorumlu olduğu görev ve yetkileri şu şekildedir;

- Hakan başa geçtikten sonra devlet işlerini daha kolay ve hızlı bir şekilde yürütmek için kendisine yardımcı olacak olan memurların yetkili bakamlara seçme ve atama işlemleri Hakan'ın yerine getirmesi gereken görevi arasında sayılmaktadır.
- Devlet düzenini sağlamak bunun akabinde halkına temel hak ve hürriyet konusunda güvence sağlamak için yeni hukuk töre kanunlarını oluşturmak ise bir diğer görevidir.
- Devletin önemli konularının değerlendirildiği kurultay toplama işlemlerinin yine Hakan gözetiminde yapılması yetkileri arasında sayılmaktadır.

¹⁴⁵ Keleş, 2008: 37.

¹⁴⁶ Üçok vd. 2011: 23.

¹⁴⁷ Aرسال, 2014: 125.

¹⁴⁸ Turan, 1979: 177.

- Devlet içerisinde ulaşılan başarılar sonucunda ve bunun yanında önemli günlerde halkına karşı vereceği ziyafetler, dış ülkelere gelen misafirleri en iyi şekilde ağırlamak gibi farklı konular yine Hakan'ın sorumlu olduğu görevlerinden sayılmaktadır. Burada Hakanın sunmuş olduğu olanaklar ise devletin gücünün ne derece yüksek olduğunun kanıtıdır.
- Ülkeye karşı iç ve dış tehditlerden doğabilecek sorunları önlemek. Devletin geleceğini korumak, bununla beraber şanına yakışır şekilde halkına huzurlu bir yaşam sunmak ise Hakanın bir diğer önemli vazifeleri arasında sayıldığı belirtilmektedir.¹⁴⁹

Hunlar döneminde devlet kurumlarının işleyişi konusunda oluşturulan farklı hukuki sistemler ilerleyen dönemlerde diğer Türk devletlerinde yapı bakımından model olup, zamanla yapılan yeni eklemelerle devam ettirildiği belirtilmiştir.¹⁵⁰ Ayrıca Hunlar devlet yönetimi ile ilgili konuların kontrolünü daha iyi sağlamak için ülkeyi sağ ve sol olmak üzere iki kısımdan yönetmekteydi. Bu sağ ve sol bölgelerde kendi içerisinde altışar bölüme ayrılıp her zaman sol bölge sağ bölgeye göre daha üstün konumda olmuştur.¹⁵¹

Orta Asya Türk Devletlerinde sıkça karşılaşılan bu ikili yönetim sisteminde asıl amaç; Büyük ülke sınırlarını daha rahat bir şekilde koruyabilmektir. Bunun akabinde Türkler devlet yönetim sistemlerinin daha çok doğu-batı şeklinde oluşturulmuştur. Ayrıca Doğu'nun hâkimiyeti devletin başında bulunan Hakanın sorumluluğundaydı ve ülkenin asıl merkezi burasıydı. Batı ise yüksek hâkimiyetin asıl sahibi olan Hakan'ın gözetiminde belirttiği hukuki töre kaidelerine dayanarak görevlendirilen yöneticiler tarafından yönetilmekteydi. Ayrıca Batı yönetimi iç işleriyle ilgili sorumlulukları kendinde toplarken dışişlerine dair alınacak tüm kararlarda her daim doğruya bağlı bulunurdu. Sonuç olarak bu ikili teşkilat yönetim sisteminin Türk devletlerine olumlu sonuçlar vermesine karşılık Hakan'ın sorumluluğundan ayrılıp kendi yönetimini kurmak isteyen kişilerce çıkarılan başkaldırıışlar olumsuzluklara sebebiyet verdiği gerçeğinde unutulmamalıdır.

İlk Türk devletlerinde ülkenin iç ve dış sorunlarına dair önemli konularının görüşülüp bir karara varma işlemleri kurultay meclisi adı altında yapılmaktaydı. Türk devlet yapısı içerisinde ihtiyaç dâhilinde bu sistemin kurma gereği her dönem kendini gerekli kılmıştır. Öyle ki Türklerde daha ilk dönemlerden itibaren varlığını hissettirip uygulanarak günümüze kadar kurultay meclisi son şeklini almıştır.¹⁵²

¹⁴⁹ Arsal, 2014:195,196.

¹⁵⁰ Aydın, 2012: 10.

¹⁵¹ Üçok vd., 2011: 23.

¹⁵² Tokan, 2011: 42.

Hunlar döneminde devlet işleri ile ilgili belli aralıklarla kurultayda üç ayrı önemli toplantı düzenlendiğini aktarılmıştır. Bu toplantılarda ele alınan konular şu şekildedir;

- Teşri ve İdari adı altında her yılın ilk başlangıcında Han'ın sarayında yapılmakta olan toplantıdır. Bu toplantıda devletin mühim meseleleri görüşülüp, alınan sonuç neticesinde gelecek yılın planı belirtilmekteydi.
- Askeri alanla ilgili yapılan toplantıydı. Bu toplantıda devletin gücünü temsil eden atlar, askerleri ve silah mühimmatların toplam sayıları tespit edilirdi. Amaç oluşa bilecek bir saldırı karşısında dış güçlere karşı devletin gücünü saptamaktı.
- Beşinci ayda toplanılıp dini ve milli konular üzerine yapılan toplantıydı. Burada başta Ulu tanrı olmak üzere doğanın kendilerine sunmuş olduğu imkân ve güzellikler adına büyük hazırlıklar yapılırdı. Bunun sonucunda ibadetler edilerek, kurbanlar adanıp halk minnettarlıklarını Ulu tanrıya belirtmiş olurdu.¹⁵³

Türkler ceza hukuku alanında eski dönemlerinde yazılı metin eksikliklerinden dolayı hukuki anlamda suçlar karşısında kesin olarak ne şekilde işlev gördükleri konusu tam ayrıntılı olarak bilinmemektedir. Fakat bununla beraber o dönemlerde genel anlamda hukuk kaideleri yazısız hukuk kaynağı olan töre başlığı altında toplanmaktaydı. Hakkında azda olsa bilgi edindiğimiz devletlerde bu tarz işlenen cezalara yönelik yetkili kişiler tarafından suçu işleyene karşı hafif ve ağır olmak üzere hukuki ceza işlemi uygulanırdı.¹⁵⁴

Hun devletinin ceza hukuku alanında uyguladığı yaptırımlar hakkında elde edinilen bilgiler şu şekilde aktarılmıştır;

- Suçlar hafif ve ağır olmak üzere iki kısımda ele alınmaktaydı. Bu bağlamda suç işleyen kişiye karşı hukuk kuralları farklı boyutlarda uygulanmaktaydı.
- Ağır olarak nitelendirilen suçların hukuk kuralları açısından cezası ise hiç şüphesiz ölümdü.
- Hunlar döneminde bir kişinin hafif suç olarak nitelendirilen bir suçu işlemesi ile o kişiye uygulanan hukuki ceza işlemi ise; suçlunun yüzde kalıcı bir iz bırakmaktı.
- Suçu tam olarak netleştirilemeyen kişilere karşı hukuki ceza olarak hapisanede on günü aşmayan gözaltında tutulma işlemi uygulandığı aktarılmaktadır. Bunun yanında diğer hapis cezalarının da çok uzun süreli olmadıkları aktarılmıştır.¹⁵⁵

Çin vesikalarında ayrıca Hun devletinin milletler arası ilişkiler dâhilinde farklı konularda anlaşma belgelerinin olduğu belirtilmektedir. Bu belgelerde içerik olarak o dönemde ki Hunların hukuk sistemi hakkında bilgiler içermektedir. Öyle ki Hun hükümdarı

¹⁵³ Aarsal, 2014: 197, 198.

¹⁵⁴ Aydın, 2012: 14, 15.

¹⁵⁵ Bedirhan, 2004: 76, 77.

Huhanye ile Çin elçileri Man-Çang ve Çang-Mung arasında anlaşma metinlerine dayalı yapılan bir vesika örneği şu şekilde aktarılmıştır;

“Bugünden başlayarak bütün gelecek zamanlar için Çinlilerle Hunlar bir soy teşkil etmek, batından batına, nesilden nesille biri diğerini aldatmamak ve biri diğerine hücum ve taarruz etmemek üzere ittifak akdediyorlar ve şu esasları kabul ediyorlar;

- Aktif taraflardan birinin tebaası tarafından, sirkat, haydutluk yapılırsa, mutazarrır olan taraf derhal bu vak’ayı diğer tarafa bildirecek, suçlu cezalandırılacak ve (mutazarrıra) tazminat verilecektir.
- İki ülkeden biri üçüncü bir devletin taarruzuna uğrarsa, diğeri asker göndermek suretiyle yardım edecektir. Kim antlaşmayı bozmağa cür’et ederse, ona semanın lanetleri olsun. Her iki milletin ahfadı dahi bu muahedeye riayet etsin.”¹⁵⁶

Bu vesika örneğinde anlaşılacağı üzere ‘Türkler’ in daha ilk dönemlerinden itibaren devletlerarası ilişkilerinde sergilemiş olduğu tutum ve davranışlarının ehemmiyetinin iki devlet arasında yazılı bir metin olarak belirtilip resmiyet kazanması daha ilk dönemlerden hukuki açıdan verdikleri önemi göstermektedir.

Hunların sosyal hayatları hakkında kaynaklardan edinilen bilgilerde toplum yapısını korumak ve tüm koşullarda oluşabilecek olumsuz şartlara karşı cemiyet ve aile disiplini adı altında önemli hukuki kaidelerin o dönemde mevcut olup yürütüldüğünün belirtilmiş olmasıdır.¹⁵⁷ Buna istinaden Hunlar döneminde aile kavramının temel yapısını oluşturan anne ve babaya karşı diğer Türk uluslarında olduğu gibi büyük saygı duyulduğu gözlemlenmiştir. Anne ve baba ya karşı işlenen suç ise çok büyük sayılmaktaydı. Böyle bir durumda onlara karşı suç işleyen kimse hukuki işlem olarak ölüm ile cezalandırıldığı verilen bilgilerde aktarılmaktadır.¹⁵⁸

Hunlarda devlet yapısı içerisinde farklı boylar bulunmaktaydı. Bunun sonucunda halk arasında oluşan evlilikler genellikle bu boylar arasında kız alıp verme şeklinde gerçekleşmekteydi. Buda Hun devleti içerisinde egzogami diğer bir deyişle dıştan evliliğin var olduğunu göstermektedir.¹⁵⁹

Hun devleti içerisinde ayrıca babaları ölen erkek çocuklar geride kalan üvey anne ile evlenme hakkına sahiptiler. Bunun yanında ölen erkek kardeşin eşi ile geride sağ kalan erkek kardeşte hayatını birleştirebilmekteydi. Buda bize Hunlarda Levirat adı verilen sisteminde geçerli olduğunun kanıtıdır. Evliliklerde bu tarz durumları kabul görmelerinde yatan sebebe

¹⁵⁶ Arsal, 2014: 210, 211.

¹⁵⁷ Ögel, 2014: 46.

¹⁵⁸ Cin ve Akgündüz, 1995: 35.

¹⁵⁹ Bedirhan, 2004: 82.

baktığımızda ise; Kadının kocasına karşı var olan sorumluluğunun kocası öldükten sonrada devam ettiği ve buna bağlı olarak kadının kocasının kardeşi ya da üvey evlatlardan biri ile hayatını birleştirmesinin doğal karşılanmasıydı. İkinci bir sebep olarak ise; Geride kalacak olan kadının baba evine geri dönmesi ile aile içerisindeki iş gücünün eksileceği düşüncesi idi. Böylelikle Hunlarda Polygynie - Polügünü yani çok kadın ile evliliğin görüldüğünü söylemek doğru olacaktır.¹⁶⁰

Hunlar döneminde iç ve dış güçlere karşı en büyük savunma mekanizmasını oluşturan askeri birlikler devlet yapısı içerisinde büyük önem arz etmekteydi. Öyle ki Hun ailelerin birçoğu çocuklarını daha küçük yaşlarda askeri alanla ilgili eğitimleri almaları konusunda hassas davrandıkları belirtilmiştir. Türk devletlerini diğer devletlerden farklı kılan askeri stratejilerin birçoğunun Hunlardan yadigâr kaldığı gerçeği unutulmamalıdır.¹⁶¹

Hun devletinde askeri alanda uygulanan hukuki kaidelere baktığımızda Savaş esnasında her kim düşman taraflarından birini tutsak bir halde ele geçirir ya da kesik kelesini Hakan'a getirirse bu başarısından dolayı Hakan, o kişiyi savaş sonrasında şarap ile ödüllendirip tutsak getirdiği kişiyi de bu başarısına karşılık onun sorumluluğuna bırakmaktaydı.¹⁶² Buda bir nevi hukuki kural çerçevesinde ödüllendirme anlamına geliyordu.

2.3.2. Göktürk Devletinde Hukuk Sistemi

Türk tarihinde ehemmiyeti yüksek olan Göktürk Devleti 552 yılında Orhun Nehri civarında bulunan Ötüken'i başkent ilan etmeleri sonucunda kuruluşlarını tamamladıkları belirtilmiştir. Türk adının tarih sahnesine bu devlet ile nail olması ise büyük bir başarıdır. Göktürk devleti ile ilgili çalışmalar uzun bir zaman önce başlayıp hala devam etmektedir. Ülkemizde "Gök-Türk" "Kök-Türk" diye anılan bu devletin gerçek ismi, Türk ya da Türuk olarak düşünülmektedir. Çin kaynaklarında ise bu isim, "T'u-chüe" olarak kayıtlara geçmiştir. Yine Göktürk devleti hakkında önemli bilgiler veren Orhun Anıtlarından Kültegin ve Bilge Kağana ait olanların da ise Gök-Türk "Kök-Türk" şeklinde aktarılmaya çalışılmıştır.¹⁶³

Göktürklerde Devlet doğu ve batı şeklinde yönetilmekteydi. Batı kısmı Çin kaynaklarında "Şe-Te-Mi" adıyla kayıtlara geçen İstemi tarafından yönetilmekteydi. Devletin daha üstün kimliğini teşkil eden Doğu tarafı ise Bumin Kağan'ın sorumluluğunda olduğu belirtilmiştir.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Üçok vd. 2011: 24.

¹⁶¹ Aarsal, 2014: 198, 199.

¹⁶² Üçok vd. 2011: 25.

¹⁶³ Taşagıl, 2014: 1.

¹⁶⁴ Üçok vd. 2011: 25-26.

Türk tarihine yön veren ve tarih sayfalarında önemle anılan Göktürk devleti kuruluş aşamasından yükseliş dönemine kadar hiç şüphesiz farklı kimliklere sahip olan İran, Bizans ve Çin ile sürekli mücadele halinde olmuştur. Ayrıca Göktürkler döneminde İslam devletleri ile ilk temaslarında yaşandığı aktarılmaktadır.¹⁶⁵

Türk devletlerinde milli bağlılık ve devletin devamlılığı konularına verilen önem hiç şüphesiz Göktürk Devleti döneminde de görülmüştür. Devletin devamlılığına yönelik olan istek Orhun Anıtında şu şekilde aktarılmıştır.

“Türk Tanrısı, Türk milletinin edebiyatıyla yaşamasını istiyor ve Tanrı: “Türk milleti yok olmasın, millet olsun, Türk milletinin nam ve şöhreti (Adı, Küsi) zail olmasın.”¹⁶⁶

Göktürk devletinin başında bulunan kişi Kağan olarak nitelendirilmekteydi. Ayrıca Türklerde hâkimiyet kaynağının ilahi bir güçten geldiği ve onun temsili olarak yeryüzünde Kağan’a verildiği görüşü birçok eserde aktarılmıştır. Başka milletlerde de buna benzer görülen ilahi hâkimiyet anlayışları noktasında Türkleri onlardan farklı kılan nokta ise, onlar gibi Hakan’ı diğer insanlardan üstün özelliklere sahip bir ilah olarak nitelendirmemeleridir. Bu bağlamda bu göreve nail olan kişinin kader, dâhilinde Allah’ın Kağan’a nasip ettiği görüşü kabul görmektedir. Orhun Abidelerinde de ifade edildiği üzere “Üstte mavi gök, altta yağız yer yarıldığında, ikisi arasında insanoğlu yaratılmış. İnsanoğulları üzerine ise Türk Kağanları oturtulmuşlardır.”¹⁶⁷

Kağanı temsil eden simgeler ise şu şekilde aktarılmaktadır otağ, örgin= taht, tuğ=kurt başlı sancak, davul= sorguç-köbrüğe ve yay. Özellikle başka devletler tarafından gönderilen kurt başlı sancak ve davul hükümdarlığını ilan eden kişinin kağanlığını tanıdıklarının bir göstergesiydi.¹⁶⁸

Devletin başına geçen kağan millete ve devlete karşı olan sorumluluklarını belli hukuki kurallar yani töre dâhilinde gerçekleştirmektedir. Böylelikle millet huzurlu bir şekilde yönetilip, devletin varlığı iç ve dış tehditlere karşı ebediyen korunmaya çalışılmaktaydı.¹⁶⁹

Orhun Anıtlarından Kültegin’e ait olan yazıttan vereceğimiz örnekte Kağan’ın görevini yerine getirişi şu şekilde aktarılmaktadır;

“Tanrı buyurduğu, yarlık verdiği için! Kutum, kutluğum var olduğu için! Talihim ve kismetim var olduğu için! Ölecek olan Türk milletini dirilterek eğittim! Çıplak milleti giydirdim! Yoksul milleti zengin bay kıldım! Az milleti çok kıldım!”¹⁷⁰

¹⁶⁵ Öztuna, 1970: 16,17.

¹⁶⁶ Aarsal,2014: 68.

¹⁶⁷ Kösoğlu, 1991: 36, 37.

¹⁶⁸ Bedirhan, 2004: 121.

¹⁶⁹ Üçok vd., 2011: 29.

¹⁷⁰ Kösoğlu, 1991: 38.

Ayrıca Göktürk devleti içerisinde farklı statülere sahip beylerin de bulunduğu aktarılmıştır. Ancak bunlar arasında hukuki anlamda hiçbir konuda ayrımcılığa gidilmediği unutulmamalıdır. Öyle ki hukuki kanunların oluşum aşamasında asıl söz sahibi olan Kağanın gerektiği takdirde farklı statülere sahip olan tüm bu kişilerin görüşlerinde önem vermesi Kağanın hukuk kurallarını oluşturmadaki tutumunu göstermektedir. Aktaracağımız şu sözler ise bu görüşü kanıtlamaktadır. "Onlar Bilge Kağanlar imiş; buyrukları da her halde bilge imişler, bahadır imişler, beylerde ulusu da birbirine uygun imişler. Onun için o ülkeyi o kadar iyi koruya bilmişler, ülkeyi koruyarak Kanunları düzenlemişler."¹⁷¹

Göktürkler döneminde oluşturulan Orhun anıtları üzerinde yapılan çalışmalarda hukuku karşılayan töre kelimesinin on bir yerde zikredildiği belirtilmiştir. Bunların altısının merkezi yönetim konuları ile ilgili olduğu belirtilmektedir.¹⁷²Orhun Anıtlarından edinilen bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Göktürkler döneminde uygulamada olan genel yönetim sistemlerinin çoğunun demokrasi adı altında yürütülmesidir. Bunun sonucunda Kağan'ın hiç şüphesiz tüm işlerinde halkın refahını düşündüğü yatmaktadır. Buda bize Göktürkler de Devlet yönetim sistemlerinde Hukuk'un varlığının kantını göstermektedir.¹⁷³

Göktürkler dönemine yönelik yapılan çalışmalarda o dönemde uygulanan hukuki ceza işlemleri ise şu şekilde aktarılmaktadır;

- Suçu işleyen kimseye karşı uygulanacak olan cezai işlemlerde kişilerin, devletten bağımsız bir şekilde kendi başlarına hareket etmemeleri gerektiği konusu oturtulmuştur. Bunun sonucunda tüm hukuki yaptırımlar devletin sorumluluğuna bağlanmıştır.
- Suçlunun işlediği suç göz önüne alınıp, büyük ve küçük olarak değerlendirilmesi yapıldıktan sonra, suçlunun uygun bir cezaya tabi tutulmakta olduğu belirtilmiştir.
- Devlete başkaldırmak, hamile kadının ırzına geçmek ve birinin hayatına kıymak gibi büyük sayılan suçların Göktürklerde hukuki cezası ölümdü.
- Birini incitmek, ya da dövmek gibi buna benzer küçük çapta işlenen suçlara karşı uygulanan cezai işlem ise hukuk kuralı dâhilinde hayvanla ödenen tazminat olduğu belirtilmiştir.
- Herhangi birinin hırsızlık yapması durumunda ise kişi karşı taraftan çaldığı şeyin on kat bedelini ödeme şeklinde cezai işleme tabi tutulduğu aktarılmaktadır.
- Ayrıca bir kişinin işlediği suça karşı uygulanacak olan hukuki ceza bedeli bazı durumlarda ailenin diğer üyelerini de etkilediği de unutulmamalıdır.¹⁷⁴

¹⁷¹ Üçok vd., 2011: 30.

¹⁷² Cin ve Akgündüz, 1995: 43.

¹⁷³ Aرسال, 2014: 69.

¹⁷⁴ Cin ve Akgündüz, 1995: 43; Üçok vd., 2011: 32, 33.

Bu tarz olayları yargılama işlemini üstlenen kuruma ise Yargu ismi verilmekteydi. Bunun yanında könilik adı verdikleri bir adliye kurumunda bulunmaktaydı. Yargu kurumunun görevi ise; Töre ve örfi hukuku altında oluşturulan hukuki yaptırımların kişiye karşı adaletli bir şekilde uygulama kuralı olarak belirtilmesidir.¹⁷⁵

Göktürklerde evlilik durumlarında uygulanan hukuki kurallara baktığımızda ise; Kadın kendine sosyal statüde eş durumda olan erkeği daha çok tercih ettiği saptanmıştır. Bunun yanında Uygurlar döneminde uygulanan Levirant sisteminin bu dönemde de uygulandığı görülmektedir. Ayrıca Göktürk Devlet sistemi içerisinde her bireyin kendine ait özel mülk edinme hakkının olduğu buna bağlı olarak erkek kardeşler arasında en küçüğüne kışlık toprakların, diğer kardeşlere ise taşına bilen at, koyun, keçi, vb. malların hukuki kaideler altında bölüştürüldüğü aktarılmaya çalışılmıştır.¹⁷⁶

2.3.3.Uygur Devletinde Hukuk Sistemi

Uygurların Devlet statüsüne erişme noktasında bu devletin temelini Tokuz diğer bir deyişle (Dokuz) Oğuz boyları temsil etmekteydi. Yine bunlara dâhil olup farklı boylardan sayılan Buhu, Bayırku, Tongra, ve Çin vesikalarında geçen Sı-cye (Ssu-chieh), Çi-bi (Ch'i-pi), A-bu-sı (A-pu-ssu), Gu-lun-ve-gu (Ku-lun-wu-ku) boylarında unutulması gerektiği aktarılmaktadır.¹⁷⁷

Hunların ilk merkezi esas olarak Doğu Moğolistan olduğu bilinmektedir. Ancak 845'te Kırgızların baskısı sonucunda buradan ayrılıp Doğu Türkistan'a kadar ilerleyip burada irili ufaklı boylar halinde bir süre varlıkla devam ettirmişlerdir.¹⁷⁸ Kesin olmamakla beraber M.Ö. III. yüzyılında tarih sahnesinde ilk varlıklarının hissedildiği konusunda açıklamalar yapılmıştır.¹⁷⁹

İlk olarak Göktürk Devleti'ne bağlı bulunan Uygurlar daha sonra Göktürk Devleti'nin içinde bulunduğu kötü gidişatı fırsata çevirerek Karluk ve Bismillerle birliktelik kurup vermiş oldukları başarılı mücadele sonucunda Göktürk devletine son vermişlerdir. Daha sonra Göktürklerle ait olan Ötüken'i hâkimiyetleri altına aldılar. Uygurlular bir süre sonra Karluk ve Basmil birliklerini de ortadan kaldırıp tek güç haline gelmişlerdir.¹⁸⁰ Ayrıca bu devlet Türklerin İslamiyet'i kabulünden önceki son Türk devlet temsilcileri olma özelliğine de sahiptir.¹⁸¹

¹⁷⁵ Bedirhan, 2004: 128.

¹⁷⁶ Üçok vd., 2011: 33,34.

¹⁷⁷ Bedirhan, 2004: 147, 148.

¹⁷⁸ Öztuna, 1970: 22.

¹⁷⁹ Çeçen, 2006: 157.

¹⁸⁰ Üçok vd., 2011: 34.

¹⁸¹ Anadol, 2006: 99.

Çin vesikalarında Uygur devletinin ismi “Hoei- ho, Vei-ho, Hu-ho, Heuihu,” gibi değişik isimlerde aktarılmaktadır. Bu isimlere ”Şahin hızı ile hareket eden ve saldıran” anlamlarında yüklenmiştir. Farklı kaynaklarda ise aç kalmayan, yerleşik yaşayan, katı, uyan, doyan, uyar, yumuşak başlı ve en sık kullanım şekli ile Uygur ismini görmekteyiz.¹⁸²

Merkezi Ordubalık olan Uygur Devleti’nin ilk kurucusu Kutluğ Bilge Kül Han olarak bilinmektedir. Kutluğ Bilge Kül Han’ın vefatından sonra ise Devlet’in başına Bilge Kağan unvanı ile anılan oğlu Moyen-çor geçer. Bu dönemde Uygur Devleti süper güç haline gelmiştir.¹⁸³

Mayancur Han döneminde Asya’nın geniş alanlarında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Uygur devleti hâkimiyet sahasını genişletip birçok topluluğu kendi bünyesinde barındırmıştır. Nitekim bu dönemde kendi milleti içerisinde Saka ve İran milletlerinin izlerinin de görüldüğü bu başarının farklı bir kanıtıdır.¹⁸⁴

Daha sonra başa geçecek olan Böğü Kağan döneminde ise Çin kuşatma altına alınacaktır. Uygurlar tarihinde büyük yankı uyandıran Manihaizm dini ise bu Kağan döneminde kabul edilip ülkede yayılmaya başlamıştır.¹⁸⁵ Bu din Hun devletinin sosyal yapısında birçok değişiklikle neden olmuştur. Akabinde Böğü Kağan döneminde yaşanan Kırgız baskısı karşısında korunamayan Hun halkının Türkistan’a göç edip bir süre tarım alanlarında yerleşik yaşayan Uygurların hâkimiyetine 1209 senesinde Moğollar tarafından son verilmiştir.¹⁸⁶

Uygurlar yerleşik hayata geçtikten sonra “Karahocha, Karabalgasun, Beşbalık, Karaşar, Kaşgar, Hotan, Yarkent, Turfan, Komul, Kulça, Ürümçi, Kuça, Aksu, Suço, Kanço, Çerçen “isimlerinde çeşitli şehirler kurmuşlardır. Ayrıca ticari ve sanat merkezleri olarak anılan bu şehirlerde birçok farklı alanda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Yine kendilerine has olan alfabeleri ile yazılmış eserlerden Uygurların hukuk alanında ne denli geliştikleri konusu aktarılmaya çalışılmıştır.¹⁸⁷

Bilindiği üzere Türkler tarih boyunca düzenlerini korumak adına farklı alanlarda birçok kanun oluşturmuşlardır. Bu kanunların oluşum aşamasında ise yeri geldiğinde kaynak olarak örf adet ve töre den de yararlanmışlardır.¹⁸⁸ Yerleşik hayatın etkisine bağlı olarak diğer Orta Asya Türk devletlere nazaran medeniyet konusunda daha gelişmiş seviyeye ulaşan Uygurlular,

¹⁸² Çeçen, 2006: 157.

¹⁸³ Aydın, 2012: 7.

¹⁸⁴ Anadol, 2006: 100.

¹⁸⁵ Öztuna, 1970: 22-23.

¹⁸⁶ Üçok vd., 2011: 34, 35

¹⁸⁷ Öztuna, 1970: 23.

¹⁸⁸ Kayalı, 2010: 14, 15.

özellikle ticaret ve sosyal yapılanma alanlarına yönelik birçok hukuk sözleşme belgelerini oluşturdukları ve yapılan çalışmalarda bunlara ulaşıp günümüze aktarıldığını görmekteyiz.¹⁸⁹ Uygurlar döneminden kalma resmi hukuki vesika örnekleri şunlardır;

2.3.3.1.Yarıcılık Sözleşmesi İle İlgili Bir Hukuki Belge

“Tavuk yılının ikinci ayının on sekizinci günü, Bana, Elçi’ye ekin ekmek için toprak gerek olduğundan, Kayumtu’nun Yolturrgan Kas’da bulunan yarım sık tarlasını hazır durumda tuttum. Bu tarlaya ekmek için ne gibi tohum gerekirse her ikimiz eşit miktarda atacağız, ürünüde aramızda eşit olarak bölüşeceğiz. Bu yer dolayısıyla (başka) giderler olursa ikimiz birlikte ödeyeceğiz. Bu söz için tanık Teke Bakşı, tanık Çisim. Bu tamga ben elçinindir. Ben Mısır- Sila söyleterek yazdım.”¹⁹⁰

Bu belgede anlatılan Yarıcılık sisteminin günümüz karşılı ortaklık adı altında yapılan ticari anlaşmalardır. Bu belgeden anlatılmak istenen ise; hasılatın elde edilen ürünün toprak sahibi ile yarı yarıya bölme durumunun hukuki bir kaide dâhilinde ne şekilde yürütüldüğü gösterilmektedir.

2.3.3.2.Ödünç Olarak Şarap Almaya Dair Bir Hukuki Makbuz

“Koyun yılının üçüncü ayının yirmi ikinci gününde Bana, Ming-Temüre bor lazım olduğundan, fazlasıyla ödemek şartıyla Turı-Bakşı’dan yarım kap şarap aldım. Sonbaharın başında bunun mukabilinde bir kap tatlı şarap vereceğim. Eğer iade hususunda gecikme vuku bulursa, halk arasında adet olan miktarda zam ilavesiyle vereceğim. Borcumu ödemedi önce vefat edersem, bu borcu Nom-Kuli ve onun soyu ödeyecektir.Tanık: Tesek –Turmuş, tanık, Boltaz’dır. Bu mühür ben Ming Temür’ündür.Ben Turmuş, Ming-Temür’ün imzası altında yazdım.”¹⁹¹

2.3.3.3.Mısır Ödünç Alma ve Verme İle İlgili Hukuki Bir Vesika

“Pars yılı, altıncı ayın yirmi ikinci günü, ihtiyacım olduğu için ben Yigadmış, Şagan’dan faiz ile Fabtsu-tu’nun ölçeği ile iki sık miktarında mısır aldım. Yeni harman zamanı, uygun faiziyle birlikte doğru olarak iade edeceğimi kabul ederim. Şayet ödemedi önce ortadan kaybolursam oğlum Kavsung tam olarak borcumu ödeyecektir. Şahit: Bayan, Şahit Kumanu Bu mühür ikimize aittir. Ber ve Babtçu-tu yazmışsızdır.”¹⁹²

¹⁸⁹ Bedirhan, 2004: 159, 160.

¹⁹⁰ Üçok vd., 2011: 41.

¹⁹¹ Aرسال, 2014: 78.

¹⁹² Cin ve Akgündüz,1995: 55.

2.3.3.4. Bahçe Kiralanması ile İlgili Hukuki Bir Belge

“Yont yıl ikindi sekiz oduz manga k(a) iimtu-ka edl(e)p yigü boruk ker-gek bolup mısır-ning sökü-teki borlup-sın aldım bu borlukka angız todka-n birim alım kerz-e men mısır bilürmen q(a) iimdu bilmez tanuk barbuka tanuk ilç bu nişan men mısır-ning ol men k(a) iimti mısır-ka ayıdıp bitidim”

Bahçe Kiralması ile ilgili Hukuki Belgenin Türkçe Transkripsiyon şekli;

“Altıyılı, ikinci(ay) yirmiikisinde bana Kaimtu’ya ekmek için bahçe lazım olup, Mısır’ın Sökü’deki bahçesini aldım. Bu bahçede anız için ne lazım gelirse ben Mısır bileceğim (yapacağım). Kaiimtu bilmez (yapmayacak.) Şahit Bar Buka. Şahit İlçe. Bu nişan ben Mısır’ındır. Ben Kaiimtu Mısır’a sorarak bitirdim (yazdım).”¹⁹³

2.3.3.5. Bir Üzüm Bağı (Borluk) Kiralamaya Dair Hukuki Mukavele

“Yond yılının ikinci ayının yirmi sekizinci günü. Bana Kayumtu’ya işletmek, mahsul almak için bir üzüm bağı gerek olduğundan Mısırın Koçu nam mahalde bulunan bağını tuttum. Bu bağın işletilmesi için lazım masrafları ben Mısır yapacağım, bu bağ dolayısıyla verilmesi gereken vergileri de ben, Mısır ödeyeceğim. Ben Kayımtunun masraf ve vergilerle ilgim olmayacaktır. Tanık Beg- Buka, tanık Elçi. Bu mühür ben Mısırın’dır. Ben Kayumtu Mısırın imlası altında yazdım.”¹⁹⁴

2.3.3.6. Gayrimenkul Satımı İle İlgili Bir Hukuki Vesika

“Koyun yılı, aram ayının on gününde. Ben Kara Yig Bürt, KiziKitarigi’n kuzey bölgesinde, ağabeyim Kancuh’a ko mşu olan üç sık (arazi ölçüsü)lık arazimi gerçekten Ali Kutlug Taş’a, satmış oldum. Kuabu olarak fiyat pazarlığını şöyle yaptık: 325 kuabı üzerine anlaştık. Bu vesikanın yazımı tarihinde ben alıcı Kutlug Taş 325 kuabunun tamamını sayarak satıcı Yig’e teslim ettim. Ben Yig de eksiksiz olarak teslim aldım. Arazinin sınırları: Yukarıdan bir kanal ile ayrılır. Doğuda Törchat’ın arazisi, aşağıda Lusai’nin arazisinden akan Baghra Kanalı, batı da ise Yanyak İnal’ın arazisi vardır. Dört tarafından sınırları belirtilen bu arazide, bin yıl ve onbin güne kadar Kutlug Taş maliktir. İsterse tarım yapabilir. İstemezse onu başkasına satarak mülkiyetini başka şahsa geçirebilir. Ben Yig Bürt’ün büyük ve küçük kardeşlerim, yakınlarım sorup sual edemezler ve şimdi Kutlug ile meydana getirilen bu akdi, yakınlarım zor kullanarak bozmaya çalışırlar ve fiilen bu araziye işgal ederlerse, bu arazinin iki katı kadar arayizi ona vermekle mükellef olurlar. Bu vesikaya sahip olduktan sonra, Kutlug Taş zarara maruz bırakılmayacaktır. Ben Yig Bürt’ün küçük ve büyük kardeşlerimle yakınlarım zarara maruz kalabilirler. Şahit: Bak Ar Şangün; Şahit Bönge; Şahit Süngüs Bu mühür bana aittir. Yig Bürt”¹⁹⁵

¹⁹³ Üçok vd., 2011: 43.

¹⁹⁴ Arsal, 2014: 76.

¹⁹⁵ Cin ve Akgündüz, 1995: 54, 55.

Bu verilen örneklerde anlaşılacağı üzere günümüzde birçok farklı alanda uygulama olarak yürütülen hukuk kurallarının Türkler tarafından çok eski dönemlerde bile ne kadar ileri bir seviyede uygulandığıdır.

Uygur devletinin başında bulunan kişi Kağan olarak nitelendirilmekteydi. Diğer Türk devletlerinde olan anlayış gibi bu görevin ilahi bir güç saydıkları Tanrı tarafından Kağan'a atfedildiği belirtilmiştir. Ayrıca devlet başına geçen Kağanlar kendi isimlerinin haricinde daha çok bu ilahi gücü temsil eden sıfatlarla anıldıklarından gerçek isimlerine kaynaklarda ulaşmak zor olmuştur.¹⁹⁶ Kağanların kullanmış oldukları terimler içerisinde en sık karşılaşılanlar ise “Tengride, ay tengride ve kün tengri “şeklinde geçmektedir.¹⁹⁷

Hunlarda devlet yapısının önemli işleyiş alanlarını temsil eden kurum ve bu kurumların başında bulunanlar ise şu şekilde aktarılmıştır. ”Han veya bey, vezir, Uluğ Hacıp (Büyük vezir), Büyük komutan (Sübaşçı), Saray Nazırı (Kapık başlar er), Han'ın Kâtibi (Bitikçi), Hazinedar (Ağıcı), Elçiler (Yalvaçlar), Topukçular (Memurlar).”¹⁹⁸

Bu saymış olduğumuz kurumların varlığı bir devletin önemini ortaya koymaktadır. Eğer tam anlamıyla bu kurumlar bir devlette oturmamış ise o devletin uzun süreli varlığını devam ettirmesinin zor olacaktır. Bunun yanında Uygur dönemimde devlete dair bütün meselelerin görüşülüp bir karara bağlandığı yerin Karabalgasun olduğu belirtilmiştir. Bu bölgede Kağan devlet meselelerini görüşmek üzere hâkimiyeti altında bulunan sorumlu memurları toplar ve böylece devlet yapısı ile ilgili alınacak kararlar netleştirilirdi.¹⁹⁹

Uygur Devletinde kamu hukukunu teşkil eden sosyal sınıf ise iki guruba ayrılmaktaydı. Bunlardan ilki Aydınlardı buda kendi içerisinde “Aleviler, Bilginler, Otacılar, Yıldızcılar ve Şairciler.” Şeklindeydi. İkinci sosyal sınıf olarak ise Asıl Halk Sınıfını görmekteyiz. Bu grupta yine kendi içerisinde “Targıçlar, satıgçılar, İğdişçiler, Uzlar, Karabudun ve Çivaglar.” olarak belirtilmiştir. Tüm bu farklı sosyal sınıflar ele alınıp hukuki anlamda bir değerlendirme yapıldığında ise Uygurlar döneminde yöneticilerin halka karşı uyguladıkları hukuki uygulamalarda çok fazla bir farklılığın görülmediği tüm sınıflara hukuki işlemlerin eşit şartlarda uygulandığı belirtilmiştir.²⁰⁰

Uygurlar döneminden kalma sosyal alana dair köle alımı, satımı, azat etme işlemi, yine bunun yanında evlat edinme ve velayet işlemlerine dair farklı konularda hukuki kaideler altında oluşturulan hukuki belgelerin var olduğu bilinmektedir.

¹⁹⁶ Üçok vd., 2011: 38.

¹⁹⁷ Bedirhan, 2004: 150.

¹⁹⁸ Cin ve Akgündüz, 1995: 59.

¹⁹⁹ Bedirhan, 2004: 148.

²⁰⁰ Üçok vd., 2011: 38.

Bu bölümde yapılan çalışmalar sonucunda sosyal alanla alakalı Uygurlar döneminden kalma örnek hukuki vesikalar hakkında bilgi verilecektir.

2.3.3.7.Köle Azad Etmeye Dair Hukuki Sözleşme

“Pars yılının dokuuzuncu ayının 26.gününde Ben Otuz’un B..ltur adlı demirci kulum ve Toyın-Çok’un Alık adlı dokumacı Karabaşı bizden müsaade almaksızın evlenmişlerdir. Biz, Ben Toyın-Çok ve Ben Otuz,bunu öğrendikte Karabaşlarımızı ayırmak istemediğimizden onlardan Birit almak şartıyla onları azad ettik. Ben Otuz kulum serbest yaşasın dedim ve Toyın-Çok’a ve onun kadın karabaşına dava açmayacağım. Ben Toyın-Çok kadın karabaşım hür yaşasın diyerek, Otuz’a ve onun kuluna karşı dava açmayacağım.”²⁰¹

2.3.3.8.Bir Kadın Köle Satışına Dair Hukuki Belge

“(Tongu)z yıl (al)tınç a(y) yiti yangıka manga yap togrıl-ka... kümüş kergek bolup kimz-un atlag ebçi karabaşı(m) –m elig s(e)tir yarmak kümüş-ke ineçi-ke togru tomlıd(u) (sat) dım bu karabaş s(a) tıgı kü(mü)ş-ni bitig kılmış kün üz-e men ineci tükel sanap birtimmen yap togrıl yme tükel sanap aldım bu karabaş üz-(e-... ine(çi) er(klıg) bol(z) –un tapl (asar) öz-i tuz-un taplamasar (a) d(m) ... ötkürü s(a) tz-un bu karabaş yul-ınta men (ya)p to(grıl) ... içim inim togmışım kadaş-ım yigen-im tagay-ı(m) kim kayu çam çarım (kılmaz)un-lar apam birök çam çarım k(ılsar)-lar bu karabaş tenginçe iki karabaş yaradu bir (ip) yulup alz-un yuldaçikişi korluk bozl-un tanuk elig tanuk takucuk tanuk tarım tanuk tobula bu tamga (meni) ngol men edgü togrıl ayıp bitidim tonguz yıl altınç ay on yangıka men ya-togrıl kimz-un atlıg karabaş s(a) tıgı elig stir yarmak kümüş-üg ineci-tin tükel altım tanu(k) takıçuk bu tamga meningol men edgü togrıl bitidim.”

Bir kadın köle satışına dair hukuki belge’nin Türkçe transkripsiyon şekli;

“Domuz yılı, altıncı ay, yedinci günü, bana Yap Togrıl’a... gümüş lazım olup Kimzun isimli kadın kölemi elli stir yarmak gümüşe İneçi’ye tamamen sattım. Bu kölenin satışı yapıldığı (ve) gümüşün ödendiği gün ben İneci tamamen sayıp verdim. Ben Yap Togrıl yine tamamen sayarak aldım, Bu köle üzerinde İneçi kuvvetli olsun. Hoşlanırsa kendisi tutsun, hoşlanmazsa bir başkasına satsın, Bu (kadın) kölenin satışında ben Yap Togrıl’ın ağabeyim, kerdeşim, akrabam, atalarım, yeğenim, amcam(dayım) kimse güçlük çıkarmasınlar. Eğer güçlük çıkarırlarsa bu köle kadının aynısının iki tanesini verip bu (iş) yapanlar zararlı olsunlar. Bu vesikayı (elinde) tutan İneçi zararsız olsun. Şahit Eliğ, şahit Takı cuk, şahit Tarım, şahit Tabula. Bu mühür benimdir. Ben Edgü Togrıl sorarak bitirdim. Domuz yılı, altıncı ay, onuncu günü ben yap Togrıl, Kimsun isimli kölenin satışından elli sitir yarmak gümüşü İneçiden tamamen aldım. Şahit Takıçuk. Bu mühür benimdir. Ben Edgü Togrıl bitirdim (yazdım).”²⁰²

²⁰¹ Cin ve Akgündüz,1995: 51.

²⁰² Üçok vd., 2011: 44.

2.3.3.9. Evlat Edinmeye Dair Bir Hukuki Sözleşme Belgesi

“Onun oğulsuz, ahvatsız kaldığı düşünerek,ben iki oğlumdana Turmuş adlısını halak arasında muteber olan kaide ve adete göre sotpaka evlatlık olarak verdim. Bundan sonra oğlum artık Sotpak’ın evinde kalacağından bu Sotpak oğlu (babası evinde) yemek yemeli, gösterilen işleri ifa etmeli ve oğulluk vazifelerine ait kaidelere uygun birsuretteölünceye kadar Sotpaka sadakatle hizmet etmelidir. Ben Sotpak’a gelince ben de bu Turmuş adlı oğlanı benim kanımdan gelen oğlum gibi telakki edeceğim. Eğer ben ileride evlenipte oğul veya kızlarım dünyaya gelirse dahi ben bunu (Turmuş’u) diğer oğullarım müsavi tutacağım. Ev hayatında ne varsa hepsinden, oğularım ne kadar çok olursa olsun bu oğlana (Turmuş’a) da mirastan hisse bırakacağım. Fakat oğlan büyüdükten sonra, onun çalışma kuvvetinden istifade ettiğim halde ona oturacak yeri ve yiyecekleri temin etmezsem, ona karşı fena buammele edersem, o kendi dilek ve idaresiyle benden ayrılıp istediği yere gidebilecektir. (Bundan dolayı), ben Sotpak’ın itirazı muteber olmayacaktır. Bugün Sotpak diyor: Ben ona (Turmuş’a) kendi oğlum gibi muamele edeceğim, onu evlendireceğim, onun vaziyetiyle ilgileneceğim. Fakat onu terbiye ederken (icabında) serçe dahi muamele edebileceğim. Fakat ona karşı tarafımdan yapılan, kanun, örf ve adet ve nizama aykırı herhangi bir cebir ve zulüm mahiyetindeki hareketlerim suş telaki olacaktır. Tanık: Si... Temür, tanık: Aruk’tur Bu mühür ben Turçinindir. Ben İş-Kara Baksi’nin imlası altında yazdım.”²⁰³

2.3.3.10. Velayet Hakkının Satışına Dair Oluşturulan Bir Hukuki Belge

“...Yılında üçüncü ayın ondördüncü gününde ben Kutluk Temür’e.. ye borcumdan dolayı gümüş para gerektiğinden Sengektes Aka’dan 610 altın aldım; Mübberek Kuç adlı oğlumu, ben babası Kutluk Tümer, ağabeyi Er-Tokmuş ve ağabeyi Toktamuş biz üçümüz birlikte onu sattık .Bu oğul üzerine Sengektes bin yıl ve onbin gün hakim olsun.Onu beğenirse kendi tutusun,beğenmezse başka kimseye satsın.Bizim onlu kimseler,yüzlü kimseler, ellili kimseler, aile üyelerimiz, ağabeylerimiz ve küçük kardeşlerimiz, her kim olursa olsun karşı gelmeyeler. Biri karşı gelince bu belgede söylenenler gösterilsin. Tanıklar: Süme tanıktır, Karkunus tanıktır, Kıpçak tanıktır. Bu belge bizim elimizden çıkmıştır; onu ben güvence olarak yazdım. Bu belge için ben tanıkım Süme igrül, bu belge için ben tanıkım Karkanus İgrül, bu belge için ben tanıkım Kıpçak İrgül.”²⁰⁴

2.3.3.11. Rehin Vermeye Dair Oluşturulan Bir Hukuki Sözleşme Belgesi

“Mön samboqdu tutung birtke... bolmışqaton ötük adaq baş birmaz-mön öv töğ yogun iş işlötşör man il-ning tutug y(a)ngıça birürmön qalmış turışı yangı tutug y (a)ngınça bolzun” Türkçe Transkripsiyon şekli; Ben Samboqdu, Tutung birt (vergisi için)... Bolmış’a baştan ayağa giyim- kuşam, ayakabbı vermem. Eğer onu evde yoğun işte

²⁰³ Arsal, 2014: 80.

²⁰⁴ Üçok vd., 2014: 39, 40.

çalıştırırsam, ilin (ülkenin) rehin yasasına göre vereceğim. Geri kalan yaşantısı yeni rehin yasasına göre olsun.²⁰⁵

2.4. Türklerin İslamiyet’i Kabulü ve Türk İslam Hukuku

2.4.1. Türklerin İslamiyet’i Kabulü

Türklerin İslamiyet’i kabul edişleri öyle aniden yaşayana bir hadise değildir. Bilindiği üzere Türkler, İslamiyet’i kabul etmeden önce kendilerine ait dini, dili, töresi, hukuku, olan üstün bir millet olma özeliğini taşımaktaydı.²⁰⁶

İnsanların yaşamlarını şekillendirme konusunda ise dinin etkisi büyük önem arz etmektedir. Öyle ki bir toplum tarafından tesahup edinilen dini görüş sonucunda o toplumun siyasi görüşü, sosyal ve kültürel alanla ilgili yaşayış tarzları bunun sonucunda şekillenecektir. Eski Türk kavimleri arasında İslamiyet’i kabul etmeden önce çeşitli dini görüşler olarak sayabileceğimiz Taoizm, Budizm, Atalar Kültürü, Şamanizm, Hristiyanlık, Manihaizm, Yahudilik, Zerdüştlük ve Mazdeizm gibi pek çok dini inanışların farklı dönemlerde kabul edildiği bilinmektedir.²⁰⁷ Türk milletinin dini açıdan bu denli farklı inanışları benimsemiş olması ise onların, dini görüş konusunda bağnaz olmadıklarını göstermektedir. Ayrıca önemle şu hususa dikkat çekilmelidir ki Türklerin İslam dini ile yakınlaşmaları sonucunda en önemli özelliklerinden saya bileceğimiz dil konusunda bir değişiklik olmamıştır. Bunun yanında kendilerine has kültürel özelliklerinde ise kökten değişiklik yapılmayıp ihtiyaç neticesinde olumlu değişiklikler yapılmıştır.

Türklerin İslamiyet’i kabul etmeden önce muhtelif dinleri kabul etmelerinde yatan birçok farklı sebep bulunmaktaydı. Her şeyden önce Türklerin yaşamakta oldukları ve büyük öneme sahip olan Maverâünnehir bölgesinin intikal bir yapıya sahip olması sonucunda Türklerin çeşitli kültürler ile temas etmeleri kaçınılmaz bir durumdu. Ancak bazı durumlarda Türkler arasında İslam dini ile tanışmadan önce kabul görmüş farklı özelliklere sahip olan bazı dinlerin ise dönem dönem Türk milletinin sosyal yaşamında olumsuz sonuçlar çıkardığı unutulmamalıdır. Ayrıca bu dinlerin birçoğu dönemlerinde Türklerin karakterlerine uymaması sebebiyle geçerliliğini uzun bir süre devam ettirememiştir. Kabul edilen yeni bir dini görüş bir öncekini büsbütün çoğunlukla ortadan kaldırmıştır. Ta ki Türklerin İslam dini ile tanışmalarına kadar. İslam dini daha önce belirttiğimiz Türklerin kabul ettikleri dinlere kıyasla Türkler arasında kabul görmüş ve günümüze kadar varlığını korumuş en güçlü dini görüştür.²⁰⁸

²⁰⁵ Özyetgin, 2014: 43.

²⁰⁶ Kazıcı ve Şeker, 1982: 5.

²⁰⁷ Kanal, 2013: 29.

²⁰⁸ Şeker, 2008: 125.

İslamiyet'in Milan'dan sonra VII. yüzyılda ortaya çıktığı bilinmektedir. Türklerin Müslümanlar ile temas ettikleri tarihten itibaren büyük bir kısmının Müslüman oluşu ise yaklaşık olarak 400 yıl kadar uzun bir süreyi kapsadığı aktarılmıştır.²⁰⁹ Sonuç olarak İslamiyet'in Türkler arasında kabulü öyle aniden gerçekleşen bir hadise olmayıp, bu uzun süren dönem içerisinde kademe kademe gelişmiştir.

Her millette görüldüğü gibi Arap topluluklarında egemenliklerini geniş beldelere yayma arzuları neticesinde birçok farklı bölgelere akınlar düzenlemişlerdir. Bu ilerleyişlerini ekseriyetle İslam'ı Cihatla yayma politika ilkesiyle yapmaktaydılar. Bu bağlamda Türk ve Arap topluluklarının yakınlaşmalarına kısaca değinecek olursak;

Türk ve Arap yakınlaşmaları ilk olarak Hz. Peygamber'in vefatından sonra gerçekleşecek olan İslam fetihleri neticesinde hissedilecektir. Bu bağlamda dönemin en güçlü devletlerinden sayılan Türk Sasani birlikleri ile Arapların ilk karşılaşmaları Türk Arap yakınlaşmalarının yaşandığının göstergesidir.²¹⁰

Arap ve Türk Sasani orduları arasında 642 yılında gerçekleşmiş olan Nihavent Savaşı ile Türkler' in Müslüman Araplar ile ilk temaslarının gerçekleşmiştir. Savaşta Türklerin mağlubiyete uğramaları sonucunda ise Sasani devletine son verilip Araplar İran'ın içlerine kadar yayılma fırsatı bulacaktır. Daha sonraki dönemlerde bir süre Türk, Arap ilişkileri mücadele halinde geçecektir. Bunun en büyük sebebi ise Emeviler döneminde Türklere karşı takınmış oldukları yanlış siyasi tutum yatmaktaydı. Bu yanlış tutuma rağmen "Baykent, Buhara ve Semerkant" gibi önde gelen bölgelere Arapların yerleşmesi sonucunda halkla yaşanan yakınlaşma sonucunda zamanla Türkler arasında İslamlaşmanın ilk kıvılcımları görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde ayrıca Arap birlikleri kendi aralarında hâkimiyet mücadelesi vermekteydi. Bu yaşanan hadiseler sonucunda o dönem Arap birliğinin başında bulunan Emevi Devleti'nin yıkılması sonucunda Arapların koruyuculuğu Abbasilere geçecektir. Yaşanan bu değişiklikten sonra ise Türkler artık daha rahat bir döneme girmiş olacaktır. Öyle ki Emevi, Abbasi mücadeleleri süresince Türkler her zaman kendilerine daha yakın hissettikleri Abbasi devletinin başa geçmesi konusunda daima müdafî olmuşlardır. Bunun nedeni ise; Abbasi devleti Türk, İran ve Arap birliklerini nitelik olarak eşit tutan bir İslam devleti olma özelliğine sahip olmasıydı. İlerleyen dönemlerde Türklerin hâkimiyet konularındaki üstün başarıları sonucunda gelişecek olan durumlar neticesinde XI. yüzyılın ortalarından sonra ise artık İslam'ın tek dayanağı ve savunucusu Türkler olacaktır.²¹¹

Hz. Muhammed (S.A.S)'in sözü buna en güzel kanıttır;

²⁰⁹ Üçok vd., 2011: 55.

²¹⁰ Yazıcı, 2005: 32.

²¹¹ Merçil, 2015: 16; Ahmedova, 2006: 9.

“Sizin aranızda fitne ve fesat çoğalıp da kan gövdeyi götürdüğünde Allah bu ümmette Mevali (Türkler) den bir ordu gönderecektir. Onlar ata binmede Araplardan çok üstün ve silah kullanmada onlardan çok daha mahirlerdir. İşte Allah bu dini onlarla yeniden güçlendirecektir.”

Türklerin İslamiyet’le tanışmaları ve gerçekleşecek olan Arap birlikleri hâkimiyet mücadelesi sonucunda Abbasiler başa geçmiştir. Kısa bir süre sonra ise Çinliler ile 751 yılında vuku bulan Talas savaşı yaşanmıştır. Bu savaş sırasında Karlukların Abbasi güçleri ile birleşmeleri sonucunda ise Abbasi devleti savaştan galibiyet ile çıkmıştır. Akabinde Türk Abbasi ilişkilerinin zirveye ulaşması sonucunda Türkistan da Müslümanlığın artık Türkler arasında çoğunlukla yayılmaya başladığı görülmektedir. Ayrıca üstün Türk askerlerinin Müslüman Arap orduları içerisinde zamanla çoğalmaları ve önemli görevler üstlenmeleri Türkler için yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur.²¹²

Türkler arasında İslamiyet’in kabul edilip diğer inanışlarına göre daha tesirli olmasında İslam inancı ile Türklerin kendi dini inançları arasında ortak benzerliklerin bulunduğu unutulmamalıdır. Bu benzerliklere değinecek olursak;

- Türklerin her şeyden önce en eski dönemlerinden itibaren tek Tanrı diye nitelendirdikleri Gök-Tanrı inancına sahip olmaları ve İslam dininde de tek bir güç olan Allah’ın varlığına inanmaları konusundaki benzerlikleri bulunmaktaydı.. Aralarından biri zulme uğrar veya başına olumsuz bir şey gelirse başını semaya doğru kaldırır, bir Tanrı der. Bunun Türkçe karşılığı Allah bir demektir. Türkçede bir Arapçadaki vahid anlamına gelirken Tanrı ise Allah karşılığı olarak bilinmektedir.²¹³
- Eski Türk toplumlarında bulunan Şamanların, İslam Ermişleri ve Mutasavvıf dervişleri ile olan benzerlikleri.
- Kaza-kader, cennet-cehennem gibi Ahiret inançları konularında yine aralarında ortak benzerliklerin olması İslam dininin Türkler arasında kabul görüp yayılmasına kolaylık sağlamıştır.
- İslam inancı dâhilinde din uğruna gaza ve cihat anlayışı adı altında yapılan savaşların Türk Cihan savaşçılık özellikleri ile yakınlık göstermesidir.²¹⁴

Saymış olduğumuz bu benzer özellikler ve farklı nedenler Türk milletinin İslam dinine karşı hoşgörü ile yakınlaşması konusunda olumlu sonuçlar doğurmuştur. Akabinde Türklerin bu din ile zamanla tam anlamı ile bütünleşmeleri de kaçınılmaz olmuştur. Öyle ki ilerleyen dönemlerde İslamiyet’i koruyup geniş beldelere yayılmasında ve İslam kültür ve medeniyetinin genişlemesi konusunda Türklerin öncü olduğu birçok yerde belirtilmektedir.

²¹² Turan, 1979: 219.

²¹³ Fadlan, 2015: 10.

²¹⁴ Merçil, 2015: 16.

İslamiyet'in Türkler arasında yayılışı öyle yaşanan basit bir hadise değildir. Bilakis İslamiyet'in koruyuculuğunu Türklerin üstlenmeleri sonucunda dünya nizamı konuları üzerinde birçok değişiklik getirmiştir. Bunun sonucunda Türkler artık tarih sahnelerinde uçsuz bucaksız beldelerin tek koruyucu varisi olma özelliğine sahip olmuştur. Bu sayede İslam dininin önüne çıkabilecek hiçbir engel o dönemlerde amacına ulaşamamıştır.²¹⁵

Sonuç olarak Abbasiler döneminden sonra Türk Arap mücadeleleri şiddetini kaybetmiştir. Bunun akabinde müspet yönde Türkler arasında İslamiyet kalabalık guruplar halinde kabul görmeye başlamıştır. Sonra ki dönemlerde ise ticaretle uğraşan Müslümanların Asya'da bulunan Türkler ile temas halinde bulunmaları ve yeri geldiğinde Müslümanlık hakkında Türkleri birçok konuda aydınlatmaları ve benzeri yakınlıklar sonucunda 10 ve 11. Yüzyıllarda Türk boyları arasında Müslümanlık zirve noktasına ulaşmıştır. Bu dönemden sonra kurulmuş olan Karahan'ılar, Gazneliler akla gelen önemli Türk Müslüman devletleridir. Bunların yanında yine en önemlisi hala yaşamakta olduğumuz toprakların kurucuları sayılan Büyük Selçuklu Devleti, Anadolu Selçukluları ve Osmanlı Devletinden günümüze Müslümanlığın üzerimizdeki etkileri ve koruyuculuğunun hala devam ettiğidir.²¹⁶

2.4.2. İslam Hukuku

"İslamiyet dininden doğan İslam Hukuku, esas itibari ile Peygamber'den önce Arabistan'da cari örf ve adaletlerin, bazı üstün prensiplere bağlanarak tespit edilmesi idi."²¹⁷

Türklerin İslam dini ile yakınlaşmaları sonucunda Türk toplum yapısında buna bağlı olarak bazı değişikliklere gidilme gerekliliğini de beraberinde getirmiştir. Burada bizim önemle üzerinde duracağımız konu ise eski Türk hukuk kurallarına bu değişiklikler dâhilinde ne gibi uyulması gereken yeni hukuki kaidelerin eklendiği ve bunların toplumsal düzenlemelerde nasıl uygulandığı konusudur.

Türk İslam hukukuna geçmeden önce ise asıl İslam hukukunun oluşumuna yardımcı olan kaynaklara kısaca değinmekte faydalı olacağını düşünmekteyiz. Böylece İslam hukukunda belirtilen hükümleri anlamak daha kolay olacaktır.

İslam hukukunu teşkil eden asli ve diğer kaynaklar şunlardır;

Asli Kaynaklar;

➤ Kur'an

²¹⁵ Kitapçı, 2013: 13.

²¹⁶ Aydın, 2012: 26, 27.

²¹⁷ Umur, 1987: 148.

- Sünnet
- İcma
- Kıyas
- Diğer Kaynaklar;
- İstihsan
- Örf ve Adet Kaideleri
- Sahabelerin Hukuki Görüşleri
- İstislah

Belirtilen İslam hukukunun asli ve diğer kaynakları bu bölümde alt başlıklar halinde incelenmiştir.

2.4.2.1. Asli Kaynaklar

2.4.2.1.1. Kur'an

İslam hukukunun kaynakları arasında ilk sırada sayabileceğimiz Kur'an Hz peygamber aracılığı ile 610 yılından 632 yılına kadar geçen sürede Allah tarafından peygamber aracılığı ile Müslümanlara bildirilen ilahi kelimelerin bütünüdür. İslam hukuku dâhilinde bir sorun ile karşılaşıldığında ilk başvurulacak kaynak hiç şüphesiz Kur'an'dır. Burada geçen ayet hükümleri göz önünde bulundurularak o dönemde yaşanan olaylar bu kaynaktan ön görülen kurallar dâhilin de çözüme kavuşturulmaya çalışılır. Ancak şunu iyi bilmek gerek ki Kur'an sadece hukuki kaideleri temel alan bir kaynak olarak sınırlandırılmamalıdır. Çünkü Kur'an da bildirilen hukuk kaideleri dışında ki ayetler genel olarak İslam dininin özünü oluşturan inanç esaslarını, Allah'ın varlığını tanımak, eski dönemlerde yaşamış olan peygamber ve topluluklara ait ders alınacak nitelikte olan olaylardan Müslümanları haberdar etmek gibi çeşitli ilahi kelimelerin bütünüdür.²¹⁸

Ayrıca Kur'an da hukuk alanı ile alakalı toplamda beş yüz elli ayetin bulunduğu aktarılmaktadır. Bunlarda kendi içerisinde Allah ile kul arasındaki ibadet ilişkilerini düzenleyen kurallar ve insanların kendi aralarındaki ilişki ilintilerini düzenleyen kurallar olmak üzere iki başlık altında toplanmaktadır. Ayrıca aile ve miras hukuku ile ilgili toplamda yetmiş, borçlar ve eşya hukuku ile alakalı seksen, ceza alanında otuz, yargıla konusuna ait on üç, anayasa ile alakalı on, devletler hukuku ile ilgili ortalama otuz, son olarak mali alan konularını kapsayan yüz hukuki ayet 'in bulunduğu belirtilmektedir.²¹⁹

²¹⁸ Aydın, 2012: 32,33.

²¹⁹ Cin ve Akgündüz, 1995: 120, 121.

2.4.2.1.2 Sünnet

İslam hukuku kaynakları arasında ikinci sırada ise Sünnet gelmektedir. Sünnet, genel tabiri ile Peygamberin davranış ve söz kalıplarının bütünü temsil etmekteydi. Ayrıca kelime manası olarak da yol ve gidiş anlamına geldiği belirtilmiştir.²²⁰ Kur'an da belirtilen birçok konunun bazen anlaşılması güçlük yaratabilmekteydi bu durumlarda konuya açıklık getirme görevini Peygamber üstlenmiştir. Bu durum neticesinde birçok ilahi kitapta belirtildiği üzere peygamberlerin davranışlarının örnek alınması gerektiği konusu kabul görülmüştür. Toplum içerisinde Allah'ın belirttiği emir ve yasaklara uyulmasının belirtmesi, ahlaki konuları aydınlatmak ve buna benzer farklı konular ile sünnet adı altında anlatılanlar zamanla hukuki boyut almıştır. Burada önemle peygamberin söz ve davranışlarının önemini belirten nedene baktığımızda ise; diğer insanlara nazaran bu anlatılanları, doğruluğu asıl kaynağından öğrenen tek kişi olmasıdır. Bunun sonucunda Kuran'da da belirtildiği üzere insanların kendilerine biçim olarak Hz. Peygamberin davranışlarını önemseyip örnek almaları bildirilir.²²¹

2.4.2.1.3. İcma

İslam hukuku dâhilinde hukukçuların bir döneme ait olan hukuki bir mesele üzerinde ortak bir sonuca varmaları İcma yolu ile gerçekleşmekteydi. İcma kendi içerisinde belli belirgin açık bir şekilde ifade edilen Sarih icma ve gizli şekilde ifade edilen Sükûti icma olarak da ikiye ayrılmaktadır. Ancak şunu da belirtmemiz gerekir ki icma'nın hukuki acıdan bu olan öneminin yanında yine de bu alana özgü oluşturulmuş bağımsız bir kurum bulunmamaktadır. Ancak İnsanların davranışlarını şekillendirme konusunda peygamberler döneminde büyük gelişmeler yaşanmıştır. İcma için ise kaynaklık konusunda bu dönemlerin büyük ehemmiyeti olduğu unutulmamalıdır. Öyle ki İslam'ın emrettikleri peygamberler döneminde insanlara bildirilirken. Bu hükümler üzerinde daha sonraları herhangi bir değişiklik yapıp yapılmayacağı konusu sahabeler döneminde kesinlik kazanmıştır. Ayrıca şu hususa da önemle dikkat çekilmelidir ki İcma'nın sadece değişmeyen hükümleri belirtme yetkisi vardır. Yoktan hüküm koymak gibi bir vazifesi bulunmamaktadır.²²²

2.4.2.1.4. Kıyas (İçtihat)

Terim olarak bir tutma, denk sayma anlamına gelen kıyas Kur'an veya Sünnet ile ilgili bir sorun karşısında kullanılmış olan hukuki kuralı ifade etmekteydi. Bu bağlamda kaynaklarda

²²⁰ Aghnides, 2006: 26.

²²¹ Hasan, 1999: 76, 77, 78.

²²² Yaman ve Çalış, 2013: 46.47; Hamidullah, 1998: 33, 34.

buna benzer konularda karşılaşılan sorunlara karşı bir çözüm kurallı sunulmadığı durumlarda kıyas kuralı temel alınarak olaylar karşısında genelleme yapılarak çözüm sunmaya çalışılır.²²³

Kıyas uygulamalarında üzerinde durulması gereken şartlar şunlardır;

- Kıyas kuralının uygulama anında yaşanan yeni bir hadise karşısında o konuya istinaden uygulanacak olan hüküm sadece o olaya özgü olmalıdır. Farklı konulara genelleme yapılarak burada geçen hüküm başka bir duruma karşılık uygulanamayacağı belirtilmiştir.
- Yaşanan olaylara yönelik ön görülen hükümler kıyas kaideleri ile zıt olmaması gerekliliğinin belirtilmesi önemli bir diğer husus olarak açıklanmıştır.
- Yeni bir kıyas hükmünün içerik konusunda eklemeler yapılmak istendiğinde öncelikle şeriat hükmü ile yani Kur'an, sünnet ve icma yolundan yararlanılarak oluşturulması gerektiğidir.²²⁴

Yukarıda açıklamış olduğumuz İslam'ın asli kaynakları herhangi bir durum karşısında yaşanan hukuki anlaşmazlıklarda hukukçuların sorgusuz sualsiz başvurabilecekleri kaynak olma özelliği ile İslam hukuku için önemi büyüktür.

2.4.2.2. Diğer Kaynaklar

2.4.2.2.1 İstihsan

İstihsan kuramında üzerinde önemle durulan husus bir olay esnasında değişimi mümkün olmayan açık kıyas olarak belirtilen kaideden uzaklaşıp bir diğer kapalı kıyas olarak belirtilen yöntemin hukuki işlemlerde uygulanmasıdır. Başka bir durum ise karşılaşılan yeni bir hukuki meselede öncesinde uygulanan genel hukuki kurallardan sıyrılıp olaya yönelik yeni bir hukuki madde önerilme durumu da istihsan konusuna dâhildir. Bu konuda şunu çok iyi bilmemiz gerekir ki istihsan dâhilinde alınan kararların keyfi bir durum sonucunda gelişmeyip konuya en uygun düşen kararı verme yöntemi olduğudur.²²⁵

2.4.2.2.2. İstislah

Bu kuramda belirtildiği üzere bir dava ya da durum karşısında şeri hüküm dâhilinde yapılması uygun ya da değil şeklinde bir hukuki belirtinin olmaması durumunda olaya yönelik başta İslam'a uygun ve faydalı olmak şartı ile yeni bir hukuki hüküm verme durumuna İstislah denilmektedir. Gazali'nin de istislah hakkında yapmış olduğu şu görüşü söylediklerimizi desteklemektedir. Kaynaklarda bir delil olmama hali için, fakat faydalı olma sebebiyle tavsiye

²²³ Üçok vd., 2011: 68.

²²⁴ Aghnides, 2001: 78, 79.

²²⁵ Hasan, 1999: 173, 174.

edilen bir hukuki prensibin hüküm tesisi. Bu konu hakkında farklı bir yorum olarak Havarizmi'in görüşü ise şu şekildedir. Faydalı maksat maşlahah beşeriyetten fesadı defederek şariat esaslarını himaye ve muhafaza anlamına gelir. Bu alanda verilmiş olan olumlu hükümlere Maslahat denilirken bunları bulmaya ise Celb-i maslahat aksini ifade edene de mefsedet ve def'i mefsedet denilmiştir.²²⁶

2.4.2.2.3. Örf ve Adet Kaideleri

Hukuki maddeler oluşturulurken bir bölgeye ait örf ve adetlerin varlığı yok sayılamaz. Çok eski devirlerden bu yana örf ve adet 'in hukuka sağladığı yararı da ayrıca bilmekteyiz. İslam görüşüne göre, Kitap ve Sünnet ile insanlara yapılması bildirilen hükümler o dönem hukuk kuralları oluşturulurken toplumda var olan örf ve adet kurallarına dikkat edilmiştir. Böylece insanların ihtiyaçlarına cevap verecek hukuki hükümler öne sürülmüştür. Belirli sınırdaki olan kişi ve bölgelere hitap eden örf ve adetlere özel örf denilirken, böyle bir ayırım yapılmayıp tamamını kapsayanların genel örf oldukları belirtilmiştir. Ayrıca İslam'ın hükümlerine aykırı bir örf ise ona fasit örf bunun aksine İslam'a uygun ise sahih örf oldukları aktarılmıştır.²²⁷

2.4.2.2.4. Sahabeler' in Hukuki Görüşleri

Sahabe olarak ifade edilen kişiler, Peygamberi gören ve onun belirttiği hükümler dâhilinde hayatını devam ettiren kimselerdir. Bunlar tarafından belirtilen hukuki hükümler bu saymış olduğumuz durumdan dolayı İslam hukuku için önemlidir. Bu kişilerin yapılıp veya yapılmaması dâhilinde belirtilen hukuki kaidelerin bir kısmı sünnete tabi tutulup aktarılırken bunlar haricinde iletilenler ise yine önemle değerlendirilmektedir.²²⁸

2.4.3. Türk İslam Hukuku

Türk devlet teşkilatı müesseselerinde yaşanan birçok yeni gelişmeler Büyük Selçuklu Devleti ile yeni boyutunu almaya başlamıştır. Türk İslam hukuku alanındaki gelişmelerde hiç şüphesiz Türklerin İslam dini ile tanışıp İslamiyet'i kabul etmeleri sonucunda hukuki konularda ihtiyaç akabinde dâhil etmiş oldukları yenilikler görülecektir. İlk ve orta çağ süreçlerinde Avrupa da hukuki sistemler pek adil yürütülmemekteydi. Birçok kaynakta belirtildiği üzere o dönem yönetici kadrolarında bulunanların keyfi hareket ettikleri ve insanlık dışı işkencelere maruz kalan insan topluluklarının hukuki adaletten mahrum kaldıkları konusu asla göz ardı

²²⁶ Aghnides, 2001: 97; Karaman, 2010: 117.

²²⁷ Aydın, 2012: 42.

²²⁸ Aydın, 2013: 43.

edilemez. Bu duruma karşılık o dönem de Türk-İslam Devlet müesseselerinin birçok alanında Adalet konusu her durumda tecelli etmekteydi. Öyle ki dönemim yönetici kadrolarının en üst merceğinde bulunan Sultanlar dahi sorumlulukları altında bulunan millete karşı keyfi hareket edememektedir. Aksi durumda Sultanları bile yargılayabilecek boyutta bir hukuki sistem oluşturulmuştur. Buda bize tam bağımsız bir hukuki sistemin yer edindiğini göstermektedir. Türkler tarafından daha önce uygulanıp Büyük Selçuklu devletinde de uygulanmakta olan hukuk sistemi örfi hukuk idi. Ancak İslamiyet'in Selçuklular ile kabul edilmesinden sonra Selçuklular döneminde ve sonrasında kurulacak olan yeni Müslüman Türk devletlerinin hukuk sistemlerine yön verecek olan yeni bir hukuk sistemi eklenmiş olup ona da şer'i hukuk denilmekteydi.

Selçukluların idari teşkilatlanma alanındaki çalışmaları neticesinde Selçuklular dönemi ile Türklerin hukuk sistemleri şer'i ve örfi hukuk olmak üzere son boyutunu almıştır. İlerleyen konularda siyasetnameler ekseninde bu konu daha detaylı ele alınıp incelenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇALIŞMAMIZA DAHİL ETMİŞ OLDUĞUMUZ SİYASETNAMELER VE MÜELLİFLERİ

3.1. Başvurulan Siyasetnameler ve Müellifleri

3.1.1. Nizâmü'l-Mülk Siyasetname

3.1.1.1. Nizâmü'l -Mülk'ün Hayatı ve Siyasetname adlı eseri;

Yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişki konularında, yapılması gerekenleri belirttiği çalışmalar ile büyük başarılarla imza atıp Nizâmü'l-Mülk lakabıyla tanınan ünlü Selçuklu veziri olan düşünürümüzün asıl ismi, “Ebu Ali Kıvamuddin (Giyasuddevle, Şemsü'l-Mille) Hasan Bin İshak et-Tüsi” dir. Nizâmü'l-Mülk Horasan da bulunan eski Tüs şehrine ait olan Nukan kasabasında dünyaya gelmiştir. Çalışkanlığı ve zekiliği ile dikkat çeken Nizâmü'l-Mülk çocukluk döneminde iyi şartlarda yetiştirildiği ve iyi bir eğitim aldığı aktarılmaktadır. Öyle ki daha küçük yaşta iken Kur'an'ı ezberlemiş, gençlik yıllarında ise Şafii geleneğine olan bağlılığı ile teorik olarak bu alanda kendini geliştirip, dönemin tanınan önemli kişiler arasında yer edinmiştir. Nizâmü'l-Mülk babası ile bir dönem Gazne Devleti'nin Horasan valisi Ebu'l-Fazl es-Suri'nin hizmetinde görev yapmıştır. Ancak Dandanakan savaşı neticesinde Gazneliler'in Selçuklular tarafından bertaraf edilmeleriyle Gazneli Devleti ortadan kalkmıştır. Daha sonrasında Nizâmü'l-Mülk, Selçuklu sultanı Çağrı Bey'in huzuruna çıkar ve Çağrı Bey tarafından iyi karşılanır. Nizâmü'l-Mülk sonraki süreçlerde Büyük Selçuklu devletinde özellikle Alparslan ve Melikşah dönemlerinde önemli alanlarda görev almaya başlamıştır. Bu zatin Selçuklu dönemi içerisinde devlet adına yapmış olduğu çalışmaları ve Siyasetname adlı eserinde devlet çalışanlarına yönelik aktardığı öğütleri günümüzde dahi birçok yönetim ve çalışma alanlarında büyük öneme sahiptir.²²⁹

Nizâmü'l-Mülk'ün Büyük Selçuklu Devletin de aktif olduğu dönemlerde Selçuklu Devleti'nin genel durumu ise şu şekildeydi;

Selçuklu Sultan'ı Tuğrul Bey'in vefatı üzerine Alparslan ve Kutalmış arasında taht mücadelesi baş göstermeye başlamıştır. Bu mücadele sonucunda ise Kutalmış'a karşı Alp Arslan ve Nizâmü'l-Mülk birleşimi ile Kutalmış'a karşı yapılan hâkimiyet mücadelesi sonucunda Kutalmış bertaraf edilmiştir. Bu başarı neticesinde Büyük Selçuklu Devleti'nin başına Alp Arslan geçer. O sıralarda dönemin veziri sayılan Kündüri'nin görevine son veren Alp Arslan bu göreve Nizâmü'l-Mülk'ü getirir. Böylelikle Nizâmü'l-Mülk bu görev neticesinde

²²⁹ Nizâmü'l Mülk, 2011: VII, VIII.

Selçuklular döneminde aktif rol almaya başlar. Büyük Selçuklu tahtına daha sonraki dönemlerde geçecek olan Melikşah döneminde de yine Nizâmü'l-Mülk'ü devlet işlerinde aktif olarak görmekteyiz.²³⁰

Nizâmü'l-Mülk, özellikle Selçuklu tahtına genç yaşta getirilen Melikşah döneminin ilk yıllarında devlet işlerinin büyük bir çoğunluğunu kendi sorumluluğunda yürüttüğünü görmekteyiz. Ancak ilerleyen süreçlerde ise yaşının vermiş olduğu olgunlukla Melikşah'ı da artık devlet işlerinde aktif olarak görmekteyiz. O dönem Selçuklu Devleti'nin gidişatından memnun olmayan Sultan Melikşah ise devletin bu aksayan yönlerini düzenlemek adına sorumluluğu altında bulunan kişilere şu emri vermiştir;

“Her biriniz memlekete dair düşünüp saltanatımız devrindeki aksaklıkları tespit ediniz. Dergâh, divan ve sarayımızda yerine getirilmesi gerekirken es geçilen yahut gözümüzden kaçan durumları gözden geçiriniz. Ayrıca evvelki padişahların icra etmiş oldukları halde bizim de yapmamız gerekirken icrasından geri kaldığımız durumları saptayınız. Üzerlerinde fikirler eyleyelim, bu fikirleri hayata geçirelim de din ve dünya işlerimiz yolunca yordamınca idame etsin diye gerek Selçukluların gerek başka padişahların töre ve adetleri üzerinde mütalaalar edip bu mütalaaları açık seçik olarak kaleme alarak bize sununuz. Bize arz yapılan bu çalışmalardan makul olanı hayata geçirelim ki her bir iş kuralınca yapılsın. Mevla'ya ısmarlayalım işlerimizi ardında. İlahi gazaba uğramamak için memlekette hakkıyla yapılan yahut fesada bulaşmış her ne var ise haberdar olalım. Zira Allahü Teâla bizden dünya nimetlerini esirgememiştir. Zira Allahü Teâla düşmanlarımızı kahru perişan eylemiştir. Bundan ötürüdür ki memleket dâhilinde bundan böyle Hakk Teâla'nın şeriat ve emirlerine muhalif yahut mugayir bir iş ne süregelmelidir.”²³¹

Sultan Melikşah'ın emri üzerine Nizâmü'l-Mülk tarafından kaleme alınan ve çalışmamızda dâhil etmiş olduğumuz siyasetname Türk tarihi açısından her dönem büyük ehemmiyete sahip olmuştur. Müellifimiz eserinde özellikle devletin gidişatı konusunda Sultanı bilgilendirmiş bunun yanında öneri niteliğinde de nasihatler aktarmıştır. Bu eser toplamda 51 fasıldan oluşmaktadır. Müellif bu eserde genel olarak bölüm başlarında konuyu kendiyile münakaşa ederek daha sonra anlatacağı şeylere dayanak oluşturmak adına kısa bir hikâye, hadisler, Kur'an ayetleri, geçmiş büyüklerden sözleri dâhil ettiği bilinmektedir. Nizâmü'l-Mülk 'ün şu sözleri Selçuklular döneminde kaleme almış olduğu eserin içeriğini ve önemini bir kez daha kanıtlanmaktadır.

“Hem nasihat, hem hikmet, hem destan hem Kur'an tefsiri, hem peygamber sözleri, hem peygamberler kıssası, hem geçmiş adil padişahların maceralarıdır. Bizden evvelkilerden haber verirken kalanlardan meyveler devşirir. Uzun olmasına uzun, lakin özlüdür ve adil hükümdara yaraşır yazılmıştır. “

²³⁰ Altınkaya, 2009: 7.

²³¹ Nizâmü'l-Mülk, 2011: X, XI.

3.1.2. Yûsuf Has Hâcib Kutadgu Bilig

3.1.2.1. Yûsuf Has Hâcib'in Hayatı ve Kutadgu Bilig Adlı Eseri

Büyük Türk mütefekkirlerinden sayılan Yûsuf Has Hâcib 1080'li yıllarda Türkistan'da bulunan Balasagun kentinde doğmuştur. Çalışkan ve zeki bir çocuk olan Yûsuf Has Hâcib felsefe, matematik, ahlak, toplumbilimi, hekimlik, halk kültürü ve daha birçok farklı alanlarda kendisini sürekli geliştirmiş olduğu aktarılmaktadır. Türk tarihi için büyük öneme sahip olan Kutadgu Bilig adlı eserini ise ilk olarak Balasagun'da kaleme almıştır. Yûsuf Has Hâcib bir süre sonra Balasagun'dan ayrılıp Doğu Karahanlılar Devleti'nin başkenti olan Kaşkar'a yerleşmiştir. Daha sonrasında Yûsuf Has Hâcib Kutadgu Bilig adlı eseri üzerinde ortalama bir buçuk yıl kadar süren çalışması sonucunda bu eseri tamamlamıştır. Akabinde o dönem Karahanlı Devleti'nin başında bulunan Tabgaç Buğra Karahan'a eserini takdim etmiştir. Eseri inceleyen Tabgaç Buğra Karahan çok beğenir. Bunun üzerine "Has Hacib" (Baş Danışman) anlamına gelen unvanı Yusuf Has Hacib'e vermiştir.²³²

Yûsuf Has Hâcib tarafından kaleme alınan "Kutadgu Bilig" Türk kültür tarihine birçok yönde katkısı olmuştur. Bu önemli eser ayrıca farklı araştırmacılar tarafından tarih boyunca sürekli dikkat çekmiştir. Bunun sonucunda eserle ilgili farklı kişiler tarafından ayrı ayrı çalışmalar sürdürülmüştür. Bu çalışmalar neticesinde ise eser üzerine birçok farklı çıkarımda da bulunmuşlardır. Yûsuf Has Hâcib Kutadgu Bilig adlı eseri hakkında ise şu sözleri söylemiştir Kitabın adını Kutadgu Bilig koydum okuyana kutlu olsun ve ona yol göstereyim. Ancak Yusuf Has Hacib'in bu sözlerine rağmen eserin ismi konusunda çalışma yürütenler arasında ise belli bir fikir birliği oluşmamıştır.²³³

Kutadgu Bilig, sözcük anlamı itibariyle kutlu bilgi, kutlu olma bilgisi, mutluluk bilgisi ve insanları her iki dünya da mutlu olmaları için onlara bu konu hakkında bir çıkış yolu sunan bilgi anlamına gelmektedir. Eserin bütünü kitaba sonradan eklenen ve ön söz niteliğinde olan toplamda 77 beyit haricinde 6645 beyitten oluştuğu aktarılmıştır. Ayrıca bu eser temelde önemle üzerinde durulan "Doğruluk, saadet, akıl ve kanaat kavramları üzerine inşa edilmiş bir eser olduğunu ve bunları temsil eden dört karakterin ön plana çıkarıldığı bilinmektedir.

Bu dört temel kavramlara da birer Türk adı vermiştir. Bunlar şu şekildedir;

- Doğruluğu ifade eden "KünToğdı" bu karakter eserde "Padişah" sıfatında nitelendirilmekteydi.
- Saadet olarak ise "Ay-Toldu" ismi verilip eserde "Vezir" olarak ele almıştır.
- Akla "Ögdülmüş" bu kahramanda "Vezirin oğlu" olarak aktarılmaktadır.

²³² Kazmaz, 2000: 9, 10; Has Hacib, 1998: 2.

²³³ Tuğrul, 2008: 47.

- Kanaat odgurmuş ise vezirin kardeşi olarak eserde yer almakta.²³⁴
- Yapılan araştırmalar sonucunda Kutadgu Bilig adlı eserin günümüze kadar üç ayrı yazma nüshasına ulaşılmıştır. Bunlara değinecek olursak;
- Uygur alfabesiyle yazılmış olan ilk nüshası Viyana Devlet Kitaplığında bulunduğu aktarılmaktadır. Daha sonra üzerinden otuz altı yıl geçtikten sonra Tokat kentine oradan da İstanbul'a getirilmiştir. Bu sıralarda Avusturya'nın İstanbul'da bulunan konsolosu sırasında ünlü oryantalist Joseph Von Hammer bu belirtmiş olduğumuz eseri sahaflar çarşısından satın alarak Viyana Saray Kütüphanesine vermiştir. Akabinde bu eser üzerine ilk defa Jaurbert ilk makalesini yayınlamıştır. Ardından Macar Oryantalistlerinden sayılan Vambery, bu Viyana nüshasını bir bölümünü Almancaya çevirerek yayınlamıştır.
- Kahire'de Hidiv Kitaplığında devamı sayabileceğimiz Arap harfleri ile yazılmış bir başka nüshasına da ulaşılmıştır. Bunu da önemli Türkoloكلardan W.Radloff yaptığı çalışma sonucunda eseri Uygur harfleri ve Almanca çevirileri ile dünya tarihine aktarmıştır.
- Arap harfleriyle yazılmış olan Fergana nüshası ise Zeki Velidi Togan Tarafından bulunmuştur.²³⁵

Kutadgu Bilig'e ait olup saymış olduğumuz bu nüshaların hepsi eserin kaleme alındığı dönemlerden çok sonraları ulaşılmıştır. Bunun sonucunda bu elde bulunanlar eserin orijinali değil de kopyalarından alınmış ikinci kat kopya eserler olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca bu bulunan eserlerin Türklerin hâkim olduğu bölgelerden çıkması Kutadgu Bilig'in vaktiyle bütün Türk dünyasına yayılmış olduğunun kanıtıdır.²³⁶

Kutadgu Bilig genellikle bir siyasetname özelliği taşımasının yanında farklı toplum ve memleket meselelerini de içerisinde barındırmaktadır. Bu eser devlet, hukuk, insan ve toplum meseleleri ile bağ kurup roman-hikâye tarzında okuyucuyu sıkmayacak düzeyde hazırlanmıştır. Ayrıca kıymeti büyük olan bu eser ilerleyen dönemlerde birçok devlet yöneticisinin yönetim anlayışıyla ilgili başvurduğu en temel kaynaklar arasında yer edinmiştir.²³⁷

Genel anlamda eser Yûsuf Has Hâcib'in o günün şartlarına uygun olarak hem bireysel hem de toplumsal sorunları çözme amacına yönelik kaleme alınmış olsa da günümüz okuyucusu içinde eserde önemli tavsiyeler bulunmaktadır. Özellikle toplumsal sahada karşılaşılan sorunların hem devlet düzeni içerisinde hem de toplumsal hayatta bir takım sorunları

²³⁴ Kazmaz, 2000: 11.

²³⁵ Arslan, 1987: 1, 2.

²³⁶ Altunöz, 2005: 16, 17.

²³⁷ Kazmaz, 2000, 11.

beraberinde getireceği düşünülduğünde bu hem geçmiş dönemlerde hem de günümüzde sürekli olumsuz sonuçları doğurabilmektedir. Buna istinaden eserde anlatılanlar her ne kadar zaman farklılığı, yönetim anlayışındaki farklılıkları gösterse de sorunlara karşı öne sürülen nasihatler her dönemi kapsayacak öneme sahip bilgilerdir. Ayrıca bu eserde anlatılanlar Türk devlet yönetim sistemi ve Türklerin hukuki konularını da aydınlatmaktadır.

3.1.3.İmam-ı Gazali Nasihatü'l Mülük

3.1.3.1.İmam-ı Gazali'nin Hayatı ve Nasihatü'l Mülük Adlı Eseri

Birçok farklı alanlardaki başarıları ile kendinden söz ettiren ve Türk İslam tarihi için büyük öneme sahip olan Gazali Horasan beldesinin Tüs şehrinde doğmuştur. Babası iplik ticaretiyle uğraştığı için bu mesleğe karşılık kendisine Arapça karşılığı olan “Gazzali” lakabının verildiği düşünülmektedir. Zamanla bu söylemi daha da kolaylaştırmak için tek “z” harfi temel alınarak “Gazali” şeklinde son halini almış olup günümüzde de bu isim ile zikredilmektedir. Gazali, gençlik yıllarında ilk eğitim tahsilini Tüs şehrinde başlatmış olup daha sonra Nişabur ve Horasan bölgelerinde devam ettirmiştir. Önemli kişilerden ders alıp eğitimini başarılı bir şekilde tamamladıktan sonra ise Bağdat'ta bulunan Nizamiye Medresesine öğretmen olarak atanır. Bu dönem Selçuklu Devletinin ileri gelenleri ve yöre halkının İmam Gazali'ye karşı olan ilgileri zamanla had safhalara ulaşmıştır. Ancak bir süre sonra İmam Gazali içinde bulunduğu Ruhani durumlar neticesinde dünyevi işlerden uzaklaşmak isteyip İnziva hayatını tercih edip bulunduğu yerde tüm işlerini bırakıp Şam beldesine gitmiştir. Bir süre sonrada Kudüs'e daha sora Mekke'de belli aralıklarda konaklamıştır. Bu seyahatlerinden sonra tekrar Bağdat'ta dönen İmam Gazali Selçuklu veziri Fahrülmülk'ün o dönem sosyal alanda bozulma yolunda ilerleyen düzene karşılık İmam Gazali'nin tekrardan görevine devam etmesini ve insanları aydınlatmasını doğru yoldan sapmamaları konusunda yardımını isteyip tekrar göreve gelmesini ister. Selçuklular tarihi içinde önemi büyük olan İmam Gazali vezirin bu teklifini kabul edip bir süre daha eski görevinin başında bulunmuş olup daha sonra doğmuş olduğu Tüs şehrinde vefat etmiştir.²³⁸

Çalışmamıza dâhil etmiş olduğumuz ve Müellifimize ait olan “Nasihatü'l-Mülük” adlı eserin Farsça aslı elde olmayıp “Et-Teberrü'l Mülük fi Nesayih'i'l Mülük” şeklinde Arapçaya aktarılmıştır. Eser içerik açısından herkesin başvurabileceği önemli bir kaynaktır. Ayrıca eserde önemle belirtilen konular içerisinde “hak, hukuk, adalet” başlıkları hep ön planda tutulmuştur. Gazali bu eserinde devlet yöneticilerine bulundukları makamlarını ve dünyevi şeylerin gelip geçici olduğunu vurgulayarak bu süre zarfında üstlenmeleri gereken görevlerini hâkimiyetleri

²³⁸ Gazali,1986: 14,15; Bahçe, 2008: 57

altında bulunan halkına merhamet ve şefkat ile sunmalarını önemle belirtmiştir. Öyle ki İslam düşüncesinde en temel unsur sayılan iman konusu Gazali tarafından çok yönlü bir şekilde ele alınmıştır. Gazali'nin deyi mi ile İman Allah'ın kulun kalbine yerleştirdiği bi nur olduğunu belirtir. Şunu da belirtmemiz gerekir ki bu eserin Selçuklu sultanlarından Sencer'e mi yoksa Melikşah'a mı yazıldığı konusunda yapılan çalışmalarda bir fikir birliği bulunmamaktadır. Buna rağmen eserin içerik ehemmiyeti Türk hukuk tarihi açısından önemlidir.²³⁹

Eserin Selçuklu Sultanlarından Sencer'e mi yoksa Melikşah adına mı yazıldığı konusu hususunda ele almış olduğumuz bu eserde M. Şereffeddin Yaltkaya'nın yazmış olduğu ve Darü'l-Fünun İlahiyat Fakültesi Mecmua 1341/1925 tarihli sayısında yayımlanan makalesinde Gazali ile Sencer'i birleştiren durum ve aralarında geçen konuşmalar "Nasihatü'l-Mülük" adlı eserin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Şöyleki: Selçuklular döneminde atmış yıla yakın hükümdarlık tahtında bulunan Sultan Sencer ilim alanına önem veren yönü ile dikkat çekmektedir. Ayrıca Sultan Sencer dinde asla bidatı kabul etmemekle beraber mensup bulunduğu Hanefi mezhebine ve özellikle mezhep sahibi İmam-ı A'zam karşı büyük bir hürmet beslemektedir. Bununla beraber fikir ve içtihatça muhalefette kalmış olmalarından dolayı diğer mezhep bilginlerine karşı hürmette kusur etmiyor, bilakis bilgin olan herkese ilmi şahsiyetiyle mütenasip bir şekilde saygı gösteriyordu. Ancak Şafilerin ileri gelenlerinden İmam-ı Gazali'nin İmam-ı A'zam Ebü Hanifi yerdği ve eserlerinde ehl-i sünnet mezhebine karşı bazı aykırı sözler bulundurduğu haberi Sultan Sencer'e bildirilince İmam-ı Gazali'yi huzuruna çağırır. İmam-ı Gazali ve Sultan Sencer arasındaki olaylar bu şekilde gelişmeye başlar. Gazali ve Sultan Sencer'in Mülakatı sonucunda ise "Nasihatül Mülük" adlı eserin yazımı gerçekleşir.

Gazali'nin Sultan Sencer'le yaptığı Mülakatın bir bölümde şu sözler geçmektedir;

"Biliniz ki: sizin bu Horasan melikinden başka, bütün yer ve gökler mülkü olan diğer melikiniz var. Yarın kıyamette herkesi siyaset meydanına çekecek ve size diyecek ki benim gerçek nimetimi nasıl yerine getirdiniz. Kulub-ül meliki Hazainullah =hükümdarların gönülleri Allah'ın hazinleridir. Şefkat, azap ve cezaya dair yeryüzünde her ne meydana gelirse, hükümdarların gönülleri vasatıyledir. Kendi hazinelerimi size ısmarladım. Sizin dilinizi onların kilidi yaptım. Korudunuz mu yoksa emanete hıyanette mi buldunuz? Hazineye hıyanette bulunan: Bir mazlumun halini hükümdardan setredendir(örtten).Şimdi ihtiyacı arz etmeye geldim: İhtiyacım, umumi ve hususi olmak üzere ikidir: Umumi olanı şudur ki: TuS halkı zulümden yanmış, yok olmuş, soğuk ve susuzluktan dolayı bütün ürünleri mahvolmuştur. Onlara acı ki; Allah da sana acısın. Açlık dert ve belasıyla müminlerin boyunları ve belleri kırıldı. Eğer senin atlarının gerdanları, altından olan süsten dolayı aşağı sarmamış olursa ne zararı var Hususi ihtiyaca gelince: Ben on iki yıldan beri bir köşeye çekilmiş ve halktan yüz çevirmiştim. Sonra fahr'ül melik(R.A)

²³⁹ Duman, 2015: 10-19; Gazali, 2016: 10,-25.

Nişabur medresesi müderrisliğini kabul etmem için ısrar etmiş ve ben buna Zaman benim sözlerime mütehammil değildir. Bu zamanda hak bir söz söyleyenin kapısı önünde aleyhine ayağına kalkarlar “demiştin. Bugün ise iş şöyle bir raddeye gelmiş ki: işitmiş olduğum sözleri rüyada görmüş olsaydım karışık rüyalar derdim. Akli ilimlerle ilgili şeylerde şayet birinin itirazı varsa, hayret edilecek bir şey değildir. Çünkü benim sözlerimde herkesin anlamayacağı gizli manalar çoktur. Bununla beraber ben, kime karşı olursa olsun söylemiş olduğum herhangi bir sözümü açıklamaya ve ispata muktedirim. Açıklama ve ispatımla meseleyi tashih eder ve üstesinden gelirim. Bu kolaydır. Fakat “İmam-ı Ebu Hanife’yi kötülemişim diye sözler söylüyorlarmış; işte buna asla tahammül edemem. Kendisinden başka bir ilâh olmayan Allah’a yemin ederim ki; ben Ebu Hanife’nin Ümmet-i Muhammed (SAS) arasında fıkıhın gerçeklerinde ve manalarında yegâne bir dalgıç olduğu inancındayım. Kim bu inanca aykırı ağzımdan veya kalemimden bir rivayette bulunursa yalancıdır. Hacetim şudur ki: Beni Nişabur, Tus ve diğer bütün şehirlerde tedristen affedin, selâmet zaviyesinde kalayım. Bu zaman benim sözlerime mütehammil değil vessalam.”

Gazali’nin bu isteğini tamamıyla dinleyen Sultan Sencer ise şunları söylemiştir;

“Söylediğin bu sözleri duymak ve İmam-ı Azam hakkındaki güzel düşüncelerini anlamak üzere bütün Irak ve Horasan ulemasını buraya çağırıp toplamamız lazımdı. İslâm âlimlerinin büyükleri hakkındaki düşünce ve hürmetimizi hepsine duyurmak için nüshaları cihana göndermek üzere bu ifade ve konuşmaları yazmanızı istiyorum. Ders vermekten muaf tutmaya gelince bu mümkün değildir. Bizim kulumuz olan Fahrü’l Melik seni Nişabur müderrisliğine çağırmıştı. Biz senin namına medreseler bina edeceğiz. Tüm ulema gelsinler ve kendilerine gizli olan meseleleri öğrensinler ve zorlandıkları yerleri halletsinler.”

3.1.4. Maverdi el-Ahkamü’s Sultaniye

3.1.4.1. Maverdi’nin Hayatı ve el Ahkamü’s Sultaniye Adlı Eseri

Asıl adı Ali b. Muhammed.b Habîb Ebi’l Haseni’l-Maverdi olan müellifimiz Basra’da dünyaya gelmiştir. Maverdi Lakabı ile anılmasındaki sebep ise gül suyu ticaretiyle uğraştığı dönemde gül suyu anlamını karşılayan Maü’l-Verd esinlenerek koyulmuş olmasıdır. Maverdi’nin doğduğu dönemde hâkimiyet tahtında Büveyh Oğullarının bulunduğu aktarılmaktadır. Gençlik dönemlerinde iyi bir eğitim görmüş olup önemli kişilerden farklı dersler almıştır. Bunun sonucunda “Hukuk, Tefsir, Üsul-i Fıkıh, Hadis, Edebiyat ve Siyaset” gibi birçok farklı alanlarda önemli bilgilere erişmiştir. Özellikle Hukuki konularda İmam Şafii’nin mezhep görüşlerini benimseyip hukuki konularda bunu devam ettirmiştir. Maverdi adına yapılan çalışmalarda elde edinilen bilgilerde Nişabur’un Ustava şehrinde Baş Kadılık yaptığı yine bunun yanında Büveyhi oğullarından sayılan Halife el-Kadir’in sarayında müsteşar olarak çalıştığı bilgilerine ulaşılmıştır.”²⁴⁰

²⁴⁰ Maverdi, 2017: 22-24.

Çalışmamız sırasında ele almış olduğumuz kitabın giriş kısmında Maverdi'den aktarılan şu sözler eserin önemine dikkatimizi çekmektedir.

“Devlet, işlerini yürütenler için bu “el-Ahkamü’s-Sultaniyye” en uygun olan bir eserdir. Yönetimle ilgili hükümlerin tümünü içine almıştır. İnsanların siyasetle, idari işlerle meşgul olmasına rağmen bu hükümlerden uzaklaşmalarını ve yüz çevirmelerini önler. Hukukçularla, İlahi hükümlerdeki hukuki yolların bilinmesi, onlardan istifade edilmesi ve yerli yerine getirilmesi gerekli olanların yerine getirilmemesi için, yargı işlerinin çözümünde, adaletin tevzinde hakkaniyet ve nısfet adalet esaslarının araştırılması ve bu esaslara uyulması için gerekli olan işlere girişti ve bu konuda bir kitap yazdım. Allah’tan bana yardımcı olmasını, başarıya ve doğruluğa ulaştırmasını dilerim o bana kâfidir. Bundan sonra, şüphesiz ki Allah gönderdiği dinden idarî hükümlerin, kaidelerin çıkması uygun olan görüşte fikirlerin birliği için Peygamberin (SAV) şerefli bir ümmeti olan Müslümanlara kudretini açıkladı, güzellikleri saydı, kendi hoşnutluğunun nerede olduğunu gösterdi. Onun kuralları siyasî, idarî işlerin yürütülmesi, İslâm toplumunun her türlü ihtiyaçları için yeterlidir. Hilâfet bu hükümlerin ve milletin işlerinin yürütülmesi için Devletin temel müessesesidir. Milletin işlerinin yürütülmesi ancak onun başta bulunması ile mümkündür. Devlet Başkanı, âmmenin işlerini tespit, yürütmede, topluluğun yararına olan işleri yapmada bu kurallara başvurur ve bu kurallar ancak onun başta bulunmasıyla uygulanır. İşlerin yürütülmesi, yerine getirilmesi ânında Sultanî yönetimden Özel bir takım idare şekilleri ortaya çıkar.”

Eser genel hatları ile “Hilafet ve devlet hukuku” konuları üzerine yoğunlaşmıştır. Müellifimiz “Amme hukuku” alanında yaptığı çalışmalar ile ün yapmış biri olarak bu eserinde de güzel bir şekilde konuya işlevsellik kazandırmıştır. Her ne dönemde yaşarsak yaşayalım Adalet mekanizmasında yaşanacak olumsuz durumlar bizlere hep zarar verecektir. Öyle ki hak, adalet, hukuk konuları şaşarsa hiçbir şey yolunda gitmez. Bu kitapta ele alınan konular hem hukuki boyutları hem de dini acıdan var olan yönleri Müellifimiz tarafından usta anlatımıyla bütünleştirilmiştir. Eserde özenle durulan bir diğer husus ise devlet yönetimi esnasında özellikle devletin yegâne koruyucu görevini üstlenen devlet başkanlarında ve vezirlik makamlarındakilere teşkilat ve idari sorumluluklarında uyumaları gereken konuları en ince detayına kadar itina ile bu eserde iletilmesidir. Yine bunların yanında “mali hukuk, arazi hukuku, adli teşkilata yönelik hukuk sistemi, usul hukuku, ceza ve harp hukuku” konuları da ele alınmıştır. Eser başta devlet başkanlığı olayı ve hukuki meseleleri eline almasının yanı sıra siyasi ve ahlaki boyutlarda da önemli bilgiler barındırmaktadır. Toplamda yirmi bölümden oluşan bu eserin çalışma alanımıza çokça katkısı olmuştur.

Maverdi’nin yaşamı boyunca kaleme almış olduğu eserlerinin gün yüzüne çıkış konusu hakkında ise şu rivayet söylenmektedir; Maverdi vefatı yaklaştığı sırada güvendiği birisine:

“Falan yerde bulunan kitapların hepsi benim eserlerimdir. Onları şimdiye kadar açığa çıkarmadım. Çıkarmayı da pek istemiyorum. Gördüm ki ölüm bana yaklaşıyor. Elini elime ver. Şayet ölürlen elini tutar ve sıkarsam, bilesin ki, o eserlerimin hiçbirisi Allah tarafından kabul olunmamıştır. Kitapların

hepsini alır, Dicle'ye atarsın. Elimi açar, elini kavramazsam, bilesin ki, eserlerim Allah tarafından kabul olmuştur. Kitapları oradan alırsın, umduğum sevaplar için etrafa yayarsın der. Olayın Muhatabı olan şahsın anlattığı ise şu şekildedir: Ölüm Maverdi'ye yaklaşıncı elimi, elinin içine koydum. Elini açtı, elimi kavramadı. Kabul anlamına bir işaret saydım ve ölümünden sonra, kitaplarını çıkardım, yaydım der.”²⁴¹

3.1.5. Necmeddîn-i Dâye Mirsadü'l- İbad Mine'l-Mebde İle'l-Me'ad

3.1.5.1. Necmeddin Daye'nin Hayatı ve Mirsadü'l İbad Mine'l-Mebde İle'l-Me'ad Adlı Eseri

Diğer bir müellifimiz olan Necmeddîn-i Dâye veya Necmeddin Razi olarak eserlerde künyesi farklı şekilde zikredilen müellifimizin tam adı “Ebü Bekir Abdullah bin Muhammed bin Şahaver bin Enüşirvan bin Ebi Necib el-Esedi er-Razi” olarak aktarılmaktadır. Bu müellifimiz İran sınırları içerisinde bulunan Rey şehrinde dünyaya geldiği bilinmektedir. Ancak Necmeddin Daye hakkın da yapılan çalışmalarda kaynak eksikliğinden dolayı ailesi ile ilgili yeterli bilgiye ulaşılamamaktadır. Çocukluk ve gençlik dönemlerine ait bilgiler ise çok sınırlıdır. Gençlik yıllarında ilim alanında ve kişisel eğitimi üzerinde de yoğun çalışmalar yaptığı aktarılmaktadır. Necmeddîn-i Dâye'nin hayatında önemli izler bırakan olay ise yine kendi dönemine tekabül etmiş olan Moğol istilasını idi. Bu yaşanan olumsuz durum sonucunda doğduğu yer olan Rey'den ayrılmak zorunda kalıp hayatının büyük bir kısmını ilme olan merakı da buna dâhil olmak üzere farklı beldelerden sayabileceğimiz “Hicaz, Mısır, Şam, Irak, Anadolu, Azerbaycan, Erran, Horasan, Harezmî” gibi yerlerde belli aralıklarla seyahatlerle geçirmiştir. Ayrıca Necmeddin Daye Harezmî ve Horasan beldelerinde bulunduğu sıralarda dönemin önemli mutasavvıflarından olan “Kübreviye” tarikatının kurucusu olan “Şeyh Necmeddin-i Kübra'nın” hizmetine girmiştir.²⁴²

Yaşanan olumsuz Moğol istilalarının sonucunda Necmeddîn-i Dâye Hamedan bölgesinden ayrıldıktan sonra huzurlu bir belde bulma ve olan düşüncelerini “adalet” ekseninde özgürce yayabilme düşüncesi ile Anadolu diyarlarına gitme kararı alır. Daha sonraki dönemlerinde ise Selçuklu Sultanlarından övgüyle eserlerinde bahseder. Anadolu'ya yerleşme fikrini ve o dönem Anadolu beldelerinin önemini Necmeddîn-i Dâye eserinde şu sözleri ile aktarmaktadır.

“Munis vatan ve meskenden ümidimiz kesildiği içi, din ve dünya selametini; Ehl-i sünnet ve'l-cemaat ahalisinin yaşadığı; bidat, heva ve taassuptan arı; emniyet ve adaletle bezenmiş; fiyatları ucuz, maişetin bol olduğu bir diyarda din ehlinin kadrini bilen ve fazl ehlinin hakkını tanıyan; din, âlim, insafı ve seçkin bir padişah olmalıydı. Dünya ülkelerinin ve beldelerinin ahvaline vakıf olan ticaret ehli nazar erbabından

²⁴¹ Maverdi, 2017: 22.

²⁴² Baltacı, 2011: 37-41.

ne kadar sorup soruşturduysak, şu cevapta ittifak ettik “Bu devirde bu sıfatlarda bir diyar ve bu keydiyyette bir belde arıyorsan bu Rum ülkesidir (Anadolu). Bu diyar, hem ehl-i sünnet ve’l-cemaat mezhebiyle süslenmiştir, hem de adlet, insaf, emniyet ve bereketle tazmin olmuştur. Allaha hamd olsun, o diyarda Selçuklu ailesinden gelen ve o mübarek hanedandan yadigâr bir padişah var. Ehl-i İslam’ın sahip olduğu bütün asayiş, rahatlık, emniyet ve huzur bu hanedanın mübarek otağının gölgesinin eseridir. O dindar, dinperver padişahları-Allah onların burhanlarını aydınlatsın – kutlu devrinde yapılan hayrat ve hasenat hiçbir devirde olmamıştır: diyar-ı küfre yapılan gaza ve fütuhât: mülhitlerden zapt edilen kale ve hisarlar; inşa edilen medreseler, hangahlar, mescitler, camiler, minberler, köprüler, kervansaraylar, hastaneler ve diğer hayır müesseseleri; ulemaya hürmet ve himaye: zahid ve abidlere ta’zim ve teberrük; halka gösterilen şefkat ve merhamet; bütün bunlar ve Hazreti Allah’a yaklaştıran diğer hayır ve hasenat hiçbir devirde görülmemiştir. Bu hakikat tafsilata hacet bırakmayacak kadar meşhur ve maruftur; Bütün Arap ve Acem diyarında Türkistan’da Fergana, Maverâünnehir, Harezmî, Horasan, Gur, Gürcistan, Gazne, Hindistan, Irakeyn, Huzistan, Diyarbakır, Ermen, Şam, Sahil, Mısır, Rum ve başka yerlerde onların güzel askerleri ve bendeleri zahirdir. Ehl-i İslam’ın dilleri bu mübarek hanedan için Salih dualar etmekte ve Fatihalar okumakta mahirdir. Padişah Teâlâ(cc) onların atıfet, merhamet, şefkat ve re’fetini yüksek derecelere ve Allah’a yaklaştırmaya vesile kılsın; onların adaleti yaymasını ve dine hizmetini dünyanın sonuna kadar bu mübarek hanedanın içinde daim eylesin, O’nun lütfu ve keremiyle.”²⁴³

Bu eserin ilk çalışmalarına Necmeddîn-i Dâye Harezmî bölgesinde başlamıştır. Eserin ilk bölümünü hayatında önemli bir yer edinmiş olan seyahatleri sırasında gelmiş olduğu Kayseri şehrinde tamamlamıştır. Daha sonra bu eserin ilk nüshasını o dönem kendi mürit ve öğrencilerine armağan etmiştir. Ayrıca aynı yıl içerisinde karşılaşma fırsatı bulduğu Şeyh Hafız Ömer Sühreverdin önerisi ile Nüsha-i Şahane olarak zikredilen bu eserin kalan bölümü 620 yılında Sivas da tamamlanıp dönemin hükümdarı olan Alaeddin Keykubad ta takdim edilmiştir. Mirsadü’l İbad adlı eserin Anadolu Selçukluları tarihi hakkında aktarmış olduğu tarihi, dini, edebi ve toplumsal konuların ehemmiyeti yüksektir.

Eserin dünya çapında farklı 60 kütüphanede yazması bulunmaktadır. İlk defa Şemsü’l Urefa tarafından tahsil edilerek 1934’te Tahran’da basımı gerçekleştirilmiştir. Daha sonra ise okuyuculara sunulan bu tahsis eserin tercümesi Muhemmed Emin Riyahi’ tarafından Doktora Tezinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca ilk defa Sultan Murad döneminde Kasım bin Mahmud Karahisarlı tarafından Osmanlıcaya çevirisi gerçekleştirilmiştir.

Eser İslam’ın beş şartı temsil etmek üzere beş ana bölüm ve 40 ara fasıldan oluşmaktadır. Her faslın başında ise konuya geçmeden önce konu ile alakalı Kur’an ayeti ve Hadis’i Şerifler aktarılmaktadır. Eserde ana konu olarak ta İnsan nefsinin terbiyesi ve Rabbinin sıfatlarının bilinmesi ve kişinin “Ben kimim nerden ne için geldim nereye hangi vakit ne amaçla gidiyorum” sorularına vakıf olunması bu eser sayesinde okuyuculara aktarılmaya çalışılır. Tüm

²⁴³ Daye, 2013: 56, 57.

siyasetnameler de sıkça karşılaşılan yöneten ve yönetilenlerde bulunması gereken özelliklerin malumatlarının bu eserde de detaylı aktarılmış olması yönünden çalışma sahamız içinde yer edinmesi ile ehemmiyeti yüksek bir kaynaktır.

3.1.6. Keykâvus B. İskender Kabusname (Nasihatname)

3.1.6.1 Keykâvus B. İskender'in Hayatı ve "Kabusname" Adlı Eser

İran'ın Taberistan ve Gürgan bölgesinde bulunan ve Ziyarioğullarından Emir Unsurü'l Maali Keykafus tarafından oğlu Giylanşah adına 1082 yılında kaleme alınan Kabusname adlı eser büyük değere sahiptir. Müellif kaleme almış olduğu bu eserin ön sözünde eserini Nasihatname isminde de zikrettiği bilinmektedir. Ancak daha sonraları bu eser Kabusname adıyla daha çok zikredilmiştir. Müellifin eserde aktarmış olduğu bilgilerden de anlaşılacağı üzere iyi bir tahsilat gördüğü ve özellikle adalet konularında ki nasihatleri eseri değerli kılmaktadır. Ayrıca anlatımda hiçbir kaygı yaşamaksızın duygularını açık bir şekilde ifade etmesi anlatılanların müellifin hayat tecrübelerinden edindiği bilgiler olduğunu yansıtmaktadır. Eser içerisinde yaklaşık olarak elliye yakın hikâye anlatılmaktadır. Daha öncede belirttiğimiz gibi birçoğu yaşantılarından esinlenerek aktarmış olduğu gerçek hatıralardır. Anlatılan hikayelerin bir kısmında ise İran tarihine dayanmaktadır öyle ki Kadı Ebül Abbas Rüyani'nin firsati üzerindeki hikayesi, bunun yanında İbn İsfendiyar'ın Taberistan Tarihi'nde anlatılanlar ve Mecdüddeve'nin annesi Seyyide'nin Rey üzerine saldırmak isteyen Sultan Mahmut'a karşı vermiş olduğu cesur mücadelenin hikayesi bu eserde anlatılanlardan birkaçıdır. Bu önemli hikâyelerin yanında eserde ayrıca manzum şeklinde yazılı rubai tarzı şiirlerde bulunduğu belirtilmektedir. Keykâvus, hükümdarlık tahtına geçmeden önce Sultan I. Messud'un kızı ile evlenerek akrabalık bağlarını Gaznelilerle büyüttüştür. Bu süre zarfında yaklaşık olarak sekiz sene Sultanın emrinde bulunup farklı seferlere iştirak etmiştir. Yine şeddadilerden sayılan Ebü'l-Esvar Şavur b. Fazl (Fazlun) ile Anadolu akınlarında bulunmuştur. 1049 yılında Sultan Mevdüd'ün ölümü üzerine Ziyari tahtına Keykâvus getirilmiştir. Fakat bu dönemde Tuğrul Bey ve Alparslan'a bağlı olmak şartı ile Keykâvus görevini devam ettirebilmiştir. Müellifin eseri kaleme alış nedenine baktığımızda ise; Devletin başına geçen Keykavus devlet yönetimi konularında nasıl davranılması gerektiği konularını temel alan düşüncelerini oğluna bilgi vermek adına böyle bir eseri oluşturmaya başlar. Bu eser ayrıca "Enderznâme, Pendname, Kitâbü'n-Nasîhat, ve Nasihatname" isimleriyle de anılmaktadır. Ön söz ve kırk dört bölümle tamamlanmış olan bu eser Moğol istilasına yaşanmadan önce ki süreçte İslam medeniyetinin durumu hakkında bilgi vermesi yönü ile dikkat çekmektedir. O dönem İslam beldelerinin siyasî, içtimaî, iktisadî, ilmî, hukukî durumu, eğitim öğretim, sanat ve meslekleri hakkında ki aktarılan

bilgiler kıymetlidir. Öyle ki çalışma alınıyoruz ana konusu olan Türklerin hukuki müesseseleri konusunda ise bu eserin önemli katkısı bulunmuştur. Kabusname adı verilen siyasetname türünde ki bu eserimiz diğer kaynaklarda olduğu gibi devlet yönetimi ile alakalı konulara özenle yaklaşmış olup bir devlet başkanında ve devletin diğer erkânlarının sorumluluklarının nasıl olması gerektiği konuları ayrıntılı olarak incelenmiştir. Eser Farsça nesrin seçkin örneklerinden sayılmaktadır.²⁴⁴

3.1.7. Ez-Zencânî “el- Leta’iful Ala’iyye fil Fezaili’s Seniyye”

3.1.7.1. Zencani’nin Hayatı ve “el- Leta’iful Ala’iyye fil Fezaili’s Seniyye” Adlı Eseri

Selçuklular döneminde kaleme alınan siyasetname örneklerinden bir diğeri ise asıl adı Ahmed b. Sa’d b. Mehdi b. Abdi’s-Samed el-Osmani ez-Zencânî olan ve herkes tarafından kısaca “ez-Zencani” olarak zikredilen bu müellifimiz tarafından Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat adına kaleme alınmış olduğu “el-Letâifu’l-Alâiyye fi’l-Fedâili’s-Seniyye” isimli eseri görmekteyiz. Müellifimizin doğum ve ölüm tarihlerinde net bir bilgi bulunmamakla beraber İran’ın kuzey bölgesinde bulunan “Zencan” şehrinden olduğu anlaşılmaktadır. Bu kıymetli eserin yazımı 1228 yılında tamamlanmıştır. Selçukluların her anlamda yükselişe ermiş oldukları bir döneme bu eserin tekabül etmesi ise ayrı bir önemi arz etmektedir. Öyle ki Selçuklular ilk kuruluş dönemlerinden itibaren birçok farklı alanda gerçekleştirmiş oldukları yenilikler kültürel alanlarına da yansımıştır. 1221 yılların da Alaiye (Alanya)’nın Selçuklular tarafından ele geçirilip burada yapılan imar faaliyetleri kültürel alanda yapılan çalışmaların en güzel kanıtıdır. Zencânî’nin döneme tekabül eden Moğol istilasının yaratmış olduğu büyük acılar sonucunda Müellifimiz yaşadığı Zencan bölgesinden ayrılp Ermenistan’a daha sonrasında oradan da ayrılarak Anadolu’ya yerleşme fikri ve eserine “el-Letaifu’l-Alaiyye” ismini vermesi kitabında aktarmış olduğu şu sözleri ile dikkat çekmektedir.

“İçimden bir ses bana gidilecek en doğru yerin, bahse değer en önemli ülkenin, sultanı en geniş imkânlarla sahip olan halkına adalet ve iyilikle davranan, fazilet, neseb, adalet ve yeterlilik konusunda diğer sultanlardan üstün olan bir sultanın başında bulunduğu bu ülke olduğunu fısıldadı. Bu niteliklere ancak yeryüzündeki sultanların sultanı, ümmetin koruyucusu, Arap ve Acem sultanlarının en ulusu insanların koruyucusu ülkenin hamisi, Halifenin yardımcısı, Allah tarafından muzaffer kılınmış, düşmanlarına karşı dinini ve dünyasını yüceltmede yardım görmüş olan, İslam’ın ve Müslümanların yardımcısı, her tarafta emniyeti sağlayan, ihsanı yayan kâfirlere ve müşriklere galip gelen, zındıkları ve sapıkları kahreden, yüce izzet sahibi nesebi ulu, imkânı bol, ihsanı geniş, makamı temiz, fetihler sahibi, Emürlü’l-mü’minin,

²⁴⁴ Keykavus, 2007: 7-9.; (<https://islamansiklopedisi.org.tr/keykavus-b-iskender>) (erişim tarihi: 14.11.2018).

bahtiyar sultan Kılıç Arslan'ın (torunu), şehit ve bahtiyar sultan, din ve dünyanın yardımcısı Keyhüsrev'in oğlu Alaeddin Keykubad'dır.²⁴⁵

Eser yazıldıktan sonra bir dönem Alaiye (Alanya) da korunduğu belirtilmiştir. 1293 yılında bu beldenin Karamanların hâkimiyetine geçmesi sonucunda ise eser bir dönemde Karaman ülkesinde muhafaza edilmiştir. Fatih Sultan Mehmed tarafından 1486 yılında Karaman'ın ele geçirmesi sonucunda ise eser İstanbul'a getirilip daha sonralarda İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi Koleksiyonu içerisinde bulundurulmuştur. Bu süreçten sonra eser adına bir tanıtım yazısı haricinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Eser iki ana bölümden oluşturulmuştur. İlk bölümde Siyasetname kavramı üzerine genel bilgiler aktarılmış olup, daha sonrasında yazarın hayatı ve eserin yazıldığı dönemler, kitabın nüsha özellikleri, kaynakları ve eserin muhtevası değinilmiştir. İkinci bölümde ise kitabın tercümesine yer verilmiştir.

Toplam on ana bölümden oluşan eser her yönü ile dikkat çeken değerli bilgiler aktarmaktadır. Eserde farklı başlıklar altında ele alınan konular içerisinde çalışmamız sırasında en çok yönelmiş olduğumuz bölümler ise şunlardır.

- Sultanların halka karşı adaletli olmaları ve soylarının zikri.
- Sultanların ve halkın güzel ahlakı: makarim-i ahlakın bölümleri.
- Vezirler, yardımcıları ve memleket idaresindeki sorumlulukları.
- Valiler ve idareleri, kadılar ve nitelikleri.
- Sultanların halkın durumunu gözetmesi ve diğer zümrelerin durumu.
- Affetmek, merhametli olmak, görevi yerine getirmek ve gerçeği görmek.

Selçuklular dönemin de kaleme alınmış olan bu eser diğer siyasetname eserlerin de olduğu gibi devlet adına alınması gereken tedbir konularına ışık tutacak özelliğe sahip olması adına dünde olduğu gibi bugünde değerinden bir şey kaybetmemiş olup her geçen gün bu eserlere duyulan ihtiyaç kat be kat artmıştır. Her yöneticinin güvenle başvurabileceği bu siyasetname eserleri Türklerin hukuki alanlarında yaşamış oldukları gelişimlerine de birçok katkısı bulunduğu yapılan bu çalışmamızda ortaya konmaya çalışılmış olup, birbirinden değerli bu eserler üzerine yoğunlaşmış bulunmaktayız.

²⁴⁵ Zencani; 2005: 32, 33.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SELÇUKLU DEVLETİNE İDARİ VE HUKUKİ AÇIDAN SİYASETNAMELER'İN ETKİSİ

Tarih sahnesinin her safhasında kendinden büyük olarak söz ettirmiş olan Türkler, tarihleri boyunca birçok muhtelif devletler kurmuştur. Bu devletler içerisinde sayabileceğimiz en önemlilerinden biride hiç şüphesiz X. yüzyılda Türkleşmeye başlayan Harezmşahlar'ın haricinde önemli Müslüman devletlerinden sayılan Gazneli ve Karahanlılar dan sonra gelen, XI. Asırda Orta Doğu'da çoğunluğu Oğuz boylarını kapsayan Sır derya (Seyhun: İnci nehri) ve Amuderya (Ceyhun: Öküz nehri) Türk kütlelerinden meydana gelmiş olan Büyük Selçuklu İmparatorluğu'dur.²⁴⁶

Sınırları, 'Doğuda Sır derya, batıda Adalar ve Marmara Denizleri, kuzeyde Kafkaslar, güneyde ise Mısır'a kadar uzanmış olan Selçuklular, önemli Türk topluluklarından sayılan Oğuzların Üç-ok kolunun Kınık boyuna mensupturlar. Onuncu asırda, Hazar Denizi'nin doğusunda Sırderya havzasının büyük bir çoğunluğunda hüküm sürüyorlardı. O dönem Oğuzların hâkimiyet sınırları içerisinde Batıda Türk Hazarlar ve Bulgarlar, Doğusunda Karluk'ular, Kuzeyinde Kimekler (Kıpçaklar), Güneyinde ise İslam dünyası bulunmaktaydı.

Oğuzlar on ikisi Bozoklardan sayabileceğimiz Kayı, Bayat, Alkaevli, Karaevli, Yazır, Döğer, Doğurga, Yaparlı, Avşar, Kızık, Beğdili, Karkın, ve on ikisi de Üçoklardan oluşan Bayındır, Beçene, Çavuldur, Çepni, Salur, Alayuntlu, Eymür, Yüreğir, Iğdır, Büğdüz, Yıva, Kınık. Boylarından oluşmaktaydılar.²⁴⁷ Ayrıca Oğuzların, tüm kabile üyelerinin başında bulunup bunların tüm sorumluluğu elinde tutan kişi ise Yabgu idi. Yabgu tabiri Oğuz Türkmenlerinin hükümdarlarına vermiş oldukları bir isimdi. Yabgu'nun vekili (naibini) ise Kuzerkin (Külerkin) ismi ile nitelendirilmekteydi.²⁴⁸

İleride Selçuklular diye nitelendirilecek olan topluluğun atası sayabileceğimiz Temir Yalığ (Demir yaylı) lakabıyla da tarih kitaplarında yer edinmiş olan Dukak (Tukak) bey Selçukluların atası sayılmaktaydı.²⁴⁹ Oğuzlar içerisinde Dukak Bey, askeri ve siyasi konumu ile dikkat çeken biriydi ve Sübaşılık unvanı ile anılmaktaydı. İlerleyen dönemlerde Oğuzların başında bulunan Yabgu ve Dukak Bey arasında anlaşmazlıkların yaşandığı aktarılmaktadır. Bu anlaşmazlığa sebep olan olay ise; Yabgunun o dönemde Hazarlar ve Müslümanlar üzerine

²⁴⁶ Roux, 2010: 203.

²⁴⁷ Köymen, 2016: 1, 2; Sevim ve Merçil, 2014: 1, 2.

²⁴⁸ Fadlan, 2015:16.

²⁴⁹ Turan, 1980: 55.

yürüme fikrinin ortaya atılması neden olmuştu. Ancak Yabgu tarafından alınan bu karara Dukak Bey karşı çıkmıştır. Bu olay sonucunda ise diğer boylar tarafından Dukak Beye karşı olan bağlılık ve şöhret daha bir artmıştır.

Selçukluların başında bulunan Dukak Beyin ölümünden sonra ise onun gibi büyük yeteneklere sahip olan ve Dukak Bey gibi aynı vasıflarla topluluğun başına oğlu Selçuk getirilmiştir. İlerleyen dönemlerde devlet içerisinde babası gibi konum itibari ile kuvvetlenen Selçuk'un bu başarıları Yabguyu tedirgin eder ve Yabgu Selçuk'a karşı düşmanca tavır sergilemeye başlar. Bunun üzerine bu durumdan büyük rahatsızlık duyan Selçuk, kabilesi, dostları ve kendine ait olan sürüleri ile bulundukları bölgeden ayrılarak Seyhun Nehri'nin Aral Gölü'ne yakın olan Cend beldesine yerleşmişlerdir. Daha sonraları ise Selçuklular ismi ile anılacak olan büyük Türk devletinin ilk temelleri bu şekilde atılmış olunacaktır.²⁵⁰

Cend beldesi, İslam ülkeleri ile Türk ülkelerinin birleştiği bir konum olması itibariyle önemi büyüktür. Selçuk beyin bu beldeye göç etme nedenleri konusunda yapılan çalışmalarda ise farklı yorumlar bulunmaktadır. Kimilerine göre Yabgu ile aralarının açılması sonucunda böyle bir olayın yaşandığı aktarılmaktadır. Yine bu görüş haricinde Kıpçaklar tarafından Oğuz Devletine son verilmesi ile alakalı olabileceği savunulmuştur. Yapılan çalışmalarda varılan bir diğer ihtimal ise bulundukları beldenin artık halkına dar gelmesi ve hayvanların otlak ihtiyaçlarını karşılayacak kaynakların tükenmesi gibi sebeplerle Cend beldesine göç ettikleri düşünülmektedir. Bu dönemde yaşanan bir başka önemli olay ise İslamiyet'in Türkler arasında büyük bir hızla yayılmakta olmasıydı. Bu durum karşısında Cend beldesinin de İslam ülkelerine yakın olması sonucunda Selçuk Bey, Kınık boyundan söz sahibi olan kişileri toplayarak “Biz, göç edip yerleştiğimiz bu bölgede hâkim din haline gelen İslamiyet'i kabul etmek zorundayız, aksi takdirde bir devlet halinde büyüyüp gelişemeyiz, önemsiz bir küçük bir kitle olarak yaşamaya mahkûm oluruz “görüşü ile içinde bulundukları konumu değerlendirip Türkler için büyük bir dönüm noktası sayabileceğimiz İslam dinini bu şekilde kabul edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Selçuk Bey'in kendi döneminde başta Yabgu olmak üzere kendisine karşı gelenleri bertaraf edip Cend beldesinde müstakil bir beylik kurmuştur.²⁵¹

Selçuklular Cend beldesine yerleştikleri vakit bu dönemde tarih sahnesinde ikisi Türk Karahanlı, Gazneli olmak üzere bir de Samani devleti bulunmaktaydı. Maverâünnehr'de hâkimiyeti ele almak için ise Karahanlılar ile Samaniler mücadele halinde idiler. Selçuk Bey'in bu dönemde gayrimüslim üzerine yapmış olduğu gazalar sonucunda büyük başarılarla imza atmıştır. Bu başarılar sonucunda emrinde bulunan oğuz boyları ile önemli bir kuvvete sahip

²⁵⁰ Ersan ve Alican, 2012: 24, 25

²⁵¹ Merçil, 2015: 52; Sevim ve Merçil, 2014: 19, 20.

olduğunu o dönemde herkese duyurmuştur. Selçuk Bey 107 yaşına vardığında Cend beldesinde vefat ettiği ve Selçuk beyin Mikail, Arslan (İsrail) ve Musa adlarında geride kalan üç oğlu bulunduğu aktarılmıştır. Bunlardan en büyük oğlu olan Mikail ise bir savaş esnasında hayatını kaybetmiştir. Tuğrul ve Çağrı isimlerinde ki iki oğlu da dedeleri Selçuk Bey tarafından himaye altına alınıp iyi bir şekilde yetiştirilmişti. Selçuk beyin ölümü ile ailenin başına Arslan Yabgu geçmiştir. Bu dönemde Arslan Yabgu yapmış olduğu başarıları ile dikkat çekmekteydi. Öyle ki o dönem Maverâünnehir'in hâkimiyetini eline almak için mücadele halinde Samani devleti bulundukları beldelerin sınır güvenliklerini düşmanlarından korumak için Arslan Yabgu ile anlaşma sağlayıp Selçuklu birliklerini Buhara civarında bulunan Nür kasabacivarına yerleşmelerine izin vermiştir. Bunun sonucunda bu bölgeye Arslan İsrail ile olan Oğuzlar yerleşmiştir. Geri kalanlar ise Cend beldesinde konaklamaya devam etmiştir. Bir süre burada konaklayan Selçuklular ilerleyen süreçlerde bulundukları Cend beldesinden tamamen ayrılıp Arslan Yabgunun hareket noktası olan Maverâünnehir'e büsbütün yerleşeceklerdir. Ancak Arslan Yabgu döneminde Karahanlılardan sayılan İlig Han Nasr Buhara bölgesini hâkimiyeti altına alarak Samani Devletine büyük kayıplar verdi Daha sonrasında Samani Devletini yeniden kalkındırma ümidiyle hareket edinildiyse de başarısız olundu. Bu dönemde Karahanlıların içinde bulundukları iç karışıklıktan yararlanma düşüncesi ile Arslan Yabgu hareket etmiş olsa da daha sonraları Karahanlı-Gazneli birliklerinin birleşimi karşısında tutunamayıp hâkimiyetini kaybetmiştir. Bu durum neticesinde Arslan Yabgu Hindistan'da bulunan Kalincar Kalesinde 1025 yıllarında yedi yıl boyunca esaret altında tutulmuş olup 1037 yılında da bulunduğu bu yerde vefat etmiştir. Sonuç itibariyle Maverâünnehir Karahanlıların, Horasan beldesi de Gaznelilerin eline geçti.²⁵²

Arslan Yabgunun ölümünden sonra Selçuklu Devleti'nin başına Musa (İnanç) geçmiştir. Ancak bu dönemde Selçuklu topluluğunun hâkimiyeti ise Tuğrul ve Çağrı beylerde toplanmaktaydı. Selçuklular bu sıra Gazneli devleti ile hâkimiyet mücadelesi vermekteydi. Bunun sonucunda bulundukları Buhara beldesini terk edip Harezm'e yerleşmişlerdir. Bu bölgede de çok fazla tutunamayan Selçuklular Horasan'a doğru ilerleyip Nesa beldesine gelmişlerdir. Selçukluların bu göç esnasında kendilerine dâhil olan Türkmen ve Harezmli topluluklarında dâhil olması sonucunda Sultan Mesud ile ittifak anlaşması yapıp onun hizmetinde yer almak istediklerini ve buna karşılık kendilerine Nesa ve Ferave'nin verilmesini bildirdiler. Ancak Selçukluların sunmuş oldukları bu teklif kabul edilmeyip 29 Haziran 1035 te Hacıp Begtoğdı emrinde kuvvetli bir ordu Selçuklular üzerine gönderilmiştir. Bu karşılaşmada başarılı olan Selçuklulara Gazneli devleti tarafından Çağrı Bey'e Dihistan, Tuğrul Bey'e Nesa,

²⁵² Köymen, 2016: 31.Merçil, 2015: 53, 54.

ve Musa Bey'e de Ferave beldeleri takdim edilmiştir. Selçukluların göstermiş oldukları bu üstün başarıları sonucunda çok kısa bir süre içerisinde büyük oranda farklı Türkmen boyları da Selçuklulara dâhil olmuştur. Bunun sonucunda bulundukları arazilerin kendilerine yetmediğini öne süren Selçuklular Gazneli devletinden bu defa Merv, Serahs, ve Baverd beldelerini kendilerine verilmesini istediler. Ancak bu durumdan rahatsız olan Gazneliler yine Selçuklular üzerine akın harekâtlarına başlamıştır. Serahs beldesinde Mayıs 1038 de gerçekleşen karşılaşma sonucunda Gazneliler yine ikinci bir yenilgiyi alırlar. Tam anlamı ile Gazneli devleti ise bu çatışma sonucunda da bertaraf edilmemişti. Ancak ilerleyen dönemlerde Selçuklular için ehemmiyeti yüksek olan 24 Mayıs 1040 yılında Merv civarında gerçekleşecek olan Dandanakan Savaşı sonucunda Gazneli devleti tamamen ortadan kaldırılacak ve Horasan beldesinde müstakil bir devlet olma özelliğine sahip olacak olan Selçuklu Devletinin ilk sağlam temelleri böylece atılmış olunacaktır. Selçukluların bu başarılarından sonra devleti daha iyi yönetmek, dış güçlere karşı kuvvetli savunma mekanizması oluşturmak ve en önemlisi hâkimiyet alanlarını genişletmek için alınan kurultay kararı neticesinde hanedan üyeleri arasında toprak bölüşümü yapıldı. Buna göre; Musa bey başkent Harat olmak üzere Bust, İsfiras ve Sistan beldeleri verilip. Selçuklu şehzadelerinden İbrahim Yımal'a ise Kuhistan, Kutalmış'a Cürcan ve Damgana, taktim edilmiş olup Kavurt'a Kirman'a atamışlardır. Devletin ileri gelenlerinden Çağrı Bey ise Melik ve ordu komutanı sıfatı ile Horasan civarında Türkmenlerin üst bölgelerini koruyacak şekilde Merv bölgesini hâkimiyetine katarken, daha sonraları ise hâkimiyet sahası içerisinde Serahs, Belh, Amuderya ve Gazne beldelerini de alacaktır. Tuğrul Bey ise, resmi olarak Selçuklu devletin'nin başına geçip Sultan konumu ile ileride de büyük öneme ev sahipliği edecek olan Nişabur' da konaklayıp ilerleyen süreçlerde Batı'ya doğru ilerleme fırsatına sahip olacaktır. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki Selçuklular o dönem Abbasi Halifesi olan Kaim bi-Emrillah'a göndermiş oldukları bildiride ona bağlı olduklarını belirtmişlerdir.²⁵³

Türk tarihi için ehemmiyeti büyük olan Dandanakan Zaferi Büyük Selçuklu Devleti için de istiklal savaşı olma özelliğine sahiptir. Nitekim bu başarı sonucunda artık Selçuklu Devleti Horasan topraklarında bağımsız bir devlet olma özelliğine kavuşup, Başkentleri de Nişabur olarak belirlenecektir.

Türk - İslam tarihinde yeni bir dönüm noktasını oluşturacak ve dönemi boyunca önemli başarıları ile tarihte yer edinmiş olan Büyük Selçuklu Devleti'nin hükümdarları ve devletin kolları şunlardır;

²⁵³ Verdi, 2017: 21-23 ; Cahen, 1988: 7, 8; Sevim ve Mercil, 2014: 34, 35.

Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı Tuğrul Bey (1040-1093)'dir. Akabinde devletin başına geçecek olan Alp-Arslan (1063-1072) ve Melik Şah (1072-1093) ile Selçuklu Devleti en parlak dönemini yaşayacaktır. Melikşah döneminden sonra ise Selçukluların devamı sayabileceğimiz Horasan Selçukluları ise Berk Yaruk (1093-1104), Sancar (1117-1157)'ın devletin başında bulundukları dönem aralıkları ile devam edip Muhammed Tapar ile (1159) son bulur. Büyük Selçuklu Devleti'nin Horasan Selçukluları kolu olarak devam edilen süre zarfında ise, Irak Selçukluları, (1092-1194), Kirman Selçukluları (1092-1187), Suriye Selçukluları (1092-1117) ve Anadolu Selçukluları (1075-1308) kurulacaktır.²⁵⁴

Selçuklu Sultanlarının dönemleri boyunca yaptıkları başarılarına kısaca şu şekildedir;

Selçuklu Devleti kuruluşundan kısa bir süre sonra İran üzerindeki hâkimiyetini sağlamıştır. Daha sonra ise Türklerin İslamiyet'i kabul etmeden önce ki süreçlerinde sahip oldukları dünya hâkimiyeti politikaları gereğince gerek doğu gerekse batıya yönelik yayılma hareketlerini tekrar başlatmışlardır. Nitekim bu dönemde Tuğrul Bey tarafından özellikle Batıya yönelik yapılacak olan Anadolu seferleri Orta Doğu tarihi açısından büyük ehemmiyeti bulunmaktadır. Bu yapılan fetihler sonucunda Hamedan, İsfahan, Hazar Denizi bölgesi, Azerbaycan ve Doğu-Anadolu bölgesinden Güney Kafkas'a kadar büyük bir alan ele geçirilmiştir. Ayrıca Sultan Tuğrul tarafından 1054 yılında Anadolu sınırları aşıp Van Gölü'nün kuzey doğusundaki Muradiye, Erciş, Canik, Tercan, Sasun Dağları ve Erzincan sahalarına kadar olan alanları da hâkimiyetine almıştır.²⁵⁵

Tuğrul Bey'den sonra Selçuklu Devleti'nin başına geçecek olan Alp-Arslan döneminde ise Tuğrul Bey döneminde başlatılmış olunan Anadolu seferleri bu dönemde de aynı hızda devam etmektedir. Öyle ki Alp-Arslan 1064 de hareket ettiği Rey kentinden Azerbaycan'a gelmiştir. Daha sonra ise fetih hareketlerini Gürcistan topraklarına çevirmiş olup Kangarnı, Kartlı ve Javakhek (Tiflis-Çoruh) Irmağını geçip Gürcistan'ın kuzeyine kadar ilerlemiştir. Bunlar haricinde yine Alp-Arslan Kartlı – Kars arasındaki Akşehir beldelerini de hâkimiyetine koydu. Alp-Arslan haricinde yine bu dönem oğlu Melikşah ve veziri, Nizamü'l Mülk tarafından Bizans'a ait olan Anberd'i güçlü bir çatışma sonrasında ele geçirdiler. Bizanslılar tarafından savunulan ve Doğu Anadolu'nun en meşhur kalelerinden olan Anı kalesi' de yine bu dönemde Selçuklu hâkimiyetine giriyor. Alp-Arslan'ın göstermiş olduğu bu başarılarına karşılık o dönem Bağdat Halifesi tarafından Alp-Arslan'a Fetihler babası (Ebulfeth) unvanı verilmiştir. Alp-Arslan daha sonraları ise sefer yönünü Doğu'ya doru çevirip hâkimiyet alanını genişletme çalışmalarına devam etmiştir.²⁵⁶

²⁵⁴ Uçmaz, 2007: 82.

²⁵⁵ Sevim, 2014: 1, 2.

²⁵⁶ Sevim ve Mercil, 2014: 63-65.

Alp-Arslan'ın Doğu yönüne doğru ilerleme faaliyetleri sırasında Anadolu ya yönelik Türkmen akınları büyük bir şiddet ile devam etmekteydi. Bizans imparatoru IV. Romen Diogenes ise bu artan Türkmen akınlarına karşı 1068 yılında harekete geçmiştir. Sultan Alp-Arslan Doğu yönünde başlatmış olduğu önemli seferini Gürcistan üzerine çevirmiştir. Bu harekât sonucunda Gürcistan Kralı IV. Bagrat, ise Selçukluları karşısına almayı cesaret edemeyip Alp-Arslan'a olan bağlılığını bildirmiştir. Daha sonra ise Alp-Arslan yönünü Mısır'a doğru çevirerek harekât noktası olarak Bizans topraklarına girmiştir. Bu sıra Bizans'a ait olan Malazgirt, Erciş, Süveyda (Siverek), Tulhum, olmak üzere birçok farklı kaleyi hâkimiyetine katmıştır. Ancak 1071 yılında Urfa'ya yönelik yapmış olduğu harekâta istenilen sonuç alınamamıştır. Alp-Arslan bunun üzerine yönünü Halep üzerine çevirmiştir. Bu harekât sonucunda Şehrin anahtarları ise Sultan Alp-Arslan'a verilmiştir. Sultan daha sonra Şam'a doğru ilerlediği sırada Bizans tarafından hazırlanmış olan büyük bir ordunun Müslüman topraklarına doğru hareket ettiği haberini alır. Alp-Arslan bu haber üzerine hemen geri döner. Çeşitli topluluklardan oluşturulmuş olan düzensiz Bizans birliklerin sayıları birçok kaynakta iki yüz bin civarında olduğu bunlara karşılık Selçuklu ordusu ise elli bin kişiden oluşup çoğunluğunu atlı birlikleri oluşturdukları aktarılmaktadır. Sultan Alp-Arslan'ın askerlerine savaş öncesinde “Ey askerlerim ve kumandanlarım! Daha ne zamana kadar biz azınlıkta, düşman çoğunlukta olarak böyle bekleyeceğiz? Ben, Müslümanların camilerde bizler için camide dua etmekte oldukları bu saatlerde düşmanın üzerine atılmak istiyorum. Galip gelirse arzu ettiğimiz sonuç gerçekleşecektir, aksi takdirde şehit olarak cennete gideriz. Beni izlemek isteyenler gelsinler, istemeyenler ise serbestçe geri dönebilirler. Bugün burada, ne emreden bir Sultan, ne de emir alan bir asker vardır. Bugün ben de sizlerden biri olarak sizinle birlikte savaşıyorum. Biz, Müslümanların eskiden beri yapageldikleri bir gaza yapıyoruz” gerçekleştirmiş olduğu bu mukaddes konuşma sonucunda 24 Ağustos 1071'de “Malazgirt – Ahlat” arasında ki Rahva Ovasında gerçekleşmiş olan Malazgirt savaşı sonucunda Türk ordusu büyük bir başarı göstermiştir.²⁵⁷

Alp-Arslan'ın bu büyük başarısı olan Malazgirt zaferinden sonra Türkmenlerin büyük bir çoğunluğu Anadolu içlerine kadar süratle ilerleme fırsatını yakalamış oldu. Ayrıca bu ilerlemeler neticesinde Türkmenlerin kesin olarak başlarında bulunan kişilerin sorumluluğu altında hareket edip ele geçirilen yerlerde bir daha göç etmemek üzere konaklamaktaydılar. Öyle ki Alp-Arslan'ın komutanlarından Emir Danişmend, Mengücek, Saltuk ve Pont Kapadokya bölgelerinin hâkimiyetini ellerine alırken Selçuk Kutalmış'ın Oğlu Mansur da Likaonya, Firikya beldelerine yerleşmişlerdir. Daha sonrasında ise Alp-Arslan'ın ölümü

²⁵⁷ Ersan ve Alican, 2012: 63; Merçil, 2015: 60, 61; Sevim ve Merçil, 2014: 78-80.

üzerine Selçuklu Devleti'nin başına geçecek olan kişi ise Sultan Melikşah'tır. Bu dönemde Melikşah'ın baş danışmanı görevini yürüten Nizamü'l Mülk'ü devlet işlerinde aktif olarak görmekteyiz. Melikşah devletin başına geçtikten sonra ilk olarak devletin iç işlerinde yaşanan sorunları çözme girişimine başlamıştır. Daha sonra ise başa geçtiği süre zarfında ülkesine saldırmış olan Gazneli ve Karahanlı devletlerine yönelik mücadele çalışmalarını görmekteyiz. Sultan Melikşah döneminde Selçukluların, Batı yönündeki dış politikaları adı altında yürütmüş oldukları Azerbaycan- Kafkasya seferi, bir diğeri Anadolu ve son olarak Suriye Filistin savunmaları bu dönem için büyük önem arz etmekteydi. Nitekim Sultan Melikşah yürütmüş olduğu bu siyasette tek amacı Türkmenlerin kontrol altına alınıp, devlet denetiminde varlıklarını devam ettirmelerini sağlamaktır. Yine bunun yanında Türkmenler tarafından devlete yönelik oluşturulacak olan olumsuz faaliyetlere de dur demektir.²⁵⁸

Sultan Melikşah döneminde Anadolu'ya yönelik fetih hareketleri durmaksızın devam etmekteydi. Özellikle bu dönemde Selçuklu şehzade ve emirlerinden sayılan Kutalmış oğulları Süleyman Şah'ı Orta Anadolu yönünde oluşacak olan faaliyetlerde aktif rol oynayan kişi olarak görmekteyiz. Bunun sonucunda Melikşah döneminden sonra siyasi yapılanma adına bu dönemde yapılan en önemli girişimin bir diğeri ise Kutalmışın oğlu Süleyman Şah'ın Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetini tanıyarak Orta Anadolu'nun hâkimiyetini savunmak için Orta Doğu'nun hâkimiyetini eline alıp, hükümdarlığını ilan etmiş olmasıdır. Süleyman Şah hükümdarlığı süresince iyi bir siyaset politikası yürütmüştür. Daha sonraları ise devletin başkenti İznik olarak belirtip, Türklere has olan Türk cihan hâkimiyet mücadelesini bu dönemde de devam etmiştir. Bu sürecin Türk tarihi açısından ehemmiyeti büyüktür. Nitekim bu devlet süresince Türkmenlerin Anadolu yönündeki ilerleyişleri kesin olarak sağlanmış olup, İslam âlemine yönelik dış güçlerden gelen saldırılarda büyük oranda bertaraf edilmiştir. Bu başarı sonucunda garp araştırmacıları tarafından Anadolu'ya hâkim olmaları şimdiki ismi ile Türkiye denilmesini sağlamışlardır.²⁵⁹

4.1. Siyasetnameler Ekseninde İdari Teşkilatlanma ve Hukuk

Türk müesseselerinde yaşanacak olan birçok yeni gelişme Selçuklular dönemi ile yeni boyutunu alacaktır. Öyle ki daha önce keşfedilmemiş yeni beldelerin hâkimiyetini üstlenmek Selçuklular devri ile yeni boyutu gerçekleştirecektir. Ayrıca köklü bir kültüre sahip olunup, yeni bir halk topluluğunu hâkimiyetine almak kolay bir iş değildi. En önemlisi ise her ne kadar ortak yönleri olsa da bu halkın kendine has farklı bir dini görüş ve kültürlerinin var olduğu gerçeği

²⁵⁸ Cevzi, 2011: 188; Bibi, 2014: 12,13; Ersan ve Alican, 2012: 69, 72.

²⁵⁹ Sevim, 2014:89; Turan, 2014:23; Birbiçer, 2014: 5.

unutulmamalıdır. Ancak bu yeni beldelere göç eden Türkmenler, tüm bu durumlara karşı yeri geldiğinde kendi yaşam çizgilerinden çok bir ödün vermemişlerdir. Öyle ki kendilerine ait olan töre ve göreneklerine bağlı kalıp, İran karakterinin hâkim olduğu yeni bir İslam uygarlığının temelleri bu sayede Selçuklu devleti ile atılmış olunacaktır. Ayrıca bu durumun sonuçları Türk tarihi için çok önemlidir.²⁶⁰

Selçuklular dönemine tekabül eden olaylar arasında Abbasi devletinin hâkimiyet gücünü yitirme noktasına gelmesi, halifelik makamının sarsıntıya uğraması, haksızlıkların baş gösterdiği ve âlim zümrelerin değer göremediği bir dönemde Selçuklu saltanatı tüm ihtişamıyla kendini gösterir. Bunun sonucunda Irak ülkesinin tahtı, Horasan'a Fars ve Kirman'a bağlanarak Selçuklular büyük bir güce sahip olacaklardır. Nitekim ellerinde bulundurdıkları bu güçleri ilerleyen dönemlerde her sahada kendini gösterecektir.²⁶¹

Selçuklular dönemindeki merkezi yapılanma şekli eski Türk toplumlarında görmeye alışkın olduğumuz gelenek ve görenekler göz önüne alınarak yürütülmekteydi. Ancak ilerleyen dönemlerde bu gelenek ve göreneklere körü körüne bağlı kalınmayıp, birçok idari ve hukuki yapılanma alanlarında ki çalışmalara yeni ekleme ve çıkarım yapılarak eski Türk devlet yapılanmasını daha ileri bir seviyeye ulaştırmışlardır. Bu dönem özellikle hukuk alanında yapılacak olan yenilikler kendinden sonra kurulacak olan Müslüman Türk devletlerinde uygulanacak olan hukuk sistemlerine ve günümüz hukuk anlayışına birçok yönden model olacaktır.

Devlet, insanların korunması ve yönetilmesi için kurulmuş olan bir teşkilattır. Bu kurumum işlevselliği ise başında bulunan yönetici ve idari kadroları tarafından sağlanmaktadır. Öyle ki devlet kendi bünyesinde barındırdığı insanlar aralarında yaşanacak olan tüm anlaşmazlıkları koymuş olduğu hukuki yasalar dâhilinde engel olacak tek güçtür. İnsanoğlunun davranışlarını tetikleyen iki unsur bulunmaktadır bunlar; iyiliğe yönelik ve kötüye yönelik davranış tutumları. İlk davranış tutumunu sergileyecek olan toplum içerisinde huzur, mutluluk ve devletin devamlılığı söz konusu iken ikinci tutumu benimsemiş topluluklarda bu durum tam tersini gösterip toplum içerisinde huzursuzluk, anlaşmazlıklar ve adaletten yoksun bir yaşam tecelli edecektir. Yaşanılacak olan tüm bu olumsuz etkilerin yegâne kurtarıcısı ise daha öncede de belirttiğimiz gibi devlet bünyesinde kurulmuş olan kurumlar ve bunların devamlılığını sağlayacak yönetici kadrolarıdır. Müellifimiz Zencânî'nin de belirttiği gibi Basiret sahiplerine aşikârdır ki, halkına insafli davranmayan, zulmü adaletinden çok olan bir devletin, payidar

²⁶⁰ Kaymaz, 2011: 11, 12.

²⁶¹ Bibi, 2014: 33.

olması mümkün değildir. Hükemadan biri şöyle demiştir: Bir devlet küfürle devam edebilir ama zulümle asla.²⁶²

Türklerin ilk dönemlerinden süre gelen devlet ve ülke onu yöneten hükümdar soyunun ortak malıdır. Anlayışı her dönemde var olmuştur. Nitekim Büyük Selçuklu Devleti döneminde de ülke yönetimi konusunda bu anlayış önemsenip, devletin başında bulunan sultan ve diğer devlet erkânları görevlerini bu yönde hakkıyla yerine getirmişlerdir. Devletin baş temsilcisi olarak da her daim Sultan sayılmıştır. Sultan başında bulunduğu devletin ve milletin tüm sorumluluğunu üstlenmekteydi. Aksi bir durumda devletin uzun ömürlü olabilmesi imkânsızdı.

263

Ele almış olduğumuz Siyasetname eserlerinde devlet teşkilatlanması ve hukuki alana dair birçok kıymetli bilgiler aktarılmış olup, devletin yegâne temsilcisi sayılan Sultanlık konusu üzerine müelliflerimizin vermiş olduğu bilgiler kıymetlidir. Bu aktarılan bilgiler içerisinde Sultanlık makamının önemi, bu göreve getirilecek kişide bulunması gereken nitelikler ve Sultanın üstlenmesini ve kaçınmasını gerektiren sorumlulukları başta olmak üzere devlet teşkilatlarının önemi, bu kurumda çalışacak olan kimselerde bulunması gereken nitelikler ve sultanın çalışanlara karşı olan tutumlarının nasıl olması gerektiği konuları en ince detayına kadar ele alınmıştır. Ayrıca bu saymış olduklarımız haricinde hukuki alana dair nasıl bir yol izlenmesi gerekliliği üzerine aktarılan bilgilerinde kıymeti de büyüktür. Ele almış olduğumuz siyasetnameler de idari teşkilatlanma ve hukuki alanla alakalı aktarılan bilgiler şu şekildedir;

Müellifimiz İmam-ı Gazali'nin Sultanlığın gerekliliğini ve önemini eserinde aktardığı şu sözleri dikkat çekmektedir.

“Milletin başında, bir başkanın olmaması başsız hareket eden denizlerdeki balıklar gibidir. Büyükler küçüklerini yediklerinden karışıklık içinde kalmışlardır. Halkın birbirlerine karşı girişecekleri zorbalıkları kaldıracak bir başkan olmazsa halkın işleri muntazam olmaz. Dünyalık maişetleri olmadığı gibi, belki hayatları da yok olabilir.”²⁶⁴

Sultanlık makamına erme durumu Allah tarafından seçili kimselere tanınan bir ayrıcalık olarak düşünülmekteydi. Nitekim bu görüş Türklerde daha ilk dönemlerden bu yana hep varoluştur. Bunun sonucunda bu makama getirilen kişilerin diğerlerinden üstün oldukları görüşü hep var olmuştur. Bu kişilerin görevlerini layıkıyla yerine getirme zorunluluğunun bulunduğu da birçok kaynakta belirtilmektedir. Aksi halde bu makamın önemi

²⁶² Kazmaz, 2000: 61; Zencânî, 2005: 124.

²⁶³ Sevim ve Merçil, 2014: 609.

²⁶⁴ Gazali, 2016: 89.

anlaşılmadığında, beraberinde birçok olumsuzluklar yaşanılacaktır. Selçuklular döneminde de önemli bir mertebeye sahip olan sultanlık makamı üzerinde önemle durulmaktaydı.

Nitekim müelliflerimizden “Nizâmü’l-Mülk” Sultanlık makamının önemini şöyle aktarmaktadır;

“Yüce Allah her asırda, her devirde halktan birini seçer; onu övgüye değer padişahlık hünerleriyle donatır; dünya işlerini Tanrı kullarının huzurunun sağlanmasını onun sorumluluğuna verir, fesadın kargaşanın, fitnenin kapılarını ona kapatır. İnsanların gözünde onun heybetini, haşmetini büyütür. Böylece insanlar onun adaleti sayesinde yaşar; güven içinde olur, onun devletinin bekasını ister. Allah saklasın; şeriatı küçümseyerek isyan edecek olursa veya ibadette ve Allah’ın emirleri karşısında kusur ederlerse, Allah onların kalplerine ukubetini ulaştırır; yaptıklarının karşılığını verir. Yüce Allah bize böyle günler göstermesin; Böyle talihsizliklerden bizleri uzak tutsun. Böyle insanların uğursuzluğu Yüce Allah’ın gazabının üstlerine çekilmesine sebep olur. Aralarından bir padişah çıkar, ihtilaf kılıçları kınlardan, çekilir; yok yere kan dökülür. Kimin eli güçlüyse, dilediğini yapar. Günahları o fitnelerin, kıyımların arasında yok eder. Günahkârları o fitnelerin kıyımların arasında yok eder; dünyada böyle insanlar kalmaz. Bu günahkârların huzursuzluğu yüzünden birçok günahsız insanda ölür. Hani sazlığa bir ateş düşer; salık ne kadar kuru olursa olsun, kurunun yanındaki yaşlarda tamamen yanar.”²⁶⁵

Bir diğer müellifimiz “Necmeddîn-i Dâye” sultanlık makamının gerekliliği hakkında ise şunları belirtmiştir;

“Bil ki saltanat Hak Teâlâ’nın yeryüzündeki hilafeti ve niyabetidir. Efendimiz(sav) Sultanı Allah’ın gölgesi olarak adlandırmıştır ki bu da hilafet manasındadır. Zira suret âleminde nasıl bir şahıs damın üstüne çıktığında gölgesi yere düşer ve o gölgeye yerden onun zatının halifesi ve olur ve gölgeyi o diye çağırırlar ve falanın gölgesi derlerse işte öyle. Necmeddin Dâye ayrıca Padişahlık makamına eren kişileri dünyanın padişahları ve dinin padişahları şeklinde iki farklı statüde değerlendirmektedir. Ona göre; Dünya padişahı olanlar, ilahi kahır ve lütuf sıfatlarının suretidirler; ancak kendi suretlerinde tutsaktırlar. Kendi sıfatlarını tanımaktan mahrumdurlar. İlahi kahır ve lütuf sıfatları onların vasıtasıyla aşikâr olur, amma onlara aşikâr olmaz. Tıpkı güzelliğinden habersiz ay yüzlü güzel gibidirler. Ki onların güzelliği başkaları içindir. Dinin padişahları ise ilahi kahır ve lütfun mazhar ve izhar edicileridirler. Suretin büyük tilsimini şeriat anahtarlarıyla ve tarikat eliyle açmışlar içlerine yerleştirilmiş bulunan gizli ve saklı sıfatlar ve haller hazineleri ile definelerini hakikat gözüyle mütalaa etmişler, Ben gizli bir hazineydim bilinmek istendim. Hazinesinin sırrına ulaşmışlar. Nereye baksan büyük bir nimet ve mülk görürsün. Edebi memleket tahtına ve daimi saltanat divanına malik olarak oturmuşlardır ki Şüphesiz Allah’ın örtüleri altında sultanları vardır. Hikmet ruhları sabah gidişi bir ay dönüşü bir ay yolculuğundan sıkılmıştır ki bir nefeste iki âlemin memleketlerini gezerler.”²⁶⁶

²⁶⁵ Nizâmü’l-Mülk, 2017: 65.

²⁶⁶ Dâye, 2013: 339-341.

“Yûsuf Has Hâcib” ise Sultanlık makamına getirilmiş olan kişiyi diğer kişilerden ayıran özelliklerini şu sözleri ile belirtmektedir;

“Bir olan Tanrı insanoglunu yarattı bunlar arasında büyük var, küçük var, kötü ve iyi adlı olanları var. Bilgili, bilgisiz, fakir ve zengin var. Akıllı, akılsız ve küstah var. Bey doğarken beylikle doğar, görerek öğrenir ve böylece işlerin hangisinin daha iyi olduğunu bilir. Tanrı kime bu beylik işini verirse, ona işi ile münasip akıl ve gönülde verir. Tanrı kimi bey olarak yaratmak isterse ona önce münasip tavır ve hareket ile akıl ve kol kanat verir.”²⁶⁷

Müellifimiz “Nizâmü’l-Mülk” Sultanın emri altında bulunan kurum ve kişilere karşı sergilemesi gereken tutum ve davranışlar konusunda önemli bilgiler aktarmaktadır. Öyle ki Sultanın halkına karşı da bir takım sorumlulukları bulunmaktadır. Bu konu hakkında müellifimiz şu sözleri aktarmaktadır;

“Padişahın dünya malı, dünya işleri hakkında orta yolu tutması gerekmektedir. Her halükarda insaflı olmalıdır. Eski padişahların adetlerini, törelerini yaşatmalı, bidat koymamalı, buna rıza göstermemelidir. Valileri, bunların muamelelerini araştırıp, öğrenmek, gelir gideri bilmek, mal varlıklarını korumak, düşmanlardan gelecek zararları savuşturmak için hazine ve zahire ambarları bulundurmak padişahın görevidir. Cimri olmamalıdır. Yoksa ona cimrilik yaftası yapıştırılır. İnsafa, ifrata da kaçmamalıdır. Yoksa “Har vurup harman savuruyor” derler. Bahşişte bulunurken herkesin derecesini dikkate almalıdır. On dinar verilmesi gereken birine yüz dinar, yüz dinar verilmesi gereken birine bin dinar vermemelidir. Böyle yapması tanınmış kişilerin şahsına zarar verir. Herkesin derecesini bilmiyor; hizmetkârların, hüner sahiplerinin hakkını tanımıyor derler. İnsan incinir, hizmette ihmalkâr davranmaya başlar.”²⁶⁸

Devlet yönetiminin devamlılığını sağlamak adına Sultanlık makamına getirilmiş kimselere düşen sorumluluk ve halkına karşı Sultanların tutumlarının ne şekilde olması gerektiği konusunda önemli bilgiler aktaran bir diğer müellifimiz “Gazali” eserinde şunları belirtmektedir;

“Başkan kalbini vezir yapmalı, faaliyetlerinde içtihat üzerine olmalıdır. Müşavere etmeksizin bir işe başlamamalıdır. Adaletinde ve insafında hiç kimseye muhabbet göstermemelidir. Böyle durumlarda gösterilecek en küçük muhabbet ve dostluk, halk tarafından başkanın adalet kuralına riayet etmediği şeklinde yorumlanır. Başkan müşavereyi, kalbinde adalet duygusunu toplamış, görüş ve planı bilginlerinkine uymuş, görüş sahipleri ve tecrübe görmüş kimselerle yapması uygun olur. Dini meselelere bütünüyle saygılı olmalıdır. En iyi başkan, karakter sahibi kimselerin yönetiminden dolayı rahat ettiği, karaktersizlerin ise korku içinde yaşadıkları kimselerdir. ”Aklınız varsa halkınıza acıyıp gece gündüz ölümü hatırlınızdan çıkarmayınız. Bir başkan halkına acır ve adil davranırsa kendi hâkimiyeti altında bulunan yerlerdeki yüzbinlerce insan, adil başkanları için Allah’tan şefaât dilerler. Şayet başkan halkına

²⁶⁷ Has Hâcib, 1998; 146, 147.

²⁶⁸ Nizâmü’l-Mülk, 2017: 357.

zulüm ve işkence yaparsa bütün halk onu Allah’a şikâyet ederler. Dolayısıyla Allah’ın gazabına uğratabilirler. Müminlerin Başkanı! Durumunu ve davranışlarını daima Allah’ın yoluna mutabık ve uygun yapıp o yolun dışına çıkmayınız. Şayet siz o yola aykırı hareket ederseniz, halkınızda size uyup hepsi eğri yolda kalabilirler. Emevi başkanlarından Velid, bina yapmakla meşgul olduğu için, Halkın gece ve gündüz oturma esnasında yaptıkları konuşma, konak, saray ve binalar hakkındaydı. Abdülmelik başa geçince onun tabiatı en çok kadınlarla haz duyduğundan devrinde herkes nikâhla uğraşıp duruyordu. Ömer bin Abdülaziz halife olunca Hz. Ömer’in yoluna tutundu. Gece- gündüz ibadetle meşgul oldu. Zamanın da herkes Bugün ne kadar okudunuz Bu ay ne kadar oruç tutunuz şeklinde konuşurlardı. Hâsılı bütün halk hareket ve davranışlarında size tabidirler. Aklınızı başınıza alınız, Müslümanları yolundan çıkarmayınız. Güzel muamele ile badatlardan uzak kalınız.”²⁶⁹

“Necmeddîn-i Dâye” ise Sultanların “Kendi nefsi, Reaya ve Allah’a” karşı olan üç hallerinin bulunduğunu belirtmektedir. Belirtmiş olduğu bu üç hususta ise sultana düşen sorumluluk koşunda aktardığı bilgiler şu şekildedir;

“Padişahın nefsi ile olan ilk hali tevhidi elde etmeyle kendi nefsine karşı adil olmak, farzları yerine getirerek ihsanda bulunmak ve yakınlara bağışta bulunmaktır. Uzuvarının haklarına riayet etmeli, nefse karşı koymalı, kalbini kontrol etmeli, zahir ve batın hisleri muhafaza etmelidir ki her birini memur olduğu şeye kullana bilsin ve yasaklandığı şeyden alıkoysun. Fahşa, münker sapkınlık hoşlanmayan çirkin fiiller, sözler ve hallerdir ki bunlardan karanlık meydana gelir ve yalan, gıybet iftira, sövgü zina fısıq, fücür ve zulüm gibi sıfatlardan doğurur.” Padişah hususi padişahlığın hakkını elde etmediği sürece umumi padişahlık ona ziyan vermeden hakkıyla kıyam edemez. Birçokları da hususi padişahlığın hakkını vermelerine rağmen umumi padişahlığın hakkını yerine getirememiştir. Zira o hakkın hilafeti ve niyabetidir, nübüvvettin ardıdır ve ondan daha büyük bir iş yoktur. Efendimiz (SAV) buyurduğu gibi Kulların en faziletlisi... Hak Teâlâ adil padişaha itaat etmeyi kendine ve peygambere itaat etmekle eş tutmuştur: Allah’a Resulüne ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin. Hakikaten bil ki bir kimse hususi padişahlığın hakkını vermedikçe umumi padişahlığın hakkını da ferman kanunu üzere veremez. Bunun misali yeterince iyi yüzme bilmediği için kendisini boğulmaktan kurtaramayan bir kimsenin başkasını kurtarmaya çalışması gibidir ki bu, muhaldir.”²⁷⁰

Bu konu hakkında bilgi aktaran bir diğer müellifimiz “Keykâvus” Sultanlık makamının önemini ve bu makamın şartlarını şu nasihatleri ile anlatmaktadır;

“Geldik imdi çün padişahlık hizmetine düştün, daim kulluğunda ol. Bir kulluk ki göresin, edilse gerek. Bu benim kulluğum değil, bana buyurmadılar deme, et; eğer buyurmadılarsa n’ola, cehdin bu olsun ki ayruk kişi edeceği kulluğu esen bitiresin. Şunu bigi ki padişah her ne vakit ki seni isteye, kulluğunda hazır göre ve dahi yeğrek budur ki ayruk kişi dahi isterse sen bulunasın. Zira ki padişahların himmeti şöyledir ki daim kullarını demek ardınca olurlar. Çün bir kez, ya iki kez, ya on kez seni istediğince kullukta gördü ve bildi ki dergâhının mukimisin. Pes sana itimat eder, buğur ulu işlerde komağa başlar, itimat ettiği

²⁶⁹ Gazali, 2016: 144, 148.

²⁷⁰ Dâye, 2013: 352, 353.

sebepten. Pes ta ki sen seni hizmet defterine yazdırmayasın, zahmet çekmekle ululuk nimetine erişmeyesin rahat ile. Görmez misin çivit yaprağı çürümeyince çivit olmaz, yani hizmette ettin, canın eritmeyince ululukta et, can bağlamaz. Pes Hak Teâlâ padişahları şöyle yaratmıştır. Dükeli halk ona ve onun hizmetine muhtaçtır. Çün hizmetin buldun, cehdeyle ki kimseye haset etmeyesin, hassa ki hasedini bil. Ayruk ol haset ettiğin kişinin sözün söylese, haset sanır, inanmaz, eğer ol gerçek ise dahi. İmdi budur padişahlar hizmetinin şartı; eğer tutmazsan dahi bari bu öğütleri işitmiş olasan, bir gün gerek olur.”²⁷¹

“Yusuf Has Hâcib” Sultanların hâkimiyeti altında bulundurdıkları beldelerin güvenliği ve gelişimine yönelik ne gibi çalışmalar yapması gerektiği ve bunların yanında halka karşı Sultan da bulunması gereken sorumlulukları şu sözleri ile aktarmaktadır;

“Hazineni aç ve servet dağıt, adamlarını sevindir; onlar senin her arzunu yerine getirirler. Eğer sen her vakit üstün gelmek istersen, adamlarını memnun et ve onlara değer verip, öğerek, şevke getir. Asker, ordu ve silahını kâfirlere cevır; kâfir ile dövüşürken ölmek, ölüm değildir. İslamiyet’i aç, şeraiti yay; böylece seçkin bir şahsiyet olur ve iyi bir nam kazanırsın. Müslüman ile kardeştir; kardeşe karşın düşmanca davranma, onlar ile her vakit iyi geçin. Halka huzur ve rahat sağlayacak bir nizam kur hayır-dua etsinler. Tanrı sana bunun ecrini verir; her iki dünya senin olur, ey kahraman.”²⁷²

Sultanların, din ve şeriat konularında aktarılan bilgilere vakıf olmaları ve bu konuların ayrıntılarını bilmeleri de önemlidir. Ayrıca bu alanlarda görev yapacak olan kişilere karşı Sultanların sergilenmesi gereken bir takım tutum ve davranışları bulunmaktaydı. Müellifimiz “Nizâmü’l-Mülk” bu hususları şöyle belirtmektedir;

“Bir padişahın yapması gereken şeyler şunlardır: Din işlerini araştırmak, farzları, sünnetleri gözden geçirmek, Yüce Tanrı’nın emirlerini yerine getirmek, din âlimlerine hürmet etmek, onların geçimlerini beytülmal dan karşılamak, zahitlere takva sahiplerine değer vermek karşılamak, zahitlere takva sahiplerine değer vermek. Gerekirse haftada bir iki defa, din âlimlerini çağırır. Yüce Allah’ın emirlerini, Kur’an tefsirini, Resul aleyhi selamın hadislerini, adil padişahların hikâyelerini, enbiya kıssalarını onlardan dinler. Dünya meşguliyetinden gönlünü uzak tutar; büyük dikkatini onlara verir huzurunda münazara yaptırır. Bilmediği şeyleri sorar, öğrenir. Buna bir süre devam ederse, alışkanlık haline gelir. Şeriat hükümlerini, Kur’an tefsirini, Hz Resulün hadislerini öğrenir, ezberler. Din ile dünya işlerinde alacağı tedbirleri, izleyeceği doğru yolu anlar. Hiçbir mezhebi bozuk bid’ atçı onu yoldan çıkarmaz. Adalet ve insaf duygusu güçlenir; ülkesinde heva hevese uyma, bid’ atçılık ortadan kalkar. Onun elinden büyük işler çıkar Devleti döneminde şer, fesat, fitne olmaz. Bu dünyada iyi ad ile anılır. Öbür dünyada kurtulanlardan olur; yüksek dereceye, sayısız sevaba nail olur. İnsanlar onun döneminde ilim öğrenmeye daha çok rağbet eder.”²⁷³

²⁷¹ Keykâvus, 2007: 204.

²⁷² Yusuf Has Hâcib, 2003: 393, 394.

²⁷³ Nizâmü’l-Mülk, 2017: 124.

Her dönemde Sultanların kendince hedeflediği amaç ve gayeleri bulunmuştur. Nitekim bu durum Selçuklu Sultanlarında da söz konusu olmuştur. Ancak bu hususta önemli olan ise Sultanın bu belirtmiş olduğu amaç ve gaye sonuçlarının devlet ve halk adına yarar sağlamasıdır. Bu amaç ve gayeler milletin yararına yönelik yapıldığı takdirde devlet içerisinde her alanda hep bir ilerleme kaydedilecektir. Selçuklular dönemde farklı sultanlar tarafından devlet adına yapılan bu atılımlar genel olarak ekonomi, siyasi, hukuk ve kültürel alanda oluşturulmaktaydı. Geçmişte uygulanan bu olumlu girişimlerin birçok etkisi ise hala günümüzde aşikârdır.

Müelliflerimizden “Zencânî” ele almış olduğu siyasetname eserinde bu konu üzerinde hassasiyetle durmuş olup devlet görevlilerinin yönetim alanında sergileyecekleri olumlu ve olumsuz tutumlarının devlet adına doğurabilecek sonuçları hakkında şöyle bilgi vermektedir;

“ Sultanlar ve melikler makamlarının yücelmesi, şanın artması için yüksek gayrete en çok ihtiyaç duyan kimselerdir. Her sultanın kendine göre güttüğü bir gayesi ve gerçekleştirmek istediği bir arzusu vardır. Birisi ülkesini mamur edip, hazinesini çoğaltmaya bakar. Böyle malı çoğaltmakla uğraşmak, gayretin basitliğine, iyilik ve şecaatten yoksunluğa işaret eder. Zira malı toplayıp, başkasına dağıtmayan kimse (kendi), yorulmuş, fakat malı başkasına kalmıştır. Bu ise en büyük mahrumiyet ve en kötü akıbetir. Sultanların nefislerini düzeltip, ülkeyi adaletle yöneltmekle birlikte, gayretlerini iyiliğe yöneltmeleri gerekir. Zira ikram ve yüksek gayretle nitelenmeye en layık olan sultanlardır. Himmet cömertlikte ortaya çıkar. Bu ise, sultanlarda daha belirgin olmalıdır. Zira onar, temiz bir soy ve şerefli bir makam sahibi oldukları için, Allah onlara bu hasleti vermiştir. Onları muhtaçların sığınağı, mahrumların hamisi kılmıştır.”²⁷⁴

Sultanlık makamına getirilecek olan kimselerde bir takım özel nitelikler de aranmaktaydı. Türk milletinde daha ilk dönemlerinden süre gelen bu düşünce anlayışları Selçuklular döneminde de devam etmiştir. Öyle ki özellikle “Adalet, bilgelik ve doğruluk” konusunda iyi yetiştirilmiş olan Sultanların halkına karşı olan tutum ve davranışlarında ki sadakatleri her alanda kendini gösterecek ve adalet her yönü ile tecelli edecektir. Bunlar yapıldığı takdirde sultana olan bağlılık artacak ve onun ağzından çıkan sözler, buyuracağı fermanlar her sınıf yönetici kadroları ve halk tarafından kabul edilecektir. Aksine millete karşı adaletsiz ve zulüm altında bir yönetim anlayışı benimseyecek olan sultanların saltanat ömrü ise uzun olmayacaktır.²⁷⁵

Siyasetname eserlerinde önemle üzerinde durulan bu konu hakkında Müellifimiz kıymetli bilgiler aktarmaktadır. “Nizâmü’l-Mülk” ün siyasetname eserinde bu konu hakkında belirtilenler şunlardır;

²⁷⁴ Zencânî, 2005: 187, 188.

²⁷⁵ Köymen, 2016: 70.

“Yüce Tanrı onu dünya padişahlarından görülmeyen yücelikle donattı. Padişahlar için gerekli bazı şeyler vardır. Güzel yüz, iyi huy, mertlik, yüreklilik, binicilik, bilgi, türlü silahları kullanmak, sanatlara vukuf, Yüce Tanrı’nın yarattıklarına karşı şefkat, merhamet göstermek, vaadinde durmak, dini bütün ve iyi itikatlı olmak, Yüce Tanrı’ya ibadeti sevmek, gece namazlarını kılmak, ziyaret etmek, oruç tutmak, din âlimlerine saygı göstermek, ilim ve hikmet sahiplerine kol kanaat vermek, sadaka vermek yoksullara iyilik etmek, emri altında bulunanlarla, hizmetkârlarla birlikte hoşça yaşamak, zalimlerin halka zulmetmelerine engel olmak gibi özellikleri Yüce Allah ona layık buldu. Kuşkusuz Yüce Allah ona devlet, saltanat verdi.”²⁷⁶

Bu konu hakkında “Yûsuf Has Hâcib” in görüşü ise şu şekildedir;

“Beylik için insanın ilk önce asil soydan gelmesi gerekmektedir. Bey cesur, kahraman, kuvvetli ve pek yürekli olmalıdır. Bey bilgili ve akıllı olmalıdır cömert ve yumuşak huylu olmak da lazımdır. Der ve şunları da ekler; Beylik mukaddestir, temizlik ister. Halk için beyin cesur ve kahraman olması iyidir. Halk için beyin çok seçkin olması lazımdır, özü sözü doğru ve tabiatı güzide olmalıdır. Bilgili akıllı halka muamelesi iyi, cömert, gözü tok gönlü zengin olmalıdır. İl ve şehirlerde idare, sulh ve sükûneti te’min etmek için, hükümdarın iyi tabiatlı ve binlerce fazilet sahibi olması lazımdır. Sabır bey için bir ziynettir. Bey cesur ve atılgan olmalıdır ve Bey de cömertlik ve alçak gönüllülük lazımdır. Kimin düşündüğü ile söylediği bir olursa, işte doğru insan odur. Saadete yükselmek için insana doğruluk lazımdır... Bey iyi olursa, halk da daima ona itaat eder, iyi ve güzel tavır ve harekete sahip olur. Beyler iyi insanları kendilerine yakın tutarsa kötülerde işlerinde iyi hareket etmeğe mecbur olurlar. Beylerin etrafını kötüler çevirirse memlekete tamamen kötüler hâkim olur Kötü serbest kalırsa iyi ortadan kaybolur, iyi hâkim vaziyette olursa kötü ortadan kalkar. Eğer beyler, ir talih eseri olarak, iyi olursa onların hakkı da şüphesiz, iyi olur. Beyler kötü olmadıkça, o memlekette kötülerin yüzü sevinçle parlamaz. Eğer halkın başında bulunan kimse iyi olursa, onun bütün memurları da iyi olur. Eğer bu beylerin kendileri iyi olursa, onların halkı da zenginleşir ve dünya düzelir.”²⁷⁷

“Necmeddîn-i Dâye” esrinde bu konu hakkında şunları aktarmaktadır;

“Saltanat ve Padişahlık Hazreti İzzet’e yakınlaşmaya büyük bir vesiledir. Ve saltanat Hakk’ın hilafetidir. Bu sebeptendir ki sultan Allah’ın gölgesidir. Zira her şeyin gölgesi onun halifesidir. Ancak bu Hilafet ve gölgelik halife olunan kimsenin sıfatları halifede olduğunda gerçekleşir. Bu manada Bütün mazlumlar O’na döner. Yani bütün mazlumların sığınağıdır. Öyle ki onlara hiçbir zalimden zulüm ya da cefa ulaşmasın. Bu zulüm ve cefanın sultandan ulaşması durumunda nasıl Zıllullahlık tasavvur edebilir ve hilafet nasıl mümkün olur? Maksat şudur ki padişah Hakk’ın fermanı ile kıyam ettiğinde, hevaya uymaktan kaçındığında, reayasını sığınağı, devleti ve koruması altına aldığı padişahlığın hakkını verdiğinde Hakk’ın hilafetine liyakat eder, yaratılışın özü olur. Zira yaradılışın maksadı hilafet sırrıdır. “Ben yeryüzünde halife yaratacağım. Eğer zulüm, cefa, hevaya uyma, Allah’a muhalefet ile meşgul olursa

²⁷⁶ Nizâmü’l-Mülk, 2017: 67.

²⁷⁷ Has Hâcib, 2003: 148-150, 73-75.

Allah'ın gazap ve kahrının sureti olur ve zamanının İblisi olur: Ebedi lanete düşer olur ki, Dikkat edin Allah'ın laneti zalimleredir.”²⁷⁸

Diğer bir müellifimiz olan “Keykâvus” un bu konuda ki görüşü ise şöyledir;

“Şöyle bilmiş ol ey oğul, eğer padişahlığa erecek olursan padişahlığında haramdan sakıncı ol. Yani kimsenin malına ve ayaline haramilikle el uzatma. Pakdamen ol ki pakdamenlik pakdinlik nişanıdır. Ve her işe ki el sunmak istesen evvel reyini biline uydur, andan ol işe el sun. Yani bilgisizlikle iş işleme. Pes her işin evvelinde aklınla bilünle danış, andan ol işi et. Zira Padişah'ın veziri vezerası (sadrazam- baş vezir) akıl ve bilüdür. Andan gerü ivercek olma, yani her işin adabını bulmayınca ivme amma çün hadakasın buldun sabret. Anda gerü her söz ki söylersin, gerekisin söyleyici ol ve az gülücü ol ta ki hizmetkârların yeğnilmeyeler ve kendiniz halka aziz göster, yani kime gerekse yüz gösterip katına yol verme, ta ki çeri halkına ve riayete gözüne hor görünmeyesin. Ve kimseden zebun olursan aman dilenci olma yeğin olursan Tanrı Teâlâ'nın halkına rahim ol, yani ol zebun ettiğini esirgeyici ol... Ve andan geri uğruya merhamet edip esirgeme ki uğruyu esirgemek halkın ziyanına sebep olmaktadır. Ve kanlının dahi affına sebep olmayı reva görme, hassa ki nahak kan etmiş ola. Şöyle ki kanlının halasına nispet edersen ki kanlısı affede, güç ile sen dahi kıyamet gününde ol kana giriftar oluğun.”²⁷⁹

Devlet Başkanların karakter özelliklerinin ne şekilde olması gerektiği konusunda bilgi veren “Gazali” ise şunları belirtmektedir;

- Herhangi bir konu hakkında vereceği talimatlarda latife yapmamalıdır.
- Yerine getiremeyeceği konularda halka karşı boş vaatlerde bulunup kendisini ve idarecilerini halka karşı gülünç duruma koymamalıdır.
- Devlet başkanları ayrıca halkına karşı hoşgörü sergileyip her daim onların bağlılıklarını kazanmalıdır.
- Devlet başkanları otoritesini güçlendirecek kendisine olumlu katkılar sağlayacak işlerle meşgul olmaları gerekmektedir. Kendisine olumsuz sonuçlar doğuracak durumlardan ise her an kaçınmalıdır.
- Kanaatkâr ve halkın gözünde ayıplanmamalıdır.
- Suçlu ve gayrı ahlaki hayat yaşayanlara cezai şahsi arzu ve kızgınlığını gidermek için, onları ıslah etmek için vermelidir.
- Halkına karşı baskı ve korkudan kaçınıp, ülke politikasını hakkıyla yürütüp otoriter idaresini en uygun şekilde halkına kabul ettirmelidir.²⁸⁰

²⁷⁸ Dâye, 2013: 351, 352.

²⁷⁹ Keykâvus, 2007: 224, 225.

²⁸⁰ Gazali, 2016: 147.

Devletin tüm sorumluluğunu üstlenecek olan Sultan'ın her hususta acele etmemesi gerekmektedir. Öyle ki olayları en ince detayına kadar araştırmalı, olay ve durumların gerçeklik payında yanlışlara düşmemeli.

“Nizâmü'l-Mülk” ün eserinde bu konu hakkında aktarmış olduğu bilgi şu şekildedir;

“İşlerde aceleci olmamak gerekir. Bir şey duyulduğunda, bir şey olduğunda, gerçek anlaşılıp yalan ile doğru birbirinden ayrılınca kadar ağırdan almak gerek. Acelecilik güçlülerin değil, zayıfların işidir. İki hasım huzur çıkınca birbirleri hakkında bir şeyler söyler. Bu durumda padişahın hangisinden yana olduğu anlaşılmamalıdır. Anlaşırsa, halkı olan korkar, bir şey diyemez; haksız olan cesaretlenir, yalan konuşur. Ayrıca padişahın herhangi bir konu üzerinde alacağı kararlarda bilgili kimselere de danışmasında fayda bulunmaktadır. Öyle ki müellifimizin bu noktada aktardığı şu sözleri bunu iyi kanıtlamaktadır. Kuşkusuz padişah önemli bir meseleyle karşı karşıya kaldığı zaman yaşlıları, bilgili insanları, sevdiklerini biraya getirip danışır. Herkes kendi görüşünü bildirir. Herkesin sözünü kıyaslar, doğru olan yolu tutar.”²⁸¹

Sultanların göreve getirildikleri süre zarfından sonra atacakları her adımda kendinden önce bu makamda görev yapmış olan diğer Sultanların, olumlu olumsuz tüm çalışmalarını bilip bunlardan ders çıkarak görevlerini daha doğru ve yerinde devam ettirmeleri gerekmektedir. Müelliflerimizden “Zencânî” bu konuda ki görüşü şunlardır.

“Denildi ki saltanatı yok olmuş ve devlet yönetimini kaybetmiş bir sultana Neden iktidarını kaybettin? diye sorulunca, o şöyle dedi, kuvvetime ve iktidarıma aldanıp, kendi görüş ve ilmime rıza gösterip, istişareden kaçınmam ve yeteneksiz insanlara büyük ve önemli işler vermem, vaktimi boşa geçirmekten, geleceğim hakkında yeterince düşünmemekten, fırsatları değerlendirmedikten, acele edilmesi gereken yerde harekete geçmediğimden ve insanların ihtiyaçları ile ilgilenmediğimden, iktidarımı kaybettim dedi. “Bahtiyar sultan geçmiş sultanların haberlerine muttali olarak, onların sözlerini okuyup, memleketin nizamı ve halkın maslahatı konusunda kendine bir pay çıkaran, gayretini mazlumların durumunu araştırmaya ve mazlumun hakkını almaya sarf eden ve zamanın hep bu şekilde kalmayacağını, gün gelip değişeceğini anlayan kimsedir. Kişiye, vaktin kıymetini bilip, imkânları değerlendirmesi mutluluk olarak yeter. Kişi, vakti geçmeden fırsatı değerlendirmelidir. Zira o anki güce itimat olmaz, çünkü devamlılığı yoktur. Mülke de güvenmek olmaz, çünkü onunda malum bir sonu vardır. Günlerin sonsuza kadar devam etmesine isteyenin aklı eksik görüşü zayıftır... Sultan zamanın geçtiğini, olayların değişip gittiğini iyice anlayıp, geçmiş insanların haberlerine muttali olup, onlardan geriye sadece güzel ad ve hoş sözler kaldığını bilmelidir. Artık Sultan fazileti tercih edip adaleti büyük küçük herkese yayarak hiçbir şekilde zulme izin vermeyerek, memleketinin temellerini kuvvetlendirmelidir. Böylece o, gittiği yolda hem adalete uyan, hem de kendine uyulan biri olur.”²⁸²

Bir diğer müellifimiz “Nizâmü'l-Mülk” ün bu konu hakkında aktardıkları ise şu şekildedir;

²⁸¹ Nizâmü'l-Mülk,2017: 165, 214.

²⁸² Zencânî, 2005: 182-184.

“Her zaman ilahi bir hadise olur, ülke kötü göze gelir, devlette hanedan değişir; ilke fitne, kargaşa yüzünden karışır, kılıçlar çekilir; öldürme, yakma, yağma, zulüm gibi şeyler yaşanır. Böyle fitne zamanlarında şerefli insanlar cezalandırılır, aşağılık olanlar yönetime geçer. Güçlü olanlar dilediklerini yapar; salah sahiplerin durumu kötüleşir; bozguncular güçlenir. Niteliksiz kişi emir olur; daha da aşağılık olanlar amid olur. Daha sonra ilahi saadet sayesinde uğursuz günler geçer rahatlık emniyet günler gelir. Yüce tanrı Melik zadelerde aklı başında birini başa getirir ona devleti verir. O düşmanları mahveder. Ona akıl bilgi verir her işte temyiz gücünü kullanır. Yeni padişah kime rastlarsa, eski padişahların törelerini sorar ataların dergâhında memleketinde tertibi, kaidenin nasıl olduğunu öğrenir. Eski defteri kitapları karıştırır. Ülkenin eksi düzenli tertipli dönemlerini tekrar yaşatır. Herkesin liyakatini tespit eder. Layık olanları bulundukları yere yerleştirir. Layık olmayanları da görevden uzaklaştırır. Hangi işin adamıysa o işe gönderir. Nankörlerin kökünü kazır. Dine dost zulme düşman kesilir. Hak dinini destekler nefis aruzlarını bidati yok eder Allah’ın izniyle başarıyı nasip etmesi sayesinde.”²⁸³

Selçuklular, Anadolu da Türk birliklerinin hâkimiyetlerini sağlamlaştırmaya çalıştıkları ilk kuruluş dönemlerinden itibaren devlet teşkilatı ve hukuki konularda önemli atılımlar gerçekleştirmişlerdir. Selçuklular döneminde oluşturulacak olan bu devlet teşkilatı ve hukuki sistemlerde eski gelenek ve görenek anlayışlarına da rastlanıldığı unutulmamalıdır. Öyle ki bir nevi eski Türk geleneklerinin taşıyıcıları sayılan Gazneliler aracılığı ile gelen Abbasi – Samani devlet anlayışı ve bunun yanında Gazneli ve Karahanlı ile gelen Göktürk, Uygur devlet gelenekleri Selçuklular döneminde de kabul görmüş olup, gelişen şartlar neticesinde bunlara ekleme ve çıkarımlar yapılmıştır. Özellikle de Sultan Melikşah döneminden itibaren İran karakterli yeni İslami devlet teşkilatı oluşturulmuştur. Selçuklu Sultanlarının bu yolda ki yegâne amaçları ise devletlerini dengeli, kuvvetli ve uzun ömürlü ayakta tutabilmektir.²⁸⁴

Selçuklular döneminde devlet teşkilatı adı altında halkın sorunlarını en kısa sürede gidermek ve refah seviyesi yüksek bir yönetim için birçok farklı idari kurumlarda yeni gelişimlerin yapıldığı bilinmektedir. Özellikle bu çalışmalar Hukuki eksen içerisinde yürütülmekteydi. Öyle ki devlet, sorumluluğu altında bulunan millete karşı her konuda adaleti gerçekleştirmek için hep var olmuştur.

Selçuklular döneminde idari teşkilatlanma alanında yapılan çalışmalara detaylı girmeden önce ele alınmış olduğumuz siyasetnameler de müelliflerimizin devlet teşkilatı kurumlarının önemini, bu kurumda çalışacak olan kişilerde bulunması gereken nitelikler ve Sultanın bu konuda ki sorumlulukları hakkında verdikleri kıymetli bilgileri aktarmamızın daha yararlı olacağı düşüncesindeyiz.

“Nizâmü’l-Mülk” Siyasetname eserinde bu konuya yönelik nasihatlerini şöyle aktarır;

²⁸³ Nizâmü’l-Mülk, 2017: 223, 224.

²⁸⁴ Kaymaz, 2011: 27, 28.

“Allah’ın takdiriyle kullarından biri saadete, devlete erişir. Yüce Allah, yeterliliği ölçüsünde o kula ikbali layık görür. Ona akıl bilgi verir. O da aklı, bilgisi sayesinde emri altında bulunanları seçip görevlendirir. Her birine gücüne göre rütbe verir, bir yere yerleştirir. Liyakatli hizmetkârları halkın arasından seçer; her birine bir rütbe ve makam verir. Din ve dünya işlerindeki yeterliliklerinde onlara güvenir. Sağladığı adalet sayesinde huzur içinde yaşasınlar diye, itaat yolunu tutan, kendiîşleriyle ilgilenen insanları sıkıntılara karşı kollar. Hizmetkârlardan veya görevlilerden biri haksızlık edecek olursa, öğüt verilerek, uyarılarak terbiye edilir. Gaflet uykusundan uyanırsa, o kişiyi eski işinde tutar. Uyanmazsa onu o işte tutmaz; daha layık bir kişi ile değiştirir. Reayadan bazıları nankörlük ederse, güvenin rahatlığın kıymetini bilmezse, için için hainlik tasarlırsa, başkaldırırsa haddini aşacak olursa, hayatsı ölçüsünde paylanır. Cürmü kadar cezalandırılır. Yine hatalarının üstüne bir örtü çekilerek affedilir. Amillere görevlerini yaparken şunlar tavsiye edilmelidir: Allah’ın kullarına karşı iyi davranınsınlar, haraç ve öşür alırken lütufta, güzelliği istesinler. İnsanların eli rahatladıkça mal istemesinler. Vaktinden evvel isteyecek olurlarsa, halk zor durumda kalır. O hasat döneminde zarurettten mallarını yarı fiyata satar, perişan olurlar. Yine amillere şu tavsiyede bulunulmalıdır: Halktan biri aciz düşer, öküze tohuma ihtiyaç olursa, ona borç verip yükünü hafifletsinler. Böylece orada kalıp, yerinden yurdundan avare olmaz. Ömür boyu huzur içinde yaşar.”²⁸⁵

“Necmeddîn-i Dâye” nin bu konu hakkında eserinde aktardıkları ise şöyledir;

“Müstevi, Müşrit nazır, arız, kâtip hacib, haznedar, vali gibi diğer devlet erkânı memurları da tıpkı beş his uzvu gibidirler ve ortak his ve göz, kulak, dil, burun, dokunma, fikir, hayal, anlayış, hafıza, hatırlama ve diğer kuvvetlere benzer. Emirler baş, el, ayak, gibi asli uzuvlardır. Ciğer, altıparmak, safra gibi Valiler, naip, diğer görevliler parmaklar, eklemler vs. gibidirler. Diğer asker ve reayanın umumu da derecelerinin farklılıklarına göre damarlar, sinirler, kemikler, adaleler ve bütün vücuttur. İnsan şahsı nasıl bunların hepsine muhtaç ise ve bunlardan birisi olmasa insan eksik, sakat kalırsa padişahda bunların hepsine muhtaçtır. Ve bunlardan birisi eksik olursa memleket işi noksan olur ve eksik kalır. Padişahın buyurduğu her iyilik, nimet, adalet, insaf, kerem, müdara, siyaset, sılayı rahim ve saltanat mürüvvetidir ve bunlar memleketin devam ve sebatının sütunlarıdır ki Efendimiz söyle buyurmuştur Adalet ve mülk bir aradadır. Boynuzlu koçlar, güç sahibi zalimlerdir. Bunlar emirler, divan ashabı, makam sahipleri, Hazretin naip, valileri, reisleri, kadıları ile haydutlar ve eşkıyalardır ki her biri fırsat bulduğunda kendi güç, kuvvet, imkân ve silahı ölçüsünce diğerlerine eziyet etmeye koyulurlar. Reaya olduğu gibi bunların insafına bırakmamak lazımdır. Daima her bir gurubun halini sormalıdır ki kıyamet gününde kıtmir ve nakir reayanın halini ve onların hayrını ve şerrini padişahdan sorarlar. Efendimiz (sav) buyurduğu gibi hepiniz çobansınız ve hepiniz sürünüzden sorumlusunuz Emir reayanın çobanıdır ve onlardan sorumludur.”²⁸⁶

Müelliflerimizden bir diğeri olan “Zencânî” ise devlet teşkilatı müesseselerinin önemini ve Sultana bu konuda düşen görevlerini söyle nakletmektedir;

²⁸⁵ Nizâmü’l-Mülk, 2017: 65-81.

²⁸⁶ Dâye, 2013: 355-363.

“Halk, Allah’ın sultanlara ve idarecilere bir emanetidir. Sultanların Allah’ın kendilerini sakındırmış olduğu zulümden sakınmaları ve halk gözetmeleri gerekir. Sultan memleketi yönetirken, Allah’ın emrine uysun, halka zulümden sakınsın. Himmetine kendisine halkı yönetme görevi veren Allah’a yöneltsin. Sultan’ın Rabin’in emaneti olarak, idaresini kendine verdiği kullarının durumunu gözeterek, vali ve bölge yöneticilerinin teftişine önem vermesi, memleket idaresinin temel kanunlarındandır. Sultan etrafındakileri (yardımcıları) mertebelerine göre idare etsin. Denildi ki, yetenekli insanların mertebelerini düşürüp, sefil ve alçak insanların mertebesini yükseltmekten daha çirkin bir şey yoktur. Başların kuyruk, kuyrukların baş olduğu bir memlekette hiçbir hayır yoktur. “Peygamber (S.A.S) şöyle buyuruyor; Toplumda iki gurup insan düzgün olursa toplumda düzgün olur, bozuk olursa toplumda bozuk olur. O iki gurup, idareciler ve âlimlerdir. Ve şunu da ekler İdareciler zalim olduğu zaman, rahmet kesilir.” Sultan bir insana liyakatinin üzerinde bir görev vermesi güzel olmadığı gibi, yeteneği ile bir görevi hak eden kişiyi, rütbesinden düşürmesi de doğru değildir. Zira bu durumda onun yeteneğini köreltmüş ve iş yapamaz hale getirmiş olur, azmi kırılır, zulmü itaat görür. Bilakis tam yeterliliğe ve saltanat yapısına uygun olan sultan, yetenekli insanlarla başarıya ulaştığında, onlara ihsanı (iyilik ve ikramı) ganimet bilir. Zira işler çok çeşitli olup o işe uygun olanlar az olduğu için her zaman hem yetenekli insanlar, hem de başarının birlikteliği güç olur. Yetenekli ve isabetli görüş sahibi birini bulduğunda himaye et. Çünkü ona ne zaman ihtiyaç duyabileceğini bilemez, ihtiyaç duyulduğunda da bulunmaz. Hali hazırda mala muhtaç olmasa da gelecekte ona ihtiyaç duyabileceğinden dolayı, malı zayi etmesi caiz olmayacağı gibi, yetenekli insanları da ihmal etmek doğru değildir. Zira yetenekli insanlar maldan daha fazla korunmaya layıktır.”²⁸⁷

Müellifimiz “Keykâvus” un bu konuda aktardıkları ise şunlardır;

“Eğer kısmet olursa padişah hizmetinde olasin, ne kadar ki padişah seni kendine yakın görürse, sen ona mağrur olma, kendüzünü ırağrak tut, yakınlığından kaç, amma kulluğundan kaçma ki padişaha yakınlık ıraklığa sebeptir ve kulluk etmek yakınlığa sebeptir. Pes malum oldu ki hizmet vaktinde yakın olmak gerekmiş ta ki ol takarrübe hâlel gelmeye... Andan geri devletin hâkimliğine mağrur olma. Zira bilmek gereksin ki kamu tamamlar noksana dönecektir. Pes cehdeyle ki padişah hizmetinde haşmeti ve ululuğu doğrulukla hâsıl edesin ki nimet bolluğu haşmet ardınca seğirdip gelir. Andan gerü akça için beyini satanlardan olma, yani filan padişahın katına varayım nimetim çok olsun deyip akça tamahından beyini koyup gitme ki tamam et dünya malı senin olsa hain oldu dediklerine değmez bir bu; bir dahi budur ki padişah tarafından hâsıl olan mal güle benzer sevgili ve aziz kokusu hüb amma gül biga padişah katında ol malın ömrü az olur. Andan gerü mademki padişah hizmetindesin, hiç nesneye hainlik eyleme, hassa ki seni ululuğa er gürmüş ola.”²⁸⁸

Devlet yönetiminde söz sahibi olan Sultanların bulundukları mevki konumlarını yükseltmeye yardımca olacak şartların neler olduğu ve yönetimin devamlılığı sağlamaya yönelik alınması gereken tedbirler hakkında Müellifimiz “Gazali” nin aktardıkları ise şu şekildedir;

²⁸⁷ Zencânî, 2005: 212-,214.

²⁸⁸ Keykâvus, 2007: 201, 202.

- Devlet kurumlarında çalışacak olan kimselerin kötü niyetli ve kozmopolit olmamalarına özen gösterilmesi.
- Devlet kurumlarında çalışacak olan kimselerin Şüpheli bir inanca sahip olanları dâhilinde bu kimselerin derhal devlet işlerinin görüldüğü meclisten ve başka devlet işlerinden menedilmeleri gerekmektedir.
- Görev aldığı kurumda çalışmakta olan kimsenin bulunduğu alanda her an bir şeyler koparmak gayesiyle yaklaşması durumunda bu kimseleri Sultan huzurunda def etmek.
- Çalışan kimselerin görevde bulundukları iş hakkında hiç bilgisi olmadan kurumlara almak, kabirdekilere komşuluk yapıp ihtiyacını onlara arz etmek gibi nitelendirilmektedir. Bu durumlarda bu kimseler çalıştıkları alanlardan uzaklaştırılmalıdır.
- Aklını gerektiği gibi kullanmayan, zevk ve eğlenceye düşkün, (ırz ve namustan uzak hayat yaşayan) kimselerin devlet görevlerinden uzaklaştırmak gerekmektedir.
- Halkın isteklerini devlet başkanına iletmekten yoksun bana karşılık başkandan duyduklarını hemen halka ileten kimseleri parlamentodan ve diğer devlet işlerinin iyi yürütülmesi için bu kimseleri bu alanlardan uzaklaştırmak gerekmektedir.
- Başkan önce kendi etrafındakileri ıslah etmeli ve dürüst olan kimseleri etrafına toplamalıdır. Bunu yapmaya gücü yeter yermeyen başkanın halka yönelmeye ne hakkı vardır. İdarecilerin en hayırlısı keskin görüşte şahin gibi, etrafına toplanıp bulunan insanların kartal gibi olanıdır. Yani başkan işlerin varacağı sonuç hakkında son derece uyanık, görüş ve feraset sahibi olursa kendi yanında veya devletin diğer hizmetinde çalışanlarda onun gibi olurlar. Böylece idareci ülkesinin durumunu düzene sokar ve vatandaşlarının işleri de yolunda olur.²⁸⁹

Sultanların kendi hizmetinde görev alacak olan çalışanlarına karşı sergileyecekleri birtakım sorumlulukları bulunmaktadır. Bu konu üzerine müellifimiz “Yûsuf Has Hâcib” eserinde şu hususları aktarmaktadır.

“Beyler üzerinde hizmetkârın, daha hizmette başlamadan evvel, bir alacağı vardır. Ona ilk önce yiyecek ve içecek vermek ve onun hizmet esbabını hazırlamak lazımdır. Hizmet etmek zahmetli ve ağır bir iştir; beyler bunu takdir ederlerse, hizmetkâr daha çok gayret eder. Hizmet eden insan tenini ve canını feda eder; kulluk eden beyini memnun etmek ister. Onlar sıcakta, soğukta, aç tok, yaya ve çıplak halde, kılıç, balta ve ok darbelerinde maruz kalırlar; ey hükümdar, bunu bil. Onlar önce öne, arkaya, sağa ve sola giderler oralarda beylerini huzura kavuşturmak için zahmet çekerler. Onlar düşmana karşı ön safta bir silah vazifesi görürler. Beyin yaşaması için kendilerini ölüme atarlar. Bu hizmetleri için bey onların

²⁸⁹ Gazali, 2016: 153-157.

hakkın ödemeli ve onlara şefkat ile muamele etmelidir. Ey halkın büyüğü ve bey olan kimse hizmetkâr kullarına iyi muamele et ve onları yükselt. Beyler hâkimiyetini hizmetkârlar vasıtasıyla elde ederler hükümdar hizmetkârlar ile memleketlerini düzene koyar. Beyin aslı ne kadar ulu ve kendisi ne kadar büyük olursa olsun onun adı hizmetkârları ile yükselir. Hizmetkâr kapıda ümit ile hizmet eder bey onun umduğunu vermezse mürüvvet gider. Beyler hizmetkârın nasıl olduğuna ve işe yarayıp yaramadığına her vakit dikkat etmelidirler. İşe yaradığı nispette ona ihsanda bulunmak ve hizmeti nispetinde onun hakkını ödemek lazımdır. Beyler ihsanda bulunur ve iyi sözle onu takdir ederlerse, hizmetkâr beyine kendisini feda eder.”²⁹⁰

Sultanlar emri altında çalışan kişileri görevlerinde göstermiş oldukları üstün başarılarından ötürü yeri geldiğinde ödüllendirilmelidirler. Aksi durumda işlerinde aksaklık yaratacak olanlar ise cezalandırılmalıdır. İdari teşkilatlanma konularında bu tarz durumlara dikkat edildiği sürede devletin uzun ömürlü olacağı aşîkârdır. Müellifimiz “Nizam-ı Mülk” eserinde bu konu üzerinde durmuş olup, Sultanın takınması gereken tavırları eserinde şu şekilde aktarmaktadır;

“Hizmetkârların makbul bir hizmeti görülürse, derhal takdir edilmeli, onlar da bunun semeresini görmeli. İstemeden bir hata eden olursa, hatası kadar cezalandırılmalıdır. Böyle yapılırsa, bendelerin hizmete rağbeti artar, hata edenler daha çok korkar, işler düzgün yürür. Padişahlığın sahası bundandır.”²⁹¹

Devlet kurumlarında çalışacak olan kimselerin iyi iş görmelerinin yanında bu kişilerin güvenilir kimseler olmaları da şarttır. Çünkü Sultandan sonra devleti ayakta tutan kimseler sultanın sorumluluğunda görev alacak olan çalışanlardır. Öyle ki halk her konuda istek ve şikâyetlerini rahat ve güvenilir bir şekilde devlet sorumlularına bildirmeli ki toplum içerisinde huzursuzluk çıkmasın. Bu konuda sultana düşen sorumlulukları müellifimiz “Zencânî” eserinde şu şekilde açıklamaktadır;

“Denilmiştir ki, halkın durumuna duyarlı olan sultanın, az çok, büyük küçük bütün halkının durumundan, devletin sınırlarından, memurların yaptığı işlerden haberdar olması gerekir. Gizli açık ajanlarının kendisine verdiği istihbarata devam edip ona göre önlem almalıdır. Bu iş içinde sultanın haberi olmadığı konularda haber verecek, haberi olduğu konularda yol gösterecek, haberine güvenilen emin bir kimseyi seçmesi uygun olur. Böylece sultan onun haberine güvenip, işlerinin hakikatine vakıf olsun. Zira sultan durumu ve yaptıkları hakkında bilgisi olmadığı bir halkı, koruyup kollaması mümkün değildir. Bazen memleketinin gidişatından bir takım yanlışlarla, yanlış malumat edinilerek, memleketin düzen içinde olduğunu zanneder. Bu hüsn-ü zannı, ülkenin bozulmasına ve halkın helakine sefaletine yol açar. Hz. Ömer’in kendi dönemindeki insanların durumunu yakından bildiği gibi, sultanın da yakınındaki insanların durumunu bilmesi gerekir... Evliyalarından biri sultanlara nasihat ederken şunları söylemiştir: Bir sultan şu

²⁹⁰ Has Hâcib, 2013: 218,219.

²⁹¹ Nizâmü’l-Mülk, 2017: 210.

dört hasleti bulundurduğu zaman saltanatı uzun olur. Birincisi, kendisi için istemediği bir şeyi, halkı içinde istememesi. İkincisi, sonucundan korktuğu bir şeyi ertelememesi. Üçüncüsü, halkın başına kendi istediği değil, halkın razı olacağı birini getirmesi. Dördüncüsü, süt emziren bir annenin, çocuğuna gösterdiği ihtimamı, sultanında halkına göstermesi gerek. Bu özellikler, adalet ve aklın gereği olarak kuşatıcı övgü ve hayır duayı ebedileştirmek için halka iyilikle davran, durumlarını gözetmek için gereklidir. Allah (Sübhanehu ve Teâlâ)halkın hamisi olan yüce sultanın, saltanatını, uzun kılsın, sancağını yüceltsin, yardımıyla düşmanlarını kahretsin ve onu hidayete ulaştırsın. Onu, hayra destek çıkan, adaleti koruyan bir sultan eylesin ” ²⁹²

Selçuklular, devlet teşkilatlanma sistemi içerisinde devleti kalkındırmak adına “saray, hükümet, askeri ve ilmiye” alanları başta olmak üzere oluşturdukları birçok farklı idari kurumun var olduğu bilinmektedir. Ayrıca bu kurumlar daha ilk dönemlerinden itibaren düzenli ve tertipli bir hale getirilmiş olup birçoğu da hukuki eksen içerisinde yürütülmekteydi. Bu kurumlar içerisinde ”Saray Teşkilatı” adı altında çalışacak olan kimseler ise sultanın şahsına görev yapmakta olan kimselerdi. Selçuklular döneminde özellikle sultan “Melikşah ve Sencer” zamanlarında saray teşkilatı kurumunda önemli gelişmeler görülmüştür. Bu alanda görev alan kişiler içerisinde en yüksek kademede bulunan kişi “Büyük Hacib” olarak nitelendirilmekteydi. Bu kimseler sarayın her türlü konularında sultandan sonra en yetkili söz sahibi olan kişi olma özelliğine sahiptiler. Ayrıca bu kişi saray teşkilatı konularında görev alan diğer kişileri kendi sorumluluğunda denetlemekteydi. Müelliflerimizden “Yûsuf Has Hâcib” bu makamın önemini göreve getirilecek kişilerde bulunması gereken nitelikler ve kişilere düşen sorumlulukları şöyle belirtmektedir.

“Ulu hacib, çok emniyetli, dürüst ve bu doğrulukla birlikte de iyi ve dini bütün bir insan olmalıdır. Halka faydalı olması bununla halkın başına güneş ve ay doğması için, onun soyu-sopu temi ve tabiatı iyi olmalıdır, gözü tok hayâ sahibi, temiz ve nazik olmalıdır, Hacib vazifede çok uyanık ve anlayışlı olmalıdır... Hacibin yüzü ve kıyafetleri güzel, saç- sakalı düzgün, erkek sesli ve açık sözlü olmalıdır. Hacib takva sahibi ve dindar olmalıdır.”

Saray teşkilatı sistemi içerisinde görevli bir diğer kurum da “Vekil-i Der” olarak bilinmekteydi. Bu alanda çalışan kimselere düşen görev ise bir bakıma sultan ve vezir arasındaki yakınlık konularından aracı olmaktı. Saray teşkilatı alanında kurulmuş olan bir diğer kurum ise “Üstadüddâr” olarak bilinmekteydi. Bu göreve getirilenler sarayın giderleri konusunda devlet hazinesinin gelir ve vergilerinden belli oranda yararlanıp bu giderlerin takibini üstlenen kimselerdi. ”Emir-i Hares” ler ise Selçuklarda her dönem ihtiyaç duyulan bir kurum olma özelliğine sahip olmuştur. Bu kurumda çalışanlar Sultanın vermiş olduğu cezaları

²⁹² Zencânî, 2005: 223, 224.

uygulamakla mükelleftiler. Emir-i Hares kurumuyla alakalı Müelliflerimizden Nizâmü'l-Mülk eserinde bu makamın önemini ve burada çalışacak olanlarda bulunması gereken nitelikleri şöyle belirtmiştir;

“Emir-i Hareslik her devirde yüksek rütbeli işlerden biri olmuştur. Emir-i Hacib bir yana dergâhta emir-i haresten yüksek rütbeli, ihtişamlı biri yoktur. Çünkü mesleği cezalandırma ile ilgilidir. Herkes padişahın gazabından, cezalandırmasından korkar. Padişah birine gazaplandı mı onu dövmesini, sopa çekmesini, zindana tıkmamasını emir-i herkese söyler. İnsanlar bedenini, canını kurtarmak için malın mülkünü feda etmekten çekinmez. Emir-i Hareste her zaman kös, âlem ve nevbet bulundurmıştır. Eskiden insanlar padişahı çok ondan korkardı. Günümüzde bu meslek gerilemiş, eski canlılığını yitirmiştir. Dergâhta en azından elli çübdar (değnekçi) bulunmalıdır. Bunlardan yirmisinin değneği altın, yirmisinin gümüş olmalı, on tanesinde de uzun harbe olmalıdır. Emir-i hares büyük emirdir. Bu emir bu işi yapabiliyorsa yapmalı, aksi takdirde yapan biriyle değiştirilmelidir.”

Silahdar (Emir-i Silah) Selçuklular döneminde uygulanan törenlerde sultanın silahını taşımaya yükümlü kimselere verilen isimdi. Ayrıca bu kurumda görev alanlar devletin silah hanesini korumakla da mükelleftiler. Abdar (Taştardar) sultan ellerini yıkarken gerekli malzemeleri tutmakla görevli kimselerdi. Çaşniğir sultan adına hazırlanan yemekleri sultandan önce tadan kimselere verilen isimdi. Şarabdar Selçuklularda bu göreve getirilen kimseler, sultanın içecek olacağı şarap ve şerbetleri hazırlamakla görevli kimselerdi. “Yusuf Has Hâcib” eserinde Çaşniğir kurumunda görev alan Aşçı başının ve Şarabdar başının önemini, bu görevlere alınacak kişilerde dikkat edilmesi gereken noktaları en ince detayına kadar açıklamış bulunmaktadır. Eserinde belirttiği bu hususlar ise şunlardır.

“Ey hükümdar, Aşçı başı görevine mükemmel ve temiz ruhlu bir insan lazımdır. Bu iş için çok dürüst ve doğru bir insan ara... Bey için her türlü tehdit boğazdan gelir. Aşçı güvenilir, doğru olgun kimse olmazsa yemek-içmekte beylerin durumu tehlikeye girer. Bu iş için çok eski ve emektar bir hizmetkâr lazımdır ki beyi, esirgeyerek, yemeği zevkle vaktinde hazırlasın. Takva sahibi, din ve şeriatı tanır bir insan olmalıdır. Böyle insanlardan doğruluk gelir. Onun yüzü kıyafeti güzel, tavrı iyi, saç-sakalı düzgün yakışıklı ve özü-sözü bir olmalıdır. Böyle kimse göze temiz görünür. Aşçı başı doğru, dürüst ve itimat edilir bir kimse olmalıdır. Aşçı başı sadık olmalı ve beyini çok sevmeli nefesine hâkim hayâ sahibi bir kimse olmalıdır. Aşçı başı akıllı ve bilgili olmalıdır yemek saati gelince elini çabuk tutmalıdır... İçkici başı için ise aktarılanlar; Hükümdar bu hususta çok iyi düşünmelidir. Güvenilir doğru sadık, gözü ve gönü tok tabiatın da atılan ok gibi doğru olmalıdır. O akıllı ve çok bilgili olmalıdır. İçkici- başı için çok titiz kişi lazımdır. Bütün işleri doğruluk ile yapmalı Şefkat, sevgi ve sadakatle beyin içkisini gözeterek onun hakkını ödemelidir. İçkici başının sakileri de hep genç ve güzel yüzlü olmalıdır. Belleri ince, omuzları geniş, teni beyaz yanakları al-kırmızı olmalıdır. İçkinin kıl, tüy ve çer-çöpten korunması için, içkici sakalsız ve temiz bir insan olması lazımdır. İçkide kıl bulursa yakışır olmaz.”

Sultanın giyeceği kıyafetlerinden sorumlu olan kişiler ise Camedar isimle anılmaktaydı. Sakiler ise içki meclislerinde konuklara şarap sunmakla görevli kimselerdi. Emir-i Âlem Sultanın bayrağını taşımakla mükellef kimselere verilen isimdir. Emir-i Candan ise Selçuklularda Sarayı korumak adına ihtiyaç duyulup oluşturulan bu kurumun başında bulunan kumandana verilen isimdir. Hansalar sultanların mutfaklarından sorumlu kimseler olup bu mutfaktaki gerekli olan malzemeleri tedarik etmek için çalışmaktaydılar. Emir-i Şikâr “Sultanların hobileri arasında saya bileceğimiz ava gitme durumlarında sultanın bu alanla ilgili ihtiyaçlarını gidermek ve av esnasında sultanın yanında bulunmakla görevli kimselere verilen isimdir. Ayrıca Sultanlara ait olan doğan, atmaca, saire gibi av kuşlarına bakmakla görevli kimselere de Bazdar denilmekteydi. Son olarak Çavuş (serheng veya dür- baş) ise Sultan tarafından verilen emirleri yerine getirmeyle sorumlu kimselerdiler. Padişah Nedimleri “ Padişahın en yakınında çalışmakla görevli kimselere verilen isimdir. Bu alanda çalışacak kimselerde ve padişahın bu çalışanlara karşı bulundurması gereken bir takım sorumlulukları bulunmaktadır. Müellifiz “Nizâmü’l-Mülk” Bu kurum çalışanları hakkında eserinde ilk olarak; Bu kimselerin güvenilir kişilerden seçilmesinin gerekliliğini belirtmektedir. Bunun yanında bu kimselerde bulunması gereken nitelikler ise şu şekilde belirtilmektedir; erdemli olmak, giyim kuşamına dikkat etmeli, her daim güler yüzlü olmaya özen göstermelidirler, Padişahla gerçekleştirdikleri sohbet sırasında olayları en uygun şekilde birbirine bağlamalıdır. Nitekim Nedimlerle padişah arasında ki yakınlık diğer çalışanlara göre çok farklılık göstermektedir. Padişah bu kimseyle, diğer çalışanlarla olan sadece devlet işleriyle alakalı konuları konuşmamaktadır. Ayrıca Padişahların Nedim ile görüşecekleri zaman dillimler önceden belirlenmelidir. Sarayda Nedim bulundurmanın faydalarına baktığımızda ise; Bu kimseler padişahın can dostu olarak bilinmektedir, bunun yanında bu kişi Padişahı gece gündüz korur her olumsuz durum karşısınca tek biran düşünmeksizin canını feda edebilir konumda olması açısından önemli kimselerden sayılmaktaydılar.”²⁹³

Nedimlik kurumunun gerekliliğini bu kurumda çalışacak olan kimsede bulunması gereken niteliklerle alakalı konuları Müellifimiz “Kekavus” eserinde şu hususları belirtmektedir.

“Ey oğul, eğer padişah seni nedim etmek isterse ve gel nedimim ol diye buyursa eğer sende nedimlik aleti yok ise pes nedimlik kabul etme. Zira her kim padişaha nedim ola, şöyle gerekir ki eğer sohbet bezeği olmasa bari sohbet bozan olmaya. Yani kimer nedim eğer hüneri yok dahi ise bari tavla görkü, at gibi durduğu yerde yaraşığı olur... Ve nedim gerektir yazıcılık bile ki eğer nagah halvette yazıcı gerek ola

²⁹³ Merçil, 2015: 145, 155; Nizâmü’l-Mülk, 2017: 217, 160; Sevim ve Merçil: 2014: 620-622; Has Hâcib, 2003: 181-215.

nedim gerektir., aciz olmaya filhal ol hizmeti yerine getire. Ve nedim hem şair gerektir ve eğer şair olmazsa bari şiirşinas gerektir.. Ve nedime gerektir ki tıp ilmin ve nucum ilmin dahi bile, ta eğer sanattan padişah katında söz geçse, ya takip veya müneccim gerek olsa, , ta tabip ve müneccim gelince ol ilimden nedim olan, birkaç söz söylemiş ola, ta ki nedimlik şartın yerine götüre. Ve nedim gerektir ki ala-kadrihi sazcağız dahi depdere... Ve dahi nedim ola gerektir ki hikâyeler mutavval ve muhtasar gülüştürmeli ve tanmalı sergüzeşler ve garip latayifler ezberinde çok olan, ta ki her birisinin zevkiyle padişahın gönlü eğlene. Ve nedim hem hakikatli ola ve hem mecazi. Amma vaktini her söznün bilmek gerektir ki ne vakit istil ederler ki her birini vaktiyle söznün işe sürmese, ol pes mahalşinas olmamış olan.”²⁹⁴

Selçuklular döneminde merkezi idareyi güçlendirmek, devletin her anlamda adalet telakisi çerçevesinde kalkınmasını geliştirmek adına oluşturulan en önemli kurum hiç şüphesiz hükümet teşkilatı idi. İdari teşkilatlanma adına oluşturulan bu kurumun ehemmiyeti Selçuklular döneminde yüksek sayılmaktaydı. Merkezi eyalete veya hükümdarların bulunduğu yerlerde var olan önemli müessese kurumu büyük divan olarak adlandırılmaktaydı. Ayrıca bu divan ismi kaynaklarda divan-ı ala veya divan-ı vezaret” olarak da aktarılmaktadır. En üst merceğinde görev alan ve sorumluluğun büyük bir kısmını bünyesinde taşıyan kimse ise Sahibi-i divanı devlet, Sahibi-i divanı saltanat, havece-i buzurg olarak da farklı isimlerle adlandırılan. Baş vezirler olarak bilinmekteydi. Bu divanda berat ve resmi emirlerin çıkışı ve mali İşlerle alakalı konular üzerinde çalışmalar yapılmaktaydı. Burada güdülen en temel amaç ise; devlet kurumlarıyla alakalı işlerin aydınlatılmaya çalışılmasıdır. Ayrıca Büyük divana bağlı olup, her birinin kendi alanında uzmanlaşıp faaliyet yürüten dört alt divan da bulunmaktaydı ve bu divanlar Divan ül-inşa vet-tuğra, Divanüz-ziman ve’l istifa, Divan ül-arz, Divan-ı işraf-ı memalik isimleriyle bilinmekteydi. Günümüzde ki “Bakanlar Kurulu” görevi Selçuklularda Büyük Divan aracılığı ile yürütüldüğünü görmekteyiz. Vezir de günümüzde ki “Başbakan” sıfatıyla bu kurumda alınan kararları padişaha sunup onun onayını aldıktan sonra yürürlüğe koymakla mükellefti. Selçuklularda yönetim birinci derecen hükümdar ve ailesi daha sonra ise emirler tarafından yönetilmekteydi. Hükümdardan sonra devlet içerisinde yönetim alanında en yetkili kişi olarak görev alan kimse ise vezir olarak nitelendirilmekteydi. Tamamı ile İran kökenli bir kurum olan vezirlik, Abbasiler döneminde uygulanmaya başlanılmış olup, Selçuklular dönemi ile zirveye ulaşmıştır. Bu kurumda görev alacak kimselerin atamaları sultan tarafından gerçekleştirilmekteydi. Vezirler, ayrıca bürokratik sistemin en üst merceğinde bulunmaktaydılar. Merkezi hükümet örgütü olan ilerleyen satırlarda daha detaylı anlatacağımız Büyük Divan’ın başında bulunmaktaydılar. Bu göreve getirilenler doğrudan sultana bağlı olmaktaydılar ve bunun yanında vezirler kabul törenlerinde, elçilerle ve bağlı bulunan hükümdarlarla yapılan görüşmelerde sultanın vekilliğini üstlenerek divan-ı mezalimde görev

²⁹⁴ Keykavus, 2007: 205, 206.

almaktaydı.²⁹⁵ Şunu da belirtmemiz gerekir ki ilerleyen konularda detaylı bilgi vereceğimiz idari teşkilatlanma adına Selçuklular döneminde kurulmuş olan büyük divan ve alt kadroları haricinde başka yardımcı divanlarda bulunmaktadır.

Ele almış olduğumuz siyasetname eserlerinde müelliflerimiz “Vezirlik” makamının önemi ve vezirde bulunması gereken nitelikler üzerine şunları aktarmaktadırlar;

Necmeddîn-i Dâye “Vezirin padişahın yanındaki konumu aklın kalbin yanındaki konumu gibidir. Nasıl ki kalp kâmil bir akla muhtaç ise ve onun meşveretiyle beden ülkesinde tasar”rufta bulunursa ve külli ve cüzi maslahatlara bu şekilde riayet ederse padişaha âlim, adil, insaflı temyiz sahibi, güzel ahlaklı, dindar, temiz itikatlı, müşfik bir vezire muhtaçtır ki. Hususi ve umumi bütün işlerde onunla meşverette bulunsun. Bütün devlet erkânı, Hazretin naipleri ve reayanın umumu ona müracaat edebilsin. Vezir böyle bir kimse olunca padişahın gönül huzuruyla, fetihlere ve saltanat adap ve gerekleriyle meşgul olabilir. Aksi takdirde padişah hükümdarlığın ve vezirliğin sorumluluklarını yerine getirmeye mecbur olur ve fetihlerden saltanatın şartlarından ve hükümlerinden geri kalır ve memleket halleri ve reayanın işleri aksar. Efendimiz (SAS) Allah bir melik için hayır dilediğinde ona Salih bir vezir verir, unuttuğunda hatırlatır, hatırlandığında yardım eder. Vezir liyakat sahibi olduğunda ona hürmet göstermeli ve vakarını korumalı, hükmünü memlekette cari kılmalıdır. Anca hallerini daima gözlemeli memlekette olup bitenden padişah tam olarak haberdar olmalıdır. Memlekette kâmil ve muhterem bir vezir olmazsa memlekette azamet ve güzelliğe olmaz. Memleketin misali otağın misaline benzer. O otağın direği rey sahibi vezirdir ve ipleri de küçük, büyük emirlerdir, tıpkı iplerinin bazılarının küçük bazılarının büyük olması gibi. Diğer askerlerde otağın elinde bulana ve halka şeklinde diğer küçük iplere benzer. Kalan naip ve amiller gibi kimseler ise otağın diğer ipleri gibidirler. Hakikatte o otağın çivileri, padişah insaf ve adalet sahibi olduğu müddetçe payidar kalır. Vezir memlekette direk mesabesinde olduğu için ne kadar yüce ve büyük olursa memleket otağının azameti ve güzelliğinde o kadar fazla olacaktır. Vezirde direkte olduğu gibi dört özellik bulunması gereklidir. Doğruluk, yücelik, sebat, tahammül.”²⁹⁶

Yûsuf Has Hâcib “Hiç şüphe yok, bey için vezir çok lüzumludur vezir iyi olursa bey rahat uyur. Beylerin yükünü yüklenen vezirdir. Beyliğin temelini sağlamlaştıran vezirdir. Vezir asil bir aileden gelmelidir takva sahibi ve dürüst olmalıdır. Vezirlik mühim bir iştir bu iş için seçkin insan lazımdır. O doğru ve asil tabiatlı olmalıdır. Vezir akıllı ve bilgili olmalıdır. Bu iş için zekâ ve yumuşak huylu olmak lazımdır. Vezir, imanlı takva sahibi ve temiz olmalıdır. Memleket ve halk ondan her bakımdan emin bulunmalıdır. Beyden sonra onun yerine hareket ve söz ile memlekette hükmeden insan vezirdir. Vezir hayâ sahibi gözü tok ve itimat edilir bir insan olmalıdır. Vezirin yüzü güzel ve düzgün kendisi de halkın hakkını alabilmesi için adil olmalıdır. Doğru hareketli ve mülayim tabiatlı olursa halk her vakit iyilik gelir. Hizmetkârların başı olan vezir doğru hizmet etmezse beylerin işi hep eğri olur. Sakı sakalı düzgün vezir hep heybetli olur. Vezir heybetli olursa işi yolunda gider. Vezir hesap bilir âlim ve zeki olmalıdır bilgili olmalı ve çeşitli yazıları yazmalıdır. Vezirin gönüllü alçak ve adil yumuşak olmalıdır. Vezirliğe çok olgun bir insan lazımdır. Hizmete hazır vefalı merhametli emanete karşı titiz ve birde temiz gönüllü olmalıdır.

²⁹⁵ Ateş, 1995: 56, 57; Ersan ve Alican, 2012: 174-180.

²⁹⁶ Dâye, 2013: 362-372.

İşe yaramayan fena biri memlekete vezir olursa o memleket halkı fakiri ve zengini hepsi bozulur. Vezir bey için daima bir müşavirdir. Müşavirler her işte kıyasla hareket eder.”²⁹⁷

Keykâvus “Şöyle bilmiş ol ey oğul ki, eğer mertebeye eresin ki padişah seni vezir edine, gerektir ki şartın sağlayasın. Vezir şartı budur kim gayet muhasip ol, yani padişahın mülkünü ve malını zapt etmekte katı hisap et, yanıma ve muamele bilmelisin. Yani kimden ne alırsın ve kime ne verirsın bilmek gerekir. Ve ol seni vezir edinen kişinin kapısında doğruluktan artık nesne gözleme. Ve anın iyiliğine insaf ver, yani her dem iyiliklerini anadur ve ne buyruk gösterse munsif ol.”²⁹⁸

Zencânî “Bütün sultan ve meliklerin saltanat ve idare işlerinde bir vezire ihtiyaçları vardır. Zira idareciler, işlere tek başına güç yetiremezler, zamanlarını tamamen o işlere ayıramazlar yol gösterecek bir vezir olmaksızın idareyi yürütmek, fesattan hali olmaz. Yalnız kendi görüşü ile işleri yürütmeye çalışan, hatadan çok az kurtulur. Hükemadan birisi, vezirlerin şu sıfatlara haiz olması gerektiğini söylemiştir. Vezirlerin akıllı, yumuşak huylu, edepli, mutedil ahlaklı, uygun davranışlı, çabuk kavrayışlı, düzgün görünüşlü, çok görüşlü, doğru düşünceli, hüsnü tedbir. Hasibi olması ki; bütün bunlar hem olgunluk hem de yücelik sıfatlarıdır. Az da olsa bunların hepsinin bir şahısta bulunmuş olması, ulaşılmaz bir nimet ve saadettir. Bunlardan biri eksik olursa bile akıl çokluğu görüş isabetliliği, âlimi dindar, ön görülü ve emin kişi olması gerekir. Vezir saltanat işlerinde sultanın halifesi ve diğer işleri görmede vekildir ki sultanın sözleri vezirin dilinde, işleri de onun elinde ortaya çıkar. Vezirin yapış olduğu şeylerin iyiliği de kötülüğü de, zararlısı da faydalısı da sultana aittir. Vezirlerin güzel işleri ile sultana övülür, kötülükleri ile sultana kin beslenir. Bu hasetlerin yanında, nesebe ve ileri yaşta olmaya itibar edenlerde vardır. Ayrıca vezirlikte gerekli olan şey yeterlilik ve dirayettir. Kim yeterli olmayan birini vezir edinirse, ülkesini tehlikeye atmış olur... Vezirliğin görevlerinden birisi de saltanat askerlerinin ve ordunun erzakını korumaktır. Zira onlar devleti korur ve halkı himaye ederler. Veziri en çok zorlayan şey orduyu idare etmek ve onları düzene koyup önlemler almaktır. Çünkü vezir onlara malik olursa asker zafer elde eder. Askerin sultana itaati ve bağlılığını sağlamak vezirin tam liyakat ve iyi idaresini gösterir. Son olarak vezire düşen bir diğer görev ise Padhı hayırlı işlere ve iyilik kapılarını ıslaha teşvik etmektir.”²⁹⁹

Nizâmü'l-Mülk “Padişah vezirleri ve güvenilir kişileri daima gizli olarak denetler. Böylece işler yolunda gider. Çünkü hem padişahın hem ülkenin işlerinin iyiye veya kötüye gitmesi onlara bağlıdır. Vezir iyi ve aydın olursa, ülke mahmurlaşır asker ile halk hoşnut ve huzurlu olur. Padişahın yüreği ferahlar. Kötü niyetli olursa, ülkede bozukluklar baş gösterir. Bunların telafisi zordur. Padişah avare, gönlü yaralı, zor durumda yaşar.”³⁰⁰

Bir diğer müellifimiz Mâverdî “Vezirlik” Kurumu ile alakalı aktarmış olduğu kıymetli bilgilerinde vezirliği vezaret-i tefviz yani tam yetkili vezir ve yürütme görevlerini yerine getiren

²⁹⁷ Has Hâcib, 2003: 69,164.

²⁹⁸ Keykâvus, 2007: 216.

²⁹⁹ Zencânî, 2005: 204-210.

³⁰⁰ Nizâmü'l-Mülk, 2017: 82.

vezaret'i tenfiz Yardımcı Vezir olarak iki kısımda ele almaktadır. Vezirlik makamında bulunacak kişilerde aranan nitelikler, vezirin yetkileri ve olan yetkilerini kısıtlayan durumları hakkında eserinde şunları aktarmaktadır;

Mâverdî “İşleri yürütmekle görevli tenfiz vezirlerinin hükmü daha zayıf, şartları daha azdır. Çünkü bunların idareciliği, fikirleri imanın görüş fikir ve iradesi ile sınırlıdır. Yürütme vezirliği imamla halk arasında, imamla idareciler arasında bir vasıta... Yürütme vezirinde bulunması gereken sıfatlara baktığımızda; Emanet, Doğru Sözlülük, Tamahkâr olmak, Kendisi ile insanlar arasında kin olmamalı, Erkek olmalıdır, Zekâ ve anlayış sahibi olmak, Heva ehli olmamak. Tam yetkili vezirin görüşlerinin keski, mutebere makul olması için bir müçtehit hukukçuda bulunması gerekli sıfatlar kendinde bulunmalıdır. Hilafetteki şartlara ek olarak harp ve haraç vergisi gibi işlere görevlendirildiğinde, bu işlere yeterli bilgi sahibi biri olmalıdır. Harp ve vergiler konusunda bilgisi bulunmalıdır. Bunları bazen bizzat yerine getirecek, bazen kendine naip de tayin edebilecektir. İşe layık olan, ancak kendi gibi birini naip tayin eder. Bilgisiz bir kimsenin böyle bir işe girmesi ne kadar uygun düşmezse, bilgisiz bir vezirin durumu da aynıdır. Vezirlere naip olacaklarda ki şartlar vezirlik için aranan şartların aynıdır. Devlet işleri ancak böyle ağır ve önemli şartları taşıyan insanlarla yürütülebilir. Tam yetkili vezirin yürütme yetkileri ve olan yetkilerini kısıtlayan haller şunlardır:”

- Tam yetkili vezirin bizzat kendisinin hüküm vermesi, yargı işleri için hâkimler görevlendirme yetkisi mümkündür.
- Tam yetkili vezir harp işlerini kendisi yürüte bilmekteydi. Harbin durumu müsait oldukça buraya komutanların tayin işlemlerini sağlamaktaydı.
- Görevini kapsayan işlerini ya bizzat kendisi yürütür yahut da naip görevlendirirdi.
- Veliyaht tayin etmek gibi önemli bir konuda tam yetkili vezirin böyle bir yetkisi bulunmamaktaydı.
- Halife, kendisinin hilafetten azledilmesini halkından talep edebilir. Ancak tam yetkili vezirin halktan böyle bir azil, af isteme yetkisi bulunmamaktadır.

Müellifimiz Mâverdî 'nin aktardığına göre; Sultan'ın aynı anda bir görev için iki vekili de tayin etme hakkının bulunduğunu belirtmektedir. Ancak bu hususta tam yetkili vezirin görevine karşılık yürütme vezirin sorumlulukları daha kısıtlıdır. Öyle ki görev sırasında yürütme veziri sultanın emrettiği konular dışına çıkamaz. Misal görevinden ayrılmış bulunan bir çalışanı eski işinin başına getiremez, buna karşılık tam yetkili vezir daha önce işe koymuş olduğu bir kimseyi görevinden alıp tekrar görevine yerleştirebilir. Burada dikkat edilesi gereken husus ise tam yetkili vezirin Sultan'ın tayin ettiği idareciyi azledebilecek yetkisinin olmayışdır. Özetle yürütme veziri, Sultan'ın izni olmadan kendi kararları ile hareket edemeyeceği kesin bilinmektedir. Tam yetkili vezir ise kendi sorumluluğunda çalışan kimselere karşı emir verebilir, onlarla hukuken bağlayıcı işler yapabilme hakkına sahiptir. Yine

belirtmemizde fayda olacağı düşüncesine dayanarak Sultanın genel ve özel emri devlet işlerine etkili olur. Düşüncesi unutulmamalıdır.³⁰¹

Vezirlerin halkla olan ilişkilerine baktığımızda ise; İlk olarak vezir ve halk arasında her konuda doğruluk tecelli etmelidir. Hizmetkârlara ve reaya karşı olan doğruluk onların hallerine karşı şefkatli olmak her zaman halkın sıkıntılarını paylaşmak, tımarları ile meşgul olmak vezirlerin görevleri arasında sayılmaktadır. Ayrıca halkın gelirlerine yönelik vezirler tarafından ekonomik kalkınma adına her daim atılımlar yapılmalıdır. Bunun yanında vezire ait olan birikimler yeri geldiğinde vezirin isteği ile ihtiyaç sahiplerine dağıtılmalı ve vezirler hizmetkârlara karşı duyarlı olmalıdır. Vezir hizmetkârların çalışma alanlarının sık sık değiştirmemelidir. Herhangi bir olay karşısında açık bir delil bulunmazsa başkasının sözleriyle de çalışanları bulundukları görevlerinden men etmemelidirler. Bu sayılanlara dikkat edilmediği sürece sosyal alanda hep bir sorun yaşanılacaktır.³⁰²

Büyük divanın alt kadrolarından sayılan bir diğer kurumu ise “Divan-ü -inşa vet-tuğra” olarak bilinmekteydi. Selçuklular döneminde oluşturulan bu kurumda daha çok sultanların farkı devletlerle veya eyaletlerle alakalı olan devlet yazışmalarından sorumlu kimseler bulunmaktaydı. Bu divanın başında bulunup emri altındaki çalışanların tüm sorumluluğunu üstlenen kimseler ise Tuğrai, sahib-i divan-ı tuğra, inşa isimleri ile anılmaktaydılar. Bu kurum ayrıca tuğra dairesi ve inşa dairesi olarak görev yapmaktaydı. Tuğra divanı, Selçuklu sultanı Tuğrul bey döneminden itibaren Selçuklularda görüldüğü belirtilmektedir. Büyük divanın alt kadrolarından bir diğeri ise “Divanüz-ziman ve’l istifa” olarak oluşturulmuştur. Bu divanda genel olarak devletin mali işlerine bakılmış olup, devlet hazinesinin gelir giderleri kontrol altına alınmıştır. Bu kurumun sorumluluğunu taşıyan kimseler ise ”Müstevfi, Sahib-i Divan-ı istifa, Müstevfi’l- memalik” isimleri verilmiştir. Selçuklularda ki bu kurum günümüzde ki ”Maliye Bakanlığı” görevini karşılamaktadır. Müelliflerimizden “Yûsuf Has Hâcib” Divanüz-ziman ve’l istifa divanında çalışacak kimseler üzerinde durup bunlarda bulunması gereken nitelikler hakkında eserinde şu bilgileri aktarmaktadır;

“Ey devletli hükümdar, altın ve gümüş sevinilecek şeydir ve cana ilaçtır Beyin gönlüne şüphe girmemesi ve onu hizmette tutması için, hazinedarın çok doğru, itimat edilir, iyi ve dürüst bir insan olması lazımdır. Helal ve Haramı iyice ayırt etmeli; yarayan ve yaramayanı iyice seçebilmelidir. Haznedar gönülden bağlı, uyanık, ihtiyatlı ve zeki olmalıdır; insan zekâ ile her işinde muvaffak olur. Haznedar uyanık olursa, işler bozulmaz malı hesaplı tutar ve kendisinde yakmaz. Haznedarın kara-cümlesi çok iyi olmalıdır aklını ve gönlünü hesap tutmağa iyice alıştırmalıdır. Hendese hesabı çok derin bir hesaptır; bu hesap hâkimlerin bile başını döndürür. Bilgili, akıllı, tavır ve hareketi doğru olmalıdır. Akıllı insanların işi daima iyi olur.

³⁰¹ Mâverdî, 2017: 64-67.

³⁰² Daye, 2013: 376-378.

Haznedarın işi saray içinde olur; hükümdarın yakınında çalışan kimseler kendilerine çok dikkat etmelidirler.”

Selçuklularda orduyla alakalı konular başta olmak üzere, askerlerin gelir gideri maaşları vb. konularından sorumlu bir diğer kurum ise Divan ül-arz olarak bilinmekteydi. Büyük Divan’ın alt kadrolarından sayılan bu kurumun günümüzdeki karşılığı Milli Savunma Bakanlığı olarak bilinmektedir. Selçuklular döneminde kurulmuş olan Divan-ı işraf-ı memalik divanında ise genel olarak devletin mali ve idari teşkilat alanında gelir ve gider konuları bu alanda çalışanlar tarafından en ince detayına kadar mercek altına alınıp incelenmekteydi. Bu divanın başında bulan kişi “Müşrif-i memalik, Sahib-i Divan-ı işraf, Müşrif” isimleriyle de zikredilmektedir. Müellifimiz Nizâmü’l-Mülk, işraf kurumu ile alakalı eserinde şu önemli konuları aktarmaktadır:

“Kendisine tam manasıyla güvenilen kimselere israf görevi verilir. Müşrif (israf işini yapan kimse) dergâhta olan biteni bilir. İstenildiği zaman bilgisine başvurulur. Müşrif her bölgeye ve şehre bir naip gönderir. Bu kişi yapılanları, devletin mallarını gözetir. Az veya çok ne yapılırsa, ondan haberi olur. Bunların geçimlikleri halkın yük olmamak üzere Bey ’tül maldan karşılanır. Hainliğe rüşvete ihtiyaç durmamaları sağlanır. Dürüst çalışmaları neticesinde büyük faydalar elde edilir, yüce Allah’ın izniyle.”

Selçuklular döneminde merkezi divanlar haricinde eyaletlerde oluşturulmuş olan başka divanlarda bulunmakta olup bunların en üstü ise “Divan-ı Eyalet (Divan-ı Velayet)” olarak bilinmekteydi. Belirlenen belli başlı bir valinin sorumluluğunda bulunan bu divanın başkanlık sorumluluğu da yine baş vali de bulunmaktaydı. Divan-ı Riyaset Kurumu ise valiler tarafından eyaletlere atanan sivil idari memurlarının alanlarına verilen isimdir. Bu göreve atanan memurlar “Reis” olarak adlandırılmaktaydı. Görevi üstlenecek olan Reislerin vasıfları içerisinde soylu aileden olma gerekliliği bulunmaktaydı. Görevi üstlenecek kimsenin Eyaletin iç idaresi, mali, adli, asayiş, belediye işleri, vakıfların kontrolü gibi alanlarda sorumluluğu bulunmaktaydı. Divan-ı Efka-ı Memalik ise vakıf konuları ile alakalı tüm sorumlulukları üstlenen kuruma verilen isimdir. Müellifimiz “Necmeddîn-i Dâye” bu kurumun önemini ve bu konuda padişaha karşı düzen sorumlulukları eserinde şu şekilde aktarmaktadır;

“Padişahın memleketlerinde bulunan vakıfları vakfedenin belirlediği şekilde hak sahiplerine vermesi vaciptir. Vakıflara diyanet sahibi, emin, müşfik kimselere tayin etmeli ki vakıfların imarına çalışsınlar, zalimlerin ve yiyicilerin ellerini kessinler ve hak sahiplerine haklarını ulaştırsınlar. Böyle yapmaları durumunda hak Teâlâ vakıf sahiplerine sevap verdiği gibi padişahlara da verir.”³⁰³

³⁰³ Sevim ve Mercil, 2014: 624-627; Has Hâcib, 2003: 203-206. Nizâmü’l-Mülk, 2017: 305; Dâye, 2013: 368.

Selçuklular döneminde idari teşkilatlanma alanında önemli vazifeleri üstlenen kurum yukarıda da belirttiğimiz gibi Divan-ı Eyalet diğer bir tanımıyla Divan-ı Velayet olarak bilinmekteydi. Ele almış olduğumuz siyasetname eserlerinde müelliflerimiz bu kurumun sorumluluğunu üslenen Valiler' in vasıflarını, bulundukları makamlarının önemini hukuki boyut ekseninde ele almış bulunmaktalar. Ele almış olduğumuz siyasetname eserlerinde Valilik kurumuyla alakalı aktarılan bilgiler ise şu şekildedir;

Zencânî “Vali'nin adil olma, kararlı olma, iyi ahlaklı, doğru anlayışlı olmak ve devletin bekası ve istikameti konusunda halis niyetli olmak gibi özellikleri kendinde bulundurması gerekir. Zalime sert mazluma merhametli olmalıdır. Mazluma kapıyı kapatmamalı ve perdeyi çekmemelidir. Zira perde çekmek (set çekmek) insanları ürkütür, kalplere kin sokar. Bu da kötülerin şerrine, hürlerin (mazlum) zelil olmasına yol açar. Bir haberde, Hz. Üzeyir'in ismi nübüvvet divanında silinince, Hz. Musa'nın kapısından çevrildi. Bunun üzerine o: Yüz kere ölmek, bir anlık zelil olmaktan daha iyidir diyerek geri döndü. 'Valilerin halktan uzak durması, halkları zayi eder. Vali bu şekilde halkın durumundan haberdar olma, kapısından hayır ve iyilik sahipleri uzaklaşır. Mazlumlar zalimlerin zulmü altına düşer ve bütün bunların zararı devlete dokunur. Bununla birlikte halktan uzak duran bir görevli sorumluluktan ve sitemden uzak duramaz. Vali, teşrifatı az ve kolay ulaşılabilir bir konumda olursa, olaylara kolay muttali olur, halkın durumundan haberdar olur. Zalimlerin zulmüne ve mazlumların durumuna vakıf olur. Halkın durumunu gözettiğinde daha güçlü ve daha çok insanların şükranlarına mazhar olur. Halkın menfaatini gözetme ve ülkeyi düzene sokma konusunda, mazlumların hakkını gözetmek idarenin esaslarındandır. Denilmiştir ki valilerin zulmünden kadıların acizliğinden daha kötü bir şey yoktur. Bu özelliklerle birlikte, valinin halkın durumunu araştırması ve faydası sultana dönecek şeylere önem vermesi gerekecek. Çünkü vali, bir aksaklık görürse giderir, bir kötülüğün farkına varırsa düzeltir.”³⁰⁴

Necmeddîn-i Dâye “Padişaha vacip olan işlerden birisi de şehre ya da vilayete vali ya da hâkim gönderdiğinde akıl, temyiz sahibi ve dindar birisini göndermesidir ki siyaset, diyanet ve mürüvvet sahibi olsun ve o işin gerektirdiği şartları ziyadesiyle yerine getirebilsin. Zalim bir kimse olmamalıdır ki sürekli reayanın kanını döker, gafil bir kimse de olmamalıdır ki reayanın maslahatını ihmal eder.”³⁰⁵

Valilik müessesesi konusuna yönelik Müelliflerimizden Mâverdî bu kuruma atanacak olan kimseleri ”Genel Vali ve Özel Vali” olarak iki kategoride ele almaktadır. Genel valiliği de kendi içerisinde ”Serbest bir tayin ile meydana gelen valilik” ve “İstila suretiyle, mecburi bir tayin ve tanıma işlemi ile meydana gelen valilik” olarak ele almaktadır. Bu konuyla alakalı Aktarılan bilgiler ise şu şekildedir;

Mâverdî Halifenin valiyi serbestçe seçmesi ve ataması suretiyle meydana gelen valilik belirli işleri, görevleri ihtiva eder. Serbest bir şekilde ataması gerçekleşmiş olan vali, atandığı

³⁰⁴ Zencânî, 2005: 214, 215.

³⁰⁵ Dâye, 2013: 296.

bölge ve halkının her türlü sorunlarını kendisine belirtilen sınır çerçevesinde çözmek ve amme işlerine bakmakla mükelleftir. İstila suretiyle ataması gerçekleşen valinin göreve geliş şekli ise; Bir bölgenin veyahut ülkenin asker zoru ile ele geçmesi sonucunda ele geçirilen kişinin asker zoru ile göreve getirilmesidir. Bu şekilde göreve getirilen kişinin görevinin kabul görülmesinde yatan sebep ise hiç şüphesiz ülkenin içinde bulunduğu aksaklığı fırsata çevirerek olumsuzlukları en kısa sürede giderme düşüncesidir.

Genel valilinin sorumlu olduğu işleri ise yedi bölümden oluşmaktadır. Bunlara şu şekildedir;

- Valinin bulunduğu muhitin ordularını sevk ve idare eder, halifenin belirttiği miktar dâhilinde onların maaşları, yiyecek ve içeceklerini sağlar.
- Muhakeme işlerine bakar, mahkemelere hâkimler veya hakemler tayin eder.
- Haraç zekât benzeri âmme vergilerini toplar, bu maksatla memurlar tayin eder. Toplanan zekâtı dinin belirttiği yerlere, zekâta muhtaç olan kimselere dağıtır.
- Dini emirlerin tam bir uygulamasını sağlar. Halkın namusunu korur, dini hükümlerin değiştirilmesine, yanlış uygulanmasına engel olur.
- Allah ve kul haklarının ihlal edilmesi halinde suçlulara cezalar tatbik eder. Hakların kötüye kullanılmasının önüne geçer.
- Cuma günleri ve diğer zamanlarda cemaate iman olur veya bu iş için bir halef bırakır.
- Hacca gidenleri yolcu eder, geride bıraktıkları kimseleri dönüşlerine kadar korur.

Özel vali konumunda olan çalışanlar ise orduyu toplumu sevk ve idareye, topluluğun haklarının korunmasına, yasaklara halkın riayet etmesini temine ve benzeri işlere tayin edilen valilerdir. Bunlara karşılık adliye, muhakeme, vergi ve zekât toplama işlerine karışması mümkün değildir. Hukuki meselelerde valilerin sorumlulukları şu şekildedir;

“Davanın konusu ve tatbik edilecek ceza yalnız Allah’a ait bir hakkın çiğnenmesinden doğuyorsa, zina cürmü sonucu dövme veya taşlama gibi; böyle bir cezanın uygulanmasında vali hâkimden daha bir üstündür. Çünkü toplumun korunmasında, sevk ve idaresinde, kamu haklarının himayesinde, halkın kötülüklerden uzaklaştırılmasında asıl görev valinindir. Cemiyetin iyiliğine olan hususlarda halkın valiye yardımcı olması da bir vazifedir. Hâkimler ise husumet sahipleri (davanın tasarrufları) arasındakini ihtilafı çözen kimseler olup idare işlerine karışmazlar. Bu sebeple Allah’ın hakkını ihlal cezalarını infaz daha çok valiliğin haklarındandır. Ancak açık bir hükümle bu görev hâkime verilebilir.”³⁰⁶

Fıkıh ve şeriat konularında önemli bilgilere sahip olan Ulema sınıfına ise her dönem ihtiyaç duyulmuştur. Nitekim bu bilginler sayesinde devlet yönetimi konuların da Sultanlar bu kişilerden daima fikir alışverişinde bulunmuştur. Sultan, devlet yönetimi ile alakalı alacağı her

³⁰⁶ Mâverdî, 2017: 78-85.

kararları her yönden iyi değerlendirmeleri gerekmektedir. Bu kurumda çalışacak olan kişilere karşı Sultanların birtakım sorumluluklarının var olduğu da göz ardı edilmemelidir. Müelliflerimizden “Zencani” ulema sınıfının önemi ile alakalı eserinde aktardığı bilgiler şu şekildedir;

“Müellif der ki, muhtemelen hadiste geçen birinci yönden kasıt Salih ulemadır. Zira onlar memleketin yol göstericileri ve güvenilir kişileridir. Nitekim onlar şeri ahkâmın kaynaklarını ve İslam’ın esasları kuvvetlendirilir. Onlar, dinin direkleri ve şeriatın yardımcılarıdır. Onlar olmasaydı zayıf kuvvetliden sağlam sakattan ayrılmazdı sultan, memleketin düzenini korurken, ulemanın hakkını gözetmesi gerekir. Âlimler dinin muhafazasında sultanın naibidirler onlara mükâfat verilir, ihsanı gösterebilir ve onlarla fikir teatisine önem versin. Çünkü ihsana en layık olan ulemadır ve onlar, dünyada yol gösteren ahirette şefaât (dua) edici olanlardır. Âlimleri yücelterek dinin izzetini arttırırsın dünyada da zillete düşmekten sakınsın. Bahtiyar olan sultan ulemaya bolca ihsanda bulunandır. Onlar hali vakti yerinde olanları davet edip saygı gösterir. Fakir olanları destekleyip onlara yaklaşır ta ki bunun sayesinde ilim daha şerefli ve daha yaygın olsun, kendisine dua edenler çoğalsın böylece dinin izzetini mülkün devamını sağlamış dua ve şükür almış olur umulur ki sultan onların rehberliğinden faydalanmış ve doğru yolu bulmuş olur.”³⁰⁷

Türklerin ilk süreçlerinden Selçuklular dönemine kadar olan hukuki yapılarının ne şekilde geliştiği ve sosyal alanlarında hukukun nasıl işlevsellik gösterdiği konusu bir önceki bölümlerde birçok yönden ele alınmış bulunmaktaydı. Selçuklular dönemi ile Türklerin İslam dinini kabul etmeleri akabinde hukuki alanlarında yaşanacak olan yeni gelişmeler görülecektir. Bu gelişmeler sonucunda Türklerin hukuk alanlarının ana merceğini teşkil edecek olan şer’i ve örfi hukuk konusu Türk İslam hukuku başlığını verdiğimiz bölümde bu konuyla alakalı kısa bir bilgi verilmişti. Şimdi ise Selçuklular döneminde uygulanıp, Türk hukuk alanına önemli katkıları olan şer’i ve örfi hukukun önemi, her iki hukukun farklılıkları, kapsadıkları alanlar ve bu kurumlarda görev alacak kişilere düşen sorumluluklar ele almış olduğumuz siyasetnameler ekseninde dâhilinde hukuk sisteminin önemini bu son bölümde daha kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır.

Devlet gözetiminde oluşturulacak olan hukuki kaidelerin her daim adalet ekseninde halkın ihtiyacına yönelik cevap verecek boyutta hazırlanması gerektiği zorunluluğu bulunmaktadır. Nitekim Yargı ilkelerinde izlenecek yolda daha öncesinde yapılmış olan bir yanlış tutum var ise dönemin şartlarına uygun olarak devlet çalışanları tarafından düzeltilmelidir. Bu yapılan yanlışlıkları durduracak sorumlu kişilerin başında ise Sultanlar gelmektedir. Öyle ki Türklerin daha ilk dönemlerden itibaren hukuki adaleti sağlamakta en üst sorumlu kişi olarak hiç şüphesiz her daim Sultan sayılmıştır. Sultan, bu noktada hukuki

³⁰⁷ Zencani, 2005: 220.

sistemler de uygulanan yanlışlıkları her boyutu ile değerlendirip yargı usulünde uygulanan yanlışlıkları gidermelidir. Oluşturulacak olan hukuki kaidelerde her zaman güdülen tek amaç ise toplumda yaşanması ihtimal olan haksızlıkların en doğru şekilde giderilme hedefi olmalıdır.³⁰⁸

Selçuklular döneminde Adalet teşkilatı Ortaçağ Türk- İslam devletlerindeki gibi, şer'i ve örfi olarak iki ana bölümden oluşmaktaydı. Bunlar ise şu şekildeydi;

4.3. Şer'i Hukuk Sistemi ve Kapsadığı Alanlar

Şer'i hukuk diğer bir ismi dini hukuk olarak ta bilinen bu hukuk sisteminin oluşum esasında başvuru kaynakları konusunda “İslam hukuku” başlığı altında detaylı olarak İslam hukuku konusunda anlatmış bulunmaktaydık. Yine de bu hukuk sistemini kısaca hatırlatacak olursak; Şer'i hukuk sisteminin kaynağı hiç şüphesiz Kur'an, Sünnet, icma ve kıyastan oluşmaktaydı Şer'i hukuk alanındaki önemli bilgiler din adamları tarafından ana kaynaklardan edinilen bilgiler ekseninde oluşturulmaktaydı. Selçuklular döneminde de kabul görmüş olan bu hukuki sistem kadılar tarafından yürütülmekteydi. Kadı kelimesi Arapçada “kaf ve dad” harfleri ile meydana gelen kada yani yargılama kelimesinden türer ve yargıç demektir. Kadılar, ehl-i sünnet ekseninde içerisinde bağlı bulundukları mezhebe uygun olarak hükümler vermekteydiler. Bunun aksine bir durum söz konusu değildi. Kadılarda bulunması gereken vasıflar ise; hiç şüphesiz herkese karşı adil olmaları ayrımcılık konularından uzak durmaları olmazsa olmaz şartlardan sayılmaktaydı. Bunun yanında aklı başında olması ve para rüşvet vb. durumlara karşı her daim aldanmamaları ve görevlerini hakkıyla yerine getirmeleri gerekmektedir. Selçuklular döneminde farklı beldelerde hukuki alanda görevler üstlenen kadılar bulunmaktaydı. Ayrıca bu kadıların tüm sorumluluğunu elinde bulunduran ve geniş yetkilere sahip olan ise Kadı'l Kudat (Kadıların kadısı) ismini verdikleri baş kadı idi. Şer'i hukuk sistemi “şahıs, aile, miras, eşya, borçlar, ticaret ve vakıf” konularında uygulanacak olan hukuki maddeleri kendi bünyesinde barındırdığı esaslar dâhilin yürütmekteydi. Ancak ilerleyen dönemlerde bu saymış olduğumuz alanlarda uygulanmakta olan Şer'i hukuk sistemine örfi hukuk kapsamında yeni düzenlemelere de gidilmiştir. Örneğin aile hukuku kapsamına giren evlenme durumunda uygulanacak olan nikâh kıyma sorumluluğu din adamlarında toplanmaktaydı. Ancak bir süre sonra bu uygulama mahkeme ve kadılara devredilip onların sorumluluğunda din adamlarına verilmekteydi. Yani bu durum karşısında örfi hukukun yaptırımını da dâhil olup din adamları keyfi hareket edememekteydi.³⁰⁹

³⁰⁸ Daye, 2013: 355.

³⁰⁹ Aydın, 2013: 76, 77; Ersan ve Alican, 2012: 118; Ortaylı, 2017: 11.

Din ve şariat işlerde tüm sorumluluğu elinde bulunduran Kadı hukuki alan konulanlarında önemli vasıfları olan kimselerden sayılmaktaydı. Müelliflerimizden “Necmeddîn-i Dâye” Kadılık kurumunun önemini burada görev alacak olan kimselere düşen sorumlulukları en ince detayına kadar ele alıp, eserinde değerli bilgileri sunmaktadır. Bu bilgiler ise şu şekildedir;

“Bir şehre veya vilayete kadı gönderildiğinde âlim, akil, dindar ve Salih bir kimse gönderilmelidir. Yetimlerin malından, miraslardan ve vakıflardan ya da rüşvet ve bunun gibi şeylerden elini çekmiş birisi olmalıdır. Muhlis, mutemet ve mütedeyyin insanları görevlendirilmelidir ki davalarda kendi arzularına göre davranmasınlar. Nefsi olarak hakkı batıl batılı hak kalmassınlar. Bu mana bu zamanda daha zor elde edilir olmuştur. Zira çoğu zaman kadılığı ehliyeteye göre değil yapılan hizmetlere göre verirler. Kimde hizmet ederse karşılığında hizmet almak ister. Kadıya düşen sorumluluklarına baktığımızda ise; Kadılara gelince onlarda Efendimizin (SAV) buyurduğu gibi üç kısımdır. Kadılar üç kısımdır: iki kısmı ateşteki kadılar, üçüncüsü cennetteki kadılardır. Cehennemde olan iki kısımdan birisi kadılık ilmine sahip olmayan cehalet ve hebalarıyla kadılık yapan kimselerdir. İkinci grup ise kadılık ilmine sahip olan ilimle hükmetmeyen kimselerdir. Cehalet ve helvalarına göre hükmederler, meyillerine ve aruzlarına uyarlar, Hakk’ın değil insanların tarafını tutarlar rüşvet alırlar. Sicil yazıları ve nikâh akitlerini için mal ya da rüşvet alırlar. Rüşvet ve mal karşılığında şehirlerde vekâlet verirler hizmetkârları rüşvet almaları için görevlendirirler ve hakları batıl kılmaya çalışırlar. Miras mallarında ve yetimlerin haklarında vâsi tasarruflarda bulunurlar ve batılları hak gösterirler, hakkı örter batıl ederler ve bunun gibi şeyler yaparlar. Yine vakıflarda haksız tasarruflarda bulunurlar. Makamları, mescitler, medreseleri, dergâhları illetler, rüşvetler sebebiyle ehil olmayanlara ve yiycilere verirler. Din ehline takviye etmezler. Kadılara ilgi gösterilmesi vacip olan iyilik kapılarını zayi ederler. Bunların hepsi cehenneme layık kılınacak işlerdir. Cennette olan kadı ise cennette kadılık yapan kimseye işaret ediyor olmalıdır. Yoksa dünyada kadı olupta bu şartlara gerektiği gibi riayet etmek neredeyse imkânsızdır. Bu yüzdendir ki Efendimiz (SAV) şöyle buyurmuştur: Kim kadı yapılmışsa bıçaksız boğazlanmıştır... Bu zayıf otuz yıldır şarkta ve garpta dünya beldelelerinde dolaşmaktadır da bu afetlerden korunmuş ve beri hiçbir kadı görmemiştir, Allah’ın dilediği dışında. Kim bu yenilmiş sıfatlardan temizlenir ve arınırsa ve bunların tersi olan övülmüş sıfatlarla sıfatlanır ve şariat yolunda açıkladığımız sîre ve yol ile amel bir âlim olursa, vakitlerini o virtlerle süslerse Müslümanlar arasında sünnet ve şeref-i salihinin süresi üzerine hükmederse o kimsenin Allah’ın velilerinden bir velidir. Hakkın seçtiği ve hasıdır. Verdiği her hüküm insanlara gösterdiği her şefkat, yerine getirdiği her bir şariat hükmü onun için bir derece yakınlaşma ve değerli bir yükselme olur. O kimse dünyadaki nadir şeylerdendir ve böyle bir kadıya tecerrütte bulunmak ve yakınlaşmaya çalışmak vaciptir. Allah’ın selamı Muhammed’e ve Aline olsun.”³¹⁰

Bir diğer Müellifimiz “Zencani” ise Kadılık kurumu ile alakalı eserinde şu bilgileri aktarmaktadır;

³¹⁰ Dâye, 2013: 369-391.

“Milletin, dinin, hikmetlerin (kazının)ve adaletin gözetleyicisi ve koruyucusu olan kadılara gelince: ilim ile birlikte takva alametleri taşıyarak hüküm vermenin kendisine bırakıldığı yerde, adaletle davranan kimsedir. Zira takva, davacı ile davalı arasını ayırmada ve verilen hükümlerin inşasında asıl olan kıstastır. Olgun bir aklın ve üstün bir fazilet anlayışın neticesi budur. Denilmiştir ki, akıl hayra yönelten ruhani bir ilim, şöhrat ise şerre yönelten hayvani bir histir. Takvadan kaçınan bütün şer’i ahkâmı bilse de hüküm vermesi uygun değildir ve hükmü de makbul görülmez. Kadı (hâkim)’nın muttaki ve şer’i ahkâma vâkıf olduğunda, hakkı söylemesi ve kenine ateşe yaklaştıracak sultanın gazabını çekecek zulümden kaçınması umulur. O, davacı ve davalının bir korku ve bela gelir endişesiyle kendisinden ürkmeyeceği şekilde, kuvvetli ile zayıfın, âlim ile cahilin arasında fark gözetmeksizin adalet ve hüküm verir. Kadı da bulunması gereken özellikler; “bazı ilim ehli, bu sayılan şartlardan başka kadıların şu sıfatlara da hayiz olması gerektiğini ilave etmişlerdir. Kadı şeffaf ve emin çok ciddi az şakacı, muttaki, hırstan uzak, kanaati boyun eğmekten, onuru (nezahati) aç gözlülükten, sabrı sıkıntıya düşmekten ve adaleti zulme düşmekten alıkoyan kimse olması gerekir. Ayrıca kadı’ nın ilmini mütalaa ile geliştirmesi anlayışını kuvvetlendirerek olaylara farkı gözle bakabilmesi şüpheden kaçınması zandan uzak durması güç bir mesele ile karşılaştığında istişare etmesi ve zor meselelerde tennii ile davranması gerekir bütün bunlar kadılarda bulunması gereken celal sıfatlardır.”³¹¹

Nizâmü’l-Mülk ‘ün bu konuda ki görüşü ise şu şekildedir;

“Padişah ülkede kadıların durumunu bir bir bilmeli, âlim sahit, ali uzun olanlara görevi vermelidir. Hainliğe meyil etmemesi için ihtiyacı kadar maaş tayin etmelidir. Bu çok önemli ince bir iştir. Çünkü Müslümanların kanı malı onları ilgilendirir. Cahillikten kasten veya tamah ederek bir hüküm verirler, hükümlerini tescil ederlerse diğer hâkimlerin hükmü imzalayıp padişaha bildirmeleri gerekir. Padişaha da o kişiyi azletmek ve paylamak düşer. Görevliler kadıyı el üstünde tutmalı, kadının saraydaki itibarını gözetmelidirler. Bir kişi büyüklenir de hâkimin hükmüne rağmen gelmezse, bu kişi ihtişam sahibi büyük biri olsa bile, zorla mahkemeye getirilir. Hz. Peygamberin yarını zamanında yargı işini halifeler üstlenir, başka birine havale etmezlerdi sebebinin yargı işinin düzgün yürümesi ve hiç kimsenin yargı hükmünü önemseyip ayağını çekmemesi içindir. Âdem peygamberden günümüze kadar her millette, her ülkede adalet uygulanmış infaz gözetilmiş, doğruluk Üzerine çalışılmıştır. Böylelikle ülke o hanedan dönemine uzun yıllar boyunca ayakta kalmıştır.”³¹²

Müellifimiz Keykavus, Kadılık kurumu ile alakalı ise eserinde şu nasihatleri vermektedir;

“Geldik eğer danışmentlikte ulu mertebeye eresin, şöyle ki kadı olasın. İmdi çünkü kadı oldun, gerekil yavaş olasın. Ve zeyrek ve tez-fehin ve sabih-temiz olmak gereksin ve her şeyin önünde ne vardır anlayasın. Ve gerektir ki merdüm-şinas olasın heybetli ve din ilminde gayet bilü ehli ve her taifenin tarıkın bilmek gereksin. Ve her taifenin hilesi ne türlüdür, anlamak gereksin ve her meshebi nice riayet etmek gerek ve her ol mezhebin kavmin nice gözlemek gerek ve hem kadıların hileleri gerektirirdi sana malum

³¹¹ Zencani, 2005: 216, 217.

³¹² Nizâmü’l-Mülk, 2017: 102.

ola, ta ki eğer bir vakit senin katına bir mazlum gelse hüküm için ve tanığı olmasa ve hak elbette anın olsa, veli tanağa aciz olsa, münkir bir ant içecek olursa bu miskin hakki zayi olur. Pes anın bilgi demde ol tanıksız müstehıka feryad ermek gereksin. Hile ile ve tedbir ile anın hakcağızın alı vermek gereksin. Nitekim kadı Ebu'l- Abbas Rüyanı ol bir miskin hakkin ol bir münkirden alıverdi, tanıksız. Andan geru ol vakit ki evinde oturasın, gayet yavaşlıklar otur, amma mahkemeye kadılığa çıkacak gayet heybetli ol, gülmeyip yüzünü turış edip oturmak gereksin, ta ki halk gözüne ulu ve muhteşem görünesin, kendüzünü ağır tut. Yencek olup değme yerde senin güldüğün hor görmesinler. Ve evvel çok ara bir hükmü tahkikına yetür, andan sonra azıcık söz ile kat'et, ta ki bir söze dahi muhtaç olmasın. Davalardan ve davacıların çok sözünden hiç üşenmek anlar çok sözde kaziyeyi yöneltirler. Sana az söylenip tez hükmetmek kolay olur. Pes davacıların kavgasından gönlüne tasa bırakma sabır ol, yani kavga cefasına katlan. Ve nagah bir mesele vakti olsa, kendi reyine tekye urma, ben bunu hallederim deyip durma bildiğin müftilerden dahi bir rey iste. Amma cehdeyleki senin reyin anlardan Ruşen ola. Ve kendi mezhebin ilminde çok ders etmekten hali olma ve sınanmış meselelerle amel etme ve kendi tecrübenden dahi işe sür ki varlık kişinin tecrübesidir ki kadının reyi kim tecrübesi yüzünden ola, ol dahi şeraite beraberdir, yani şer'i meselelere beraberdir. Zira çok mesele vardır ki şeriat yüzünden hükmü ağır gele kişiyeye. Kadı gerektirki anı yenilde. Pes ol sebepten derler kadı olan kişi müçtehit gerektir. Ve âlim ve şahit ve arı dirlik ıssi ve müttahiki gerek. Amma bir nice vakit vardır ki amma bir nive vakit vardır ki anın bigi demde hükmetmek olmaz. Kadı olan kişi dahi hükmetmek gerek bir aç iken hükmetmeye ve bir susuzken bir hamamdan çıkacak hükmetmeye ve melül olup gönü darlığında dahi hükmetmeye. Ve dünya fikrine meşgul iken hem hükmetmek yoktur. Anın bigi demlerde hiç küme şüru etmemek gerek. Andan sonra hüküm vaktinde itice kişiler kadı nayıplerinden mahkeme kapısında durmak gerek ki hükmederken kadının önünde davacı çok söyleyecek komayalar, çok söz söyletmeyeler, davacıya tezce maksudun söyledeler, ta kadı dahi tez hükmede ta ki bir kişiyeye dahi nöbettege zira ki kadı hal bilmeye oturur. Uzun uzun kıssalar işitmeye oturmaz pes davacının sözü kısa gerek ve onat gerek amma kadı yüzün tanıktan yana tutup key dinlemek gerek. Bir dava ki mal çok ola davacısı eyi halk olmaya murdar dirlikli kavim ola”³¹³

Hukuki kanunların oluşturulma aşaması hiç şüphesiz dönemin şartlarına uygun olarak belirtilmelidir. Bu noktada alınacak hukuki kurallar ise her olumsuz şartta aktif rol oynamalıdır. Hukuki kanunların oluşturulmasında bu görevlerin takibini üstlenecek olan Sultanın sorumlulukları ise diğer devlet çalışanlarından her zaman daha fazla olduğunu daha öncede belirtmiştik. Aksi bir durumda yaşanacak olan tüm olumsuzlukların tek sorumlusu Sultan olarak bilinecektir.

Bu konu hakkında Müelliflerimizden “Necmeddîn-i Dâye” hukuki kanunlar oluşturulurken devletin başında bulunan Padişaha düşen sorumlulukları eserinde şu şekilde belirtmektedir;

“Hakikat şu ki adil padişaha eski dönemlerden kalma kötü kanun varsa ve halka bunlarla zulmedildiyse ya da onlara ağır vergiler konulduysa bunları kaldırmak hafifletmek ve def etmek vaciptir. Onun ben

³¹³ Keykavus, 2007: 158, 160.

böyle buldum veya vebali onun koyanın boynuna demesi özür olarak kabul edilmez. Zira vebali onun boynunda olduğu ve ona da yazılacağı doğrudur. Ancak kendisi de buna razı olduğu için oda cezalandırılacaktır.”³¹⁴

Hukuki kanunlar çerçevesinde alınacak olan tüm kararların her dönemde mekân ve toplum farkı gözetmeksizin adil bir şekilde halka karşı uygulanma şartı dünden bu güne hep var olmuştur. Nitekim hukuki kaidelerin oluşturma ve uygulama noktasında bir yanlış yapıldığı takdirde bunun geri dönüşümü her daim sorun yaratacaktır. Bu konuyla alakalı tüm sorumluluğu bünyesinde barındıracak kişi ise devlet içerisinde en yetkili söz sahibi olan sultandır.

Müelliflerimizden “Gazali” bu konu hakkında ki görüşlerini eserinde şu şekilde aktarmaktadır;

“Başkan yeryüzünde Allah’ın gölgesidir. Nasıl ki; gölge insanı yakıcı güneşten koruyorsa Devlet Başkanı da halkını tehlikelerden koruduğu için Allah’ın gölgesi olarak nitelendirilmiştir. Devlet yöneticisi hâkimiyeti altında bulunan millete karşı iyi yönetim anlayışı sergilediği sürece devletinde huzur devamlı sağlanacaktır. Aksi durumda yaşanan olumsuzluklar nedeniyle hükümdarlık vasfında bulunan kişinin görevinden alınacağı bir gerçektir. Dünyadaki tüm huzursuzluklar yaşanan adaletsizlikler sonucunda çıkmaktadır. Devlet başkanları yönetim anlayışlarını adalet ekseninde gerçekleştirdiklerinde ise millet içerisinde huzur ve emniyet hep var olacaktır. İslamileri filozoflarından gelenlerin birçoğu şahsi tecrübe ve İslam prensiplerine uygun olarak şöyle demişlerdir; halkına zulüm ve işkence yapmayı gaye olarak güden başkanın halkını Allah eksiltir. Afet ve belalarla ölüm vakalarını içlerinden eksik etmez. Ticari hayatları sarsılır. Afetler yüzünden ziraatçılar ektiklerini alamazlar. Sürü sahipleri günden güne kayıp verirle. Adalet üzerine hareket eden başkanın bu adil tutumu bütün insanlar içinde yayılır, bütün halk ölçülerini tam tutar aralarındaki hak ve hukuka riayet ederler, adil konulara sarılırlar. Artık bundan sonra eğri olan şeyler aralarında yok olur ve hak olan şeyler aralarında belirir.”³¹⁵

4.4. Örfi Hukuk Sistemi ve Kapsadığı Alanlar

Örfi hukuk sisteminin içeriğine baktığımızda ise Şer’i hukuktan farklı olarak oluşum esasında dini hukuktan yararlanılmamaktadır. Buna karşılık örfi hukukun oluşumunda Türklerin çok eski dönemlerinden beri benimsemiş oldukları “örf ve adetleri” göz önünde bulundurularak devletin hâkimiyetini elinde bulunduran “Sultan” tarafından bu hukuk sistemi oluşturulmaktaydı. Ayrıca örfi hukuk, dini hukuktan çokta kopuk olmamak şartı ve mantığa uygun olarak oluşturulan hukuki kanunnamelere verilen genel isim olarak da bilinmektedir. Örfi hukukun işlev gördüğü alanlara bakacak olursak “yönetim, askerlik, maliye, idari, ceza, vergi” alanları önde gelmektedir. Bu alanlara yönelik yapılacak olan hukuki yaptırımlar örfi

³¹⁴ Dâye, 2013: 355.

³¹⁵ Gazali, 2016: 79, 82.

hukuk sistemi dâhilinde yürütülmekteydi. Örfi hukuk maddeleri oluşturulurken Şer'i hukuk maddeleri de bir bütün dâhilinde ele alınmaktaydı. Örfi hukuk Selçuklular döneminde de sıkça uygulamada olan bir hukuki sistem olma özelliğine sahiptir. Ayrıca bu hukuki sistem Emir-i Dad adı verilen bir yargıcın gözetimi altında yürütülmekteydi. Örfi hukukun kapsadığı konulara bakan bu emir, Divan-ı Mezalim adını taşıyan bağımsız bir mahkeme alanı ile hukuki meseleleri burada görüşülmekteydi. Selçuklular döneminde bu divan sultanların emri ile haftada iki kere kurulurdu. Daha sonrasında ise devlet içerisinde yaşanan usulsüz hadiseler burada açığa çıkarılıp değerlendirildikten sonra buna sebep olan suçlular hakkında hukuki yasal işlem uygulanırdı.³¹⁶

Divan-ı Mezalim mahkemesinin görevlerine ve yargılama (Muhâkeme) usullerine baktığımızda;

- Divan-ı Mezalim mahkemesinin kuruluş amaç her şeyden önce toplum içerisinde yaşanması ihtimal olan tüm haksızlıkların önüne geçmektir.
- Yönetici kadrolarında çalışmakta olan kimselerin reaya karşı hal ve hareketlerinin kontra altına alınması yine bu mahkeme sayesinde sağlanmaktadır. Nitekim bu kontroller sonucunda yönetici kadroları bulundukları mevkilerde halka karşı zulüm, adetsizlik, baskı ve benzeri durumları yaşatamamaktadırlar.
- Divan-ı Mezalim mahkemeleri sayesinde vergi alanına dâhil olan konuların denetimi de yapılmaktaydı. Bu mahkemelerde yürütülen denetim sayesinde halka karşı uygulanmakta olan vergi kurallarında yapılacak olan usulsüz vergi alımların önüne geçilmiş olup, bu alanda görev alan memurlar denetlenmekteydi.
- Devlete ait olan mal ve mülklerin kayıtlarını tutmak ve bu var olan mal ve mülk oranlarında halka düşen payın belirlenmesi yine Divan-ı Mezalim mahkemesi sayesinde yürütülmekteydi.
- Vakıf mallarına ait olan tüm hususların denetlenmesi ise yine Divan-ı Mezalim mahkemeleri tarafından sağlanmaktaydı.
- Bu mahkemelerde yargılama usulüne baktığımızda mahkemeye sunulan dava üç ayrı kategoriden birinde ele alınmaktaydı Bunlar ise şu şekilde belirtilmektedir; Ya bir hakkı kuvvetlendirmek, ispat etmek için. Ya bir hakkı zayıflatmak, düşürmek, ıskat ve iptal için. Ya bu iki maksadın dışında dava açılır, duruşma yapılır.
- Bu mahkemelerde görev alacak olan hâkim, vezir, eyalet valisi gibi çalışanlar bir hukuki işlem esnasında davacıları ve şahitlerin ifadelerini en ince detayına kadar inceleyip olay hakkında en doğru kararı vermektedirler. Ayrıca davacıları bölgenin genel hâkiminde

³¹⁶ Altan, 2011: 15. Ersan ve Alican, 2012: 189, 190.

sevk etme hakları da bulunmaktaydı. Bu durumda ise davacıların ve şahitlerin ifadeleri genel hâkim tarafından dinlenip, olayın neticesi orada tespit edilirdi.

- Duruşma anında ise hâkim yazılı bir beyan niteliğinde konuyu ele alır ve adil görgü tanıkları ile konuyu sonuca bağlar.³¹⁷

Müelliflerimizden “Nizâmü’l-Mülk” bu kurumun hukuki boyutta ki önemini ve burada alınacak olan kararların topluma olan etkisini eserinde şu şekilde belirtmektedir.

“Padişahın bundan başka çaresi yok. Haftada iki gün şikâyetleri dinler, zalimden mazlumun hakkını alır. Daha önemli meseleler kendisine anlatılmalıdır. O da bunların her biri hakkında emrini verir. Bu haber ülkenin dört bir bucağına yayılır.” Dünyanın efendisi mazlumları, adalet isteyenleri haftanın iki günü huzuruna çağırıyor, onları dinliyormuş böyle olunca zalimler korkar, zulmü terk eder, cezalandırılma korkusuyla kimse zulme el uzatmaya kalkmaz.”³¹⁸

Hukuki eksen içerisinde Yargı (Kaza) kurumunun önemi ve bu alanda çalışacak olan hâkim kimselerde bulunması gereken nitelikler konusunda belirtilenler ise şu şekildedir;

- Bu kurumda çalışacak olan kimselerin evvela hukuki konularda yaşanacak olan her durum esnasında tüm hukuki bilgilere sahip olması beklenmektedir.
- Hakinin ayrıca olaylar karşısında yerli yerinde karar verebilen, davacılara karşı anlayışlı, güvenilir kimseler olması beklenmektedir.
- Bu kurumda çalışacak olan kimsenin olgun bir yaşa ermiş erkek olması da kabul görmektedir. Ancak bazı durumlarda kadınların da sözleri hukuki boyutta hüküm içerdiğinden hâkimlik kurumunda onların çalışmasında sakıncalık görülmemektedir.
- Bu kurumda çalışacak olan hâkimlerin her dava ve durum karşısında olaylara anında müdahale etmek ve davalara karşı çözüm yolu sunmaları bakımından zekâ yönünden zeki olmaları beklenmektedir. Bunun yanında fiziksel yönden de müsait olmaları önemlidir.
- Bu kurumda çalışacak kimsenin irade noktasında hür olması ve Müslüman olma şartı aranmaktadır.
- Tüm devlet memurlarında aranan adalet olgusunu bu kurumda çalışacak olan kimselerde de bulunması beklenmektedir. Nitekim davacılara karşı hâkimler tarafından verilecek olan tüm kararlar doğruluk ve eşitlik ilkesinde uygulanmalıdır.

Hâkimliği özel ve genel olarak iki çeşitte ele alan müellifimiz “Genel Hâkim” in yetkilerini şöyle belirtmektedir;

³¹⁷ Maverdi, 2017: 162-169.

³¹⁸ Nizâmü’l-Mülk, 2017: 71.

“Anlaşmazlıkları, ihtilafları, düşmanlıkları halletmek, çözmek. Ya sulh yolu ile yahut verdiği kararları zorla tatbik (icra) suretiyle. İhlal edilen hakları haksızdan alıp hak sahibine vermek... Delilik ve küçüklük gibi, hukuki işleri yapmaya engel durumları olanlara vali tayin etme, sefih ve iflas etmiş olanların mallarını, haklarını korumak, yaptıkları anlaşmaları düzenlemek için Hacr altına almak. Nafakalara bakmak, usulün hakkını koruma.. Vasiyetleri yerine getirme.. Yetim ve kimsesiz olanları denkları ile evlendirmek... Suçlulara cezaları vermek. Kuvvetli ile zayıf, üstün olanla aşağı olanlar arasında eşit ve adaletli hareketle hükmetmek. Özel Hâkim’de bulunan sorumluluklar ise şu şekilde aktarılmaktadır; Tayininde belirtilen işleri yapar, nezaret eder. Sözü geçen işlerden bir kısmına bakacağı sayılmışsa, ikrar edildiğinde hükmedeceği, delil araştırmayacağı, yalnız borç işlerine bakıp evlenme işlerine bakamayacağı zekât nisabını tespit edebileceği hususlar sayılmışsa bu tayin uygundur. Tayin olunan hâkim belirtilen yetkilerin dışına çıkamaz. Aynen vekâletteki gibi, çıktığında işlem fes olunur.”³¹⁹

Halkının tüm sorumluluğunu bünyesinde taşıyarak onların refah seviyelerini korumakla mükellef olan Sultan, dünyevi mekanizma içerisinde en güçlü olan kimse sayılmaktaydı. Nitekim Sultan, siyasi iktidarı elinde bulunduran mutlak güç sayılmaktaydı. Sultanın elinde bulundurduğu bu gücünü hukuki durumlar ve diğer konularda her daim “adalet” ekseninde yürütme zorunluluğu bulunmaktaydı. Çünkü adalet teşkilatının merkezi dayanağı hükümdardır.³²⁰

Hukuku eksen içerisinde halkın istek ve şikâyetlerini devletin sorumlu kimselerine bitirmeleri konusunda devlet çalışanlarına bir takım sorumluluklar düşmekteydi. Nitekim bu kurumlarda bu konuyla alakalı önlemler alınmadığı takdirde başka kişiler tarafından yanlış anlaşılmalara neden olunmaktaydı. Müelliflerimizden Nizâmü’l-Mülk bu konu hakkında devlet sorumlularına düşen görevleri şu şekilde belirtmektedir;

Dergâhın önünde her zaman şikâyetlerini bildirmek üzere bir kalabalık bulunur. Dilekçelerinin cevabını almış olsalar da oradan ayrılmazlar. Bu durum karşısında o sıra dergâha gelen yabancı biri veya elçi feryatları, kargaşayı görünce, dergâhta büyük haksızlıkların yapıldığı düşüncesine kapılma ihtimali oluşmaktadır. Bu durumlarda dergâh kapısının halka kapalı tutulması daha iyi olacaktır. Ayrıca bütün işlerin görüşülmesi için şehirde veya bir bölgede belli bir yer belirlenip, halk oraya gelip isteklerini yazmaları sağlanması daha doğru olacaktır. Daha sonrasında ise dergâhtan beş kişi belirlenen yere gelip, şikâyetleri dinleyip cevapları, fermanları erip, dilekçeleri alarak geri dönmeleri sağlanır. Böylelikle yersiz kargaşa, gürültüye meydan verilmez. Alınan bu önlemler sayesinde toplum içerisinde ki kaşanması muhtemel kargaşalar önlenmiş olur.³²¹

³¹⁹ Maverdi, 2017: 137-149.; Bayındır, 1986: 82.

³²⁰ Ersan ve Alican, 2012: 165.

³²¹ Nizâmü’l-Mülk, 2017: 353.

Müellifimiz Gazali kişiye düşen tüm sorumlulukların adalet ekseninde yerine getirilme gerekliliğinin önemini şöyle aktarmaktadır;

“Adalet ancak olgun bir akılla olur. Bir lider sağlam bir akla sahip olmayınca onun yönetiminden bir hayır beklenmez. Aklın olgunluğu, eşyaya bütünüyle anlamak ve iç bünyesinin gerekliliğini tamamiyle kavramak ve bunların dışına bakıp gürürlanmamaktır... Devlet başkanı bir ticaret pazarına benzer, Şayet önemli gıda maddelerinin burada bulunduğunu herkes bilirse herkes buraya akın eder. Şayet mallar sürüm yapmayan bir cinsten ise hiç kimse bu pazara doğru yol almaz. Pazarın önem kazanması padişahın adil politikasına bağlıdır. Adalet olmayınca her tarafta emniyet kalkar, hatta pazara bir mal geldiği zaman herkes zorluklarla karşı karşıya kalır. Lider olan kimsenin üzerine en başta gerekli olan bu rütbe ve mevkiye layık olup olmadığını ve bu büyük işin sevap ve günahının da ona göre olacağını hatırlardan çıkarmamasıdır. Çünkü liderlik büyük bir nimettir ve bu nimet üzerine başka nimetlerden hiçbirini tercih olunamaz. Bu görevi hakkıyla deruhte (üzerine alma) eden sonsuz bir saadet kavuşur. Böyle yapmayan ve üstelik zorbalık ve zulümle emaneti kirleten en büyük bedbahtlığa uğrar. Liderlik mertebesinin yüceliği ve tehlikesinin büyüklüğü hakkında Hz. peygamber (SAS)’ın: Liderin bir günlük adil davranışı yetmiş yıllık ibadetten daha üstündür hadisi ortaya koymaktadır. Müellifimiz eserinde şöyle devam etmektedir; Hz. Peygamber (SAS) başka bir hadisinde şöyle buyurur İnsanların Allah’a en sevgili ve O’na en yakını olanı adil yönetici, Allah’a en sevimsiz ve O’na en uzak olanı zalim yöneticidir. Nefsimin yedi kudretinde bulunduğu Allah’a yemin ederim ki; Allah emel bakımından adil yöneticiyi bütün halın emeline denk olarak semaya yükseltecektir. Onun kıldığı her namaz yetmiş bin namaza muadildir. Durum böyle olunca başkanlık gibi bir nimet kula verilmemiş. Onun ömrünün bir saatini diğer birinin bütün ömrüne denk kılıyor. Bu nimetin kadrini bilmeyen, zalimce ve nefesine göre hareket eden lideri, Allah’ın, onu düşmanlarının safları arasına koymaktan korkulur.”³²²

“Zencânî’ nin bu konuda ki görüşü ise şu şekildedir;

“Hz. Peygamberden rivayetine göre, Hz. peygamber şöyle buyurdu; Allahu Teâlâ yeryüzünde adaletten daha değerli bir şey yaratmadı. Adalet, Allah’ın yeryüzünde ki terazisidir. Kim buna uyarsa Allah onu cennete koyar. Adil sultan halkına insaflı davranıp zulümden kaçındır. Halkını ümit ile korku, adalet ile intikam alma arasında tutar. Merhamet gösterir, zira yalnızca merhametle halkını itaatle yönlendirebilir. Halkına korku salar, böylece de onları isyankârlıktan alıkoyup itaate sevk eder. Bu ikisini yaparak topluma hem ümit verir, hem korku salar. Böylece de saltanatı yücelip memleketi ve yardımcılarını düzene girer. Adaletli olur, zira halkına adaletle davranmayan, zulme adaletini geçen bir devlet, daima payidar olamaz... Sultanın amacı mazlumların davasını incelemek ve mazlum hakkını almak olmalıdır. Ta ki emir olduğu gibi adaletle hükmetsin, sakındırıldığı gibi zulümden kaçsın Hayır konusunda selefine tabi olan ve onu öven, haleflerince uyulan ve övülen bir kimse olur. Bu dünya ülkelere olmuş beldeler imar etmiş ve uzun ömür sürdükten sonra ölmüş ve arkalarından hayır veya kötülükle yâd edilen insanların mirasıdır. Sultan, iyi ün bırakmaya sevap kazanmaya isminin hayırla yâd edilmesine, fesat ve şer kaynaklarını kurtararak, saltanat müddeti içerisinde iyi iz bırakmaya gayret etsin. Zira fedasın sonuçları felaket ve acıdır. Şerrin sonucu ise hüsrân ve ziyandır. Resüllullah şöyle buyurmuştur: Sultan yeryüzünde Allah’ın

³²² Gazali, 2016: 46-101.

gölgesidir. Her mazlum ona sığınır. İlahi gölgenin işaretleri, adalet ve halka merhametle davranmakla ortaya çıkar. Ayrıca Allah, sultana eksikleri ve bozukları giderme gücü, hem halk hem yakınındakiler hakkında karar verme yetkisi vermesine karşılı, onun da Allah'ın bu nimetlerine karşı halkına karşı iyi davranması gerekir. Zira onlar muhafaza edilmesi ve haklarının gözetilmesi için Allah'ın emanetidirler. Halk, ancak sultanın ihsanı ile adalete kavuşur ve ancak, sultanın yardımıyla sıkıntılarını giderebilirler. O, halkın durumunu gözeterek sıkıntılarına çere olmalı, kederlerini gidermelidir. Halkın durumu iyi olduğunda faydası; kötü olduğunda zararı, kendisine dokunur. Halkına adalet ve iyilikle davranarak Allah' itaat etmiş olacağından, halkta kendisine itaat eder. İdaresinde, dini korumaya ve Müslümanların ıslahatına önem vermelidir. Zira din, kalplerin huzurunu sağlar günah işlemekten men eder.”³²³

Yaşanılan olumsuz bir suç dâhilinde olay her yönü ile değerlendirilip araştırılmalıdır. Daha sonra ise hukuki işlem boyutunda suçlu kimselere karşı uygulanacak olan ceza işlemi sırasında, suçlunun yaptığı işten pişmanlık duyması ve tekrarının yaşanmayacağı sözü alındığında suçlu olan kimseye karşı affedici olmak büyük bir erdemliktir. Bu affetme duygusu sosyal yaşam alanında her konu için de geçerlidir Müelliflerimizden “Necmeddîn-i Dâye” nin bu hususta aktardığı bilgi şu şekildedir;

Hakk'ın sıfatı olan af sıfatını geliştirmek isterse cürüm ehlini cezalandırmaya tam bir kudret ve kuvveti olmalıdır. Onları bağışladığı ve affettiği zaman Hakk'ın sıfatıyla sıfatlanmış ve Hakk'ın mahbubu olmuş olur.“Allah affedicidir, affedenleri sever.”³²⁴

Yasalara aykırı işlenen bir suç sonucunda, suçlu kimsenin tutum ve davranışlarının nasıl olması gerektiği ve suçlu kimseye karşı gösterilmesi gereken hukuki tutum ve davranışlar konusunda bilgi veren müelliflerimizden “Keykavus” eserinde şu nasihatleri aktarmaktadır;

“Ey oğul, her bir suç üçün kimseyi kınamak sanusun sanma. Şöyle kim eğer biregü bir suçlu işlese sen kerem eyle ve ol suçun özrünü andan dile. Zira ol suçlu adam oğludur, ahir alemde suçu evvel Adem atamız işledi. İmdi uranı suç için kimseyi kınama, ta ki seni dahi suçsuz kınamayalar. Ve yok yere hışımna olma. Kakımdan gayet üşendiğin vaktin, kakıncını yutkunmağı adet edin. Ve çün biregü katında suç işleye ve döne sende suçun bilip af istese ol suçu bağışlamağı kendüzüne vacip bil. Eğerçi ki katı ulu suç ise dahi affetmek yeğdir. Zira ki eğer kul suç işlemese hocanın affi belirmezdi. Eyle olsa çün sen dahi suçuna göre fezasın veresin, pes sende kerem nerede olmuş ola. Evet eğer affedip bağışlarsan ululuk şerefinden hali olmayasın. Amma sen cehet ki suç işlemeyesin, ta ki sonra özür dilemeli olmayasın. Ve eğer nagah biregü katında suçlu olsan, yine özrün dilemeğe aretme, ta ki aradan enegülük ipi kesile. Ve eğer biregü bir suç etse ki elbette kınamak gerek, eğer tamam ol suça göre kınarsan, kerem ve şefkat ve hilim yolun unutmuş olasın. Amma nızam-ı âlem şöyle gerektir ki bir dirhem suç edeni buçuk dirhem

³²³ Zencânî, 2005: 99-108.

³²⁴ Dâye, 2013: 347.

suç etmiş bigi kınaayasın ta ki siyaset resmini yerine getirmiş olasın. Ve hem kerem şartın sakınmış olasın ki reva olmaya kerem ehline şefkatsizler işin işleyeler. Buna münasip.”³²⁵

Hukuki boyutta görülen bir dava karşısında hüküm verecek olan kimsenin adil davranması gerekmektedir. Nitekim davacılarından biri tanıdık diğeri yabancı olabilirlik ihtimali söz konusu olabilir. Aynı şekilde biri mevki sahibi iken diğeri maddi anlamda durumu kötü olması neticesinde bu noktada hukuki anlamda yapılması gereken ise; Evvela ele alınan davalar karşısında bu belirtmiş olduğumuz özel durumlar göz önünde bulundurulmayıp, her iki davalıya karşı hukuki anlamda adil olunmalıdır. Bunlar yapıldığı takdirde toplum içerisinde haksızlıklar giderilip hep bir düzen var olacaktır. Hukuki boyutta yapılacak olan haksızlıkların olumsuz neticesi ise şu sözler ile bir kez daha kanıtlanmaktadır. Unutulmamalıdır ki, cevher ve toprak ahirette aynı fiatadır. Bu bakımdan zengine yaranmak için kendinizi ateşe atmamalısınız. Bu noktada özellikle devlet başkanlarına birçok yönden sorumluluk düşmektedir. Nitekim bir kimsenin devlet başkanı ile görülecek bir davası olduğunda olayı neticeye bağlayacak olan devlet başkanı her boyutuyla kendini davacıyla eşit tutup hukuki hükümlerini bu yönde en doğru şekilde vermelidir.³²⁶

Farklı konularda işlenen suçlara karşı uygulanan hukuki kaideler hakkında ise şunlar aktarmaktadır;

Toplum içerisinde huzursuzluklara neden olabilecek tüm haller suç olarak nitelendirilmektedir. Nitekim bu suçların birçoğu Allah tarafından da yasaklanmış bulunmaktadır. Örneğin Zina adı altında işlenen suçlar da kişi “Bekâr veya Evli “olma durumuna göre iki farklı kategoride ele alınmaktaydı. Buna göre bekâr bir erkeğin zina suçu nu işlemesi sonucunda o kimse yüz tane değnekle vurma işlemi ile suçlu kimse cezalandırılırdı. Buna karşılık bu tarz hukuki cezalarda kullanılan sopa, uygulama esnasında kişiyi öldürebilecek boyutta yani malzeme noktasında demirden elde edilmemeliydi. Yine buna karşılık çok hafif, yumuşak bir malzemede kullanılmama şartı bulunmaktaydı. Medeni hali Evli olunan hallerde işlenen zina suçlarının hukuki ceza yaptırım bedeli ise “taş “veya benzeri bir materyal aracılığı ile suçlu kimseyi öldürme idi. Örnek verebileceğimiz bir diğer suç durumu ise hırsızlık adı altında oluşturulan suçlardır. Bu tarz işlenen suçlar daha çok bir kimseye ait olan bir malın veyahut kıymetli yüksek değerde olan bir şeyin suçlu kimse tarafından ele geçirilmesiydi. Bu tarz suçlarda uygulanan hukuki cezalar ise; Suçlu bir kimsenin suçunun tespiti sonucunda “Sağ elinin bileğinden kesilmesi” suçlu bir kimseye karşı uygulanan bu hukuki ceza sonrasında kişi aynı hatayı tekrar ederse bu defa Sol ayağı ayak bileğinden kesilirdi.

³²⁵ Keykavus, 2007: 149.

³²⁶ Gazali, 2016: 119.

Bu tarz uygulamalarda aynı hataya üçüncü kere yönelen kimse karşı Ebu Hanife; Artık herhangi bir uzvun kesilmeyeceği görüşünü savunurken buna karşılık Ebu Malik; Sol eli bileğinden kesilir aynı hatayı dördüncü defa tekrarladığında ise yine Ebu Malik’e göre sağ ayağı bileğinden kesilir. Beşinci defa işlenen suçta ise ta’zir cezasının uygulanabilirliği üzerinde durmaktaydılar. Bu iki ceza haricinde eserde belirtilen bir diğer suç ise içki içen bir kimseye karşı uygulanan hukuki ceza idi. Bu nokta da suçlu kimse ilk olarak uyarılmalı, akabinde bu kötü huyundan vazgeçmesi için güzel sözler nasihatler bildirilmelidir. Tüm bu uyarılara rağmen kişi hale sucunu direktme konusunda ısrarcı olursa bu defa kırk ve seksen sayı aralığında sopa cezasına tabi tutulmaktadır.³²⁷

Hukuki boyutta bir rehineyi tutsak tutmada alınması gereken önlemler konusunda ise şunlar belirtilmektedir;

“Yeni itaat altına alınış Arap, Kürt, Deylem, Rüm emirliklerinde dergâhta ikamet etmek üzere evlat veya erkek kardeşlerinden birini göndermeleri söylenmelidir. Bunların sayısı bin olmasa bile beş yüz kişiden de aşağı tutulmamalıdır. Bir yıl sonra bu rehinerin yerine başkalarını gönderebilirler; dergâhta tutulanlar da memleketlerine gider. Gidecek olanlar, yerlerine yenisi gelmeden gönderilmemelidir. Böylelikle padişaha isyan edemezler.”³²⁸

³²⁷Maverdi, 2017: 419-428.

³²⁸Nizâmü’l-Mülk, 2017: 175.

SONUÇ

Hukuk, toplumsal hayatta fert ve bireyler arasında ki ilişkileri, düzen ve adalet ekseninde devam ettirmelerini sağlayan kural ve yasaların bütünüdür. Hukuk sisteminin içeriğini kavramak için sadece hukuki kuralları bilmek yetersizdir. Aynı doğrultuda sosyal çevrede benimsenmiş olan yaşantıyı da iyi bilmek gerekmektedir. Türkler daha ilk dönemlerinden bugüne sosyal yaşamlarının her alanında adalet olgusu üzerinde hareket ederek yaşamlarını şekillendirmişlerdir. Nitekim Türklerin hukuk ve devlet teşekküllerini meydana getirme yolunda izlemiş oldukları zengin çeşitlilik gösteren önemli çalışmalarının olumlu katkıları bugün yaşantımızın birçok farklı alanlarında etkilerini devam ettirmektedir.

Türkler, yaşamları boyunca farklı beldelerde hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu üstün başarılarının devamlılığında yatan etken hiç şüphesiz sosyal alanlarının her noktasında düzen prensibinin yani, kanun ve hukuk kaidelerinin hep aktif olarak sürdürülmüş olması yatmaktaydı. Hukuki kaidelerin uygulama aşamasında fertler arasında hiçbir ayırım gözetmeksizin herkesin eşit bir şekilde hukuki kurallara tabi tutulmaları ise adalet olgusunun Türklerin yaşantılarında ne kadar iyi oturduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır.

Türklerin hukuki sistemlerinin gelişme aşamalarına baktığımızda İslamiyet öncesi ve İslam dini ile tanışmaları akabinde gelinen son noktada hukuki alanlarında ki gelişimlerini iki kategoride ele almanın daha doğru olacağı düşüncesindeyiz. Bunlardan ilki Türker'in İslam dini ile tanışmadan önce kendilerine has gelenek ve göreneklerine bağlı olma şartı ile oluşturmuş olan ve töre ismini de verdikleri örfi hukuk gelmektedir. Daha sonrasında Selçuklular dönemi ile birlikte Türklerin İslam dinini kabul etmeleri akabinde hukuki kaidelerine şer'i adını verdikleri yeni bir hukuki sistem dâhil olmuştur.

Selçuklular, devlet kuruluşlarını tamamladıktan sonra Türk ve İslam devletlerinden kalma eski miraslarını korumakla kalmamış, devlet ve hukuk alanlarında ki farklı müesseseler de sürekli yeni gelişimler göstermişleridir. Nitekim hukuki alanlarında benimsemiş oldukları şer'i ve örfi hukuk sistemleri arasında da her zaman bir denge oluşturularak, sosyal alanın her noktasında bu hukuki kuralların aktif olmaları sağlanmıştır. Ayrıca Selçuklularda adalet teşkilatı en üst mercîğin de hükümdar başa olmak üzere farklı kademelerde bulunan yetkili görevliler tarafından hukuki işlemler yürütülmekteydi. Öyle ki Selçuklu sultanları dahi adalet karşısında herkesle eşit anlamda yargılanmaktaydı. Bu durum da bir nevi eski Türklerde var olan hukuk üstünlüğünün hala devam ediyor olmasının kanıtıydı.

Siyasetnamelerin sosyal düzen olgusundaki etkileri en az hukuki kaideler kadar önemlidir. Dolayısıyla bu tarz eserlerin ele alınış amacı genel anlamda insan topluluklarını

yönetme, devlet işleriyle alakalı müesseselerin en iyi şekilde işlevselliği konusunda alınması gereken tedbirlerin nasihat niteliğinde devlet görevlilerine bildirilmesidir. Yönetimle alakalı konularda alınması gereken tedbirler konusunda her dönem bu tarz eserlere ihtiyaç duyulmuştur. Biz bu çalışmamızda Selçuklular dönemine tekabül etmiş olan siyasetnameler ekseninde Türklerin idari ve hukuki alanlarına bu eserlerin malum katkılarını ortaya çıkarmaya çalıştık.



KAYNAKÇA

- Acer, Y. ve Kaya, İ. (2011). *Uluslar Arası Hukuk Temel Ders Kitabı*. Uşak Yayınları, Ankara.
- Adal, E. (2012). *Hukukun Temel İlkeleri*. Legal Yayıncılık, İstanbul.
- Aghnides, N. P. (2001). *İslam Hukuku'na Giriş*. (Çev. S. Armağan). Beta Yayınları, İstanbul.
- Ahmedova, Z. (2006). *Türkler Arasında İslamiyet'in Yayılmasında Tasavvufun Rolü*. Yayınlanmamış Yüksek lisan Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akı, E. (2003). *Hukukun Temel Kavramları*. Barış Yayınları Fakülteler Kitabevi, İzmir.
- Akkuzu, T. (2013). *Yönetim Düşüncesinin Gelişim Sürecinde Siyasetnameler: Deftardar Sarı Mehmet Paşa Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.
- Akman, Ş. T. (2012). *Hukuk ve Politika İlişkisi*. Yayınlanmış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akşin, S. (2016). *Kısa Türkiye Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Altan, A. A. (2011). *Selçuklular' da Adliye Teşkilatı* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Altinkaya, S. C. (2009). *Nizamülmülk'te Meşruiyet*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Altunöz, Y. (2005). *Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'i ve Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetnamesi Işığında Türk Hâkimiyet Anlayışı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Anadol, C. (2006). *Tarihe Hükmenden Millet Türkler*. Bilge Karınca Yayıncılık, İstanbul.
- Andaç, F. (2004). *Hukukun Temel Kavramları*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Anonim, (2006). *Tuhfetü'l Memlûk Siyasetname*. (Çev. Y. Kara), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul.
- Aral, V. (1991). *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine*. Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Arsal, S. M. (2014). *Türk Tarihi ve Hukuk Türk Tarih Kurumu*, Ankara.
- Arslan, M. (1987). *Kutadgu-Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Aslan, İ. Y. ve Şenyüz, D. (2014). *Hukuka Giriş*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Atasoy, Ö. A. (2007). *Temel Hukuk Hukukun Temel Kavramları*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Basımevi, Eskişehir.

- Atay, C. (2013). *Genel ve Temel Hukuk Kavram ve Kurumları*. İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Ateş, T. (1995). *Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı*. Say Kitap Pazarlama, İstanbul.
- Aybay, A. ve Aybay, R. (2003). *Hukuka Giriş*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Aydın, N. (2009). *Hukuka Giriş*. Adalet Yayınları, Ankara.
- Aydın, M. A. (2012). *Türk Hukuk Tarihi*. Beta Yayınları, İstanbul.
- Aydın, M.A.(2013). *Türk Hukuk Tarihi*. Beta Yayınları, İstanbul.
- Bahçe, K.(2008). *Imam-ı Gazali ve Nübüvvet Anlayışı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Baltacı, H. (2011). *Necmeddin Daye Razi Hayatı, Eserleri, Görüşleri*. İnsan Yayınları, İstanbul.
- Baş, S. (2006). *Hukuk Devleti Olgusunun Türk Anayasalarındaki Yeri (1921-1982)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Battal, A. (2013). *Hukukun Temel Kavramları*. Seçkin Yayıncılık. Ankara.
- Bayındır, A. (1986). *İslam Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*. İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul.
- Bayoğlu, Ö. (2007). *Türkiye’de Hukuk Devletinin Gelişimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Bedirhan, Y. (2004). *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. Eğitim Kitabevi. Konya.
- Bibi, İ. (2014). *El-Evami’ü’l-Ala’iyye fi’l-Umüri’l-Ala’iyye (Selçukname)*, (Çev. M. Öztürk). Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Bilge, N. (1983). *Hukuk Başlangıcı Hukukun Temel İlkeleri*. Turan Kitapevi, Ankara.
- Birbiçer, A. (2014). *Osmanlı Tarihlerinde Selçuklularla İlgili Bilgiler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Boray, F. E.(2012). *Bilinmeyen Tarih ve Türkler*. Kum Saati Yayınları, İstanbul.
- Bozkurt, E. (2003). *Genel Hukuk Bilgisi*. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Cahen, C. (1988). *Türklerin Anadolu’ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)*. (Çev. Yücel. Y ve Yediyıldız, B), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Can, H. ve Güner, S. (2006). *Hukukun Temel Kavramları*. Arıkan Basım Yayınları, Ankara.
- Cansel, E. ve Özel, Ç. (2012). *Hukuk Başlangıcı Hukukun Temel Kavramları ve Kurumları*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Cevzi, S. İ. (2011). *Mir’atü’z- Zaman Fi Tarihi’l-Ayan’da Selçuklular*.(Çev. A, Sevim.).Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara.

- Cin, H. ve Akgündüz, A. (1995). *Türk Hukuk Tarihi 1.Cilt*. Selçuk Üniversitesi Basım Evi, Konya.
- Çeçen, A. (2006). *Türk Devletleri*. Fark Yayınları. Ankara.
- Dadan, A. (2013). *İslâm Tarihi Kaynaklarında Türkler (Cahiliye Döneminden Emevîler'in Sonuna Kadar)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Daye, N. (2013). *Mirsadu'l- İbat Sufilerin Seyri*. (Çev. Hakkı Uygur). İlk Harf Yayınevi, İstanbul.
- Dikici, M.(1998). *Anadolu da Türkler (Anadolu'ya Türk Göçleri)*. Burak Yayınevi, İstanbul.
- Dinçkol, A. (2013). *Hukuka Giriş Hukukun Temel Kavramları*. Der Yayınları. İstanbul.
- Doğan, H, (2011). *Siyasetname Özelliği Taşınması Yönüyle Ravendi'nin Rahatü's –Sudür ve Ayetü's Sürü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Duman, S. (2015). *İmam Gazali ve Soren Kierkegaard'ın İman Anlayışlarının Karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Dunbay, S. (2010). *Eski Türkçe Basılmış Hukuk Tarihi Kitapları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Erdoğan, A. (2014). “İslamiyet'ten Önce Türk Devletlerinde Meclis Anlayışı: Toy, Kengeş, Kurultay Örneği.” *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, (11/1): 40.
- Ersan, M. ve Alican, M. (2012). *Sorularla Selçuklular Tarihi Selçukluları Yeniden Keşfetmek*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Ertuğrul, H. ve Turpçu, M. (2012). *Temel Hukuk*. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Fadlan, İ. (2015). *Seyahatnamesi*. (Çev. Ramazan Şeşen) Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Furtun, A. (1999). *Hukuk Kavramı*. Seçkin Yayınevi. Ankara.
- Gazali, İ. (1986). *İlahi Nizam*, (Çev. Y. Arıkan), Uyanış Yayınevi Baskı Eskin Matbaası, İstanbul.
- Gazali, İ.(2016). *Nasihatü'l- Mülük “Mülkün Sultanlarına”*.(Çev. O. Şekerci. Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- Gömeç, S. (2012). *Türk Hun Tarihi*. Berikan Yayınevi, Ankara
- Gözler, K. (2014). *Hukuka Giriş*. Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa
- Gözler, K. (2013). *Hukukun Temel Kavramları*. Ekin Basım Yayın Dağıtım. Bursa.
- Gözübüyük, Ş. (2009). *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*. Turhan Kitapevi, Ankara.

- Güriz, A. (2013). *Hukuk Başlangıcı*. Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Güriz, A. (2014). *Hukuk Felsefesi*. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Gürkan, Ü. (1994). *Hukuk Sosyolojisine Giriş*. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Has Hacıp, Y. (1998). *Kutadgu Bilig II*. (Çev. Reşit Rahmeti Arat). Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Has Hacıp, Y. (2003). *Kutadgu Bilig II. Çeviri*. (Çev. Reşit Rahmeti Arat). Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Harmancı, M. (1999). *İslam Felsefesinde Siyaset Teorisi (Farabi, Maverdi, Nizamülmülk, İbn Teymiyye'nin siyasetnamelerine Göre)*.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Hamidullah, M. (1998). *İslam'da devlet idaresi*. (Çev. H. Aktaş). Beyan Yayınları, İstanbul
- Hasan, A. (1999). *İlk dönem İslam hukuk Biliminin Gelişimi*. Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Işıktaç, Y. (1992). *Hukukun Kaynağı Olarak Örf ve Adet Hukuku*. Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul.
- İzgi, Ö.(2017). *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kafesoğlu, İ. (2015). *Türk Milli Kültürü*. Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul.
- Kanal, S. (2013). *Eski Türklerde Şehircilik Karahanlı Devleti Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.
- Karaman, H. (2010). *Ana hatlarıyla İslam Hukuku (Cilt 1) Giriş ve Amme Hukuku*. Ensar Neşriyat yayınları, İstanbul.
- Kayalı, Ö. (2010). *8.-11. Yüzyıllar Arasında Göçebe Türklerin Yaylak ve Kışlak Hayatı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Kayıhan, Ş. (2013). *Hukukun Temel Kavramları*. Baskı seçkin yayıncılık, Ankara.
- Kaymaz, N. (2011). *Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kazıcı Z. ve Şeker, M. (1982). *İslam Türk Medeniyeti Tarihi*. Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Kazmaz, S. (2000). *Hukuk ve Devlet Yönetimi Açısından Kutadgu Bilig. (Kutadgu Bilig Üzerine Hukuki Bir İnceleme)*. Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara.
- Keleş, N. (2008). *Ortaçağ Müslüman- Türk Devletlerinde Siyasal Yapılanma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Keykavus. (2006). *Kabusname*. (Gözden geçiren. Orhan Şaik Gökyay). Kabalacı Yayınları, İstanbul.

- Kitapçı, Z. (2013). *Türkler Nasıl Müslüman Oldu? Step Kahramanlarının İslam Dini İle Tanışmaları*. Yedi Kubbe Yayınları, Konya.
- Koçak, K. (2011). *Eski Türklerde Devlet Gelenekleri ve Törenleri (Tarih Öncesi Devirlerden Türklerin İslam Dini Medeniyetine Girişine Kadar.)* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Köseoğlu, N.(1991). *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Köymen, M. A.(2016). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*. Kuruluş Devri Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kurt, İ. (2017). *İslam Hukuku ve Roma Hukukunda Genel Hukuk Prensiplerinin Mukayesesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Maverdi, (2017). *El- Ahkamu's Sultaniyye "İslam da Devlet ve Hilafet Hukuku"*. (Çev. A. Şafak), Bedir Yayınları, İstanbul.
- Merçil, E. (2015). *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*. Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Nizamü'l Mülk (2011). *Siyasetname*. Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Çev. M. Taha Ayar). Türkiye İş Bankası yayınları. İstanbul.
- Nizamülmülk, (2017). *Siyasetname*. (Çev. Mehmet Kanar). Say yayınları, İstanbul.
- Onat, A. (2012). *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde "Batı Bölgeleri"*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ortaylı, İ. (2017). *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*. Kronik Yayın, İstanbul.
- Ögel, B. (2014). *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ögel, B. (2015). *Büyük Hun İmparatorluğu I. Cilt*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Öztuna, Y. (1970). *Resimlerle Türkiye Tarihi*. Hayat Yayınları, İstanbul.
- Özyetgin, A. M. (2014). *İslam Öncesi Uygurlarda Toprak Hukuku*. Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul
- Özer, A.(2012). *Türk Anayasa Hukuku Türklerin Devlet Anlayışı ve Anayasal Yapılanma*
- Pamir, A. (2009). "Orta Asya Türk Hukukunda Töre Kavrama" *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. (58/2) :371. Turhan Kitabevi, Ankara.
- Rahmeti Arat, R. (1998). *Yusuf Has Hacib*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.
- Rasonyı, L. (1971). *Tarihte Türkler*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

- Roux, J. P. (2010). *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*. (Çev. A. Kazancıgil ve L.A. Özcan). Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Sargın, İ. (2001). *İslam Hukuk Tarihinde Devlet ve Fonksiyonları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Sarıkaya, M. Z. (2014). *Kutadgu Bilig'e Göre Türklerde Bey*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Sevgili, M. M.(2007). *İslam Hukuku Açısından Töre Cinayetleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sevim, A. ve Merçil, E.(2014). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sevim, A.(2014). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Şahin, M. (1999). *Türk Tarihi ve Kültürü*. Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara.
- Şeker, F. M. (2008). *İslamlaşma Sürecinde Türklerin İslam Tasavvufu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şekerci, O. (1999). *21.Yüzyıla Girerken İslam, Devlet, Cumhuriyet ve Müslüman*. Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Şencan, Y. C. (2007). *İslamiyet Öncesi Türk Devlet Geleneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversite Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Taşagıl, A. (2013). *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.
- Taşagıl, A. (2014). *Gök-Türkler I-II-III*. Türk Tarih Kurumu. Ankara.
- Tokan, Ö. (2011). *İslamiyet Öncesi Türklerde Diplomasi ve Hunlar Dönemi Diplomatik İlişkiler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Troper, M. (2011). *Hukuk Felsefesi*.(Çev. I. Ergüden), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Tuğrul, O. (2008). *Kutadgu Bilig ve Siyasetname 'de Devlet Anlayışı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Niğde Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Turan, O. (1980). *Selçuklular Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti*. Dergah Yayınları, İstanbul.
- Turan, O. (2014). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. Ötüken Neşriyat Yayanları, İstanbul.
- Turan, O. (1979). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Cilt. I. Nakışlar Yayınevi, İstanbul.
- Uçmaz, A. (2007). *Selçuklularda Toprak ve İktâ Sistemi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Umur, Z. (1987). *Türk Hukuk Tarih Dersleri*. Beta yayınları, İstanbul.

- Üçok, C. Mumcu, A. Bozkurt, G. (2011). *Türk Hukuk Tarihi*. Turhan Kitabevi, Ankara.
- Verdi, İ. (2017). *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*. (Çev. M. Alican), Kronik yayın, İstanbul.
- Yalman, S. (2005). *Hukuka Giriş*. Sayram Yayınları, Konya.
- Yaman, A. ve Çalış, H.(2013). *İslam Hukukuna Giriş*. İstanbul.
- Yavrucuk, G. (2016). *Türkiye’de İslam Öncesi Türk Tarihi araştırmaları İdeoloji İle Nesnellik Arasında Bir Tarih Yazımı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Yazıcı, N.(2005). *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Yetkin, R ve Korkut, Y. (2016). *Kpss Tarih Konu Anlatımı*. Benim Hocam Yayıncılık, Ankara.
- Zapata, T. T.(2012). *Medeni Hukuk*. Savaş Yayınevi. Ankara,
- Zencani, (2005). *El-Letâifü’l-Alâiyye fi’l-Fedâili’s-Seniyye (Sultana Öğütler) Alaeddin Keykubat’a Sunulan Siyasetname*. (Çev. H. Hüseyin Adalıoğlu). Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/siyasetname> (erişim tarihi: 06.10.2018).

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Zeynep ZENGİN
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Antalya Kemer Lisesi, Antalya, 2010
Lisans Diploması	Gaziantep Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Gaziantep, 2015
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
E-Posta	zypn_zengin@hotmail.com